

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

244

NİSAN
2014

Frédéric Rousseau
ile Söyleşi: I. Dünya
Savaşı'nın Sosyal
Tarihini Yazmak

Loubna Lamrhari

Geç Dönem Osmanlı Tarihçiliği

Meltem Toksöz editörlüğünde derlenen dosyada
Uğur Bahadır Bayraktar, Enis Erdem Aydın,
Egecan Erdoğan, Can Veyselgil, Ömer Faruk
Köse, Kazım Baycar Geç Dönem Osmanlı
tarihçiliğini ele alıyorlar. Sayfa 52-91

Cem-i İlane:
Büyük Millet
Meclisi'nin Temelleri
Zeliha Etöz- Taylan Esin

Jay Winter ile Söyleşi:
Cihan Harbi'ne Ulus-Aşırı
Bir Perspektiften Bakmak
Söyleşi: Mehmet Beşikçi
Alexandre Toumarkine

Metin, Alt- Metin ve Bağlam:
Yeni Cami
Mimari-Yazıları
Bünyamin Pınar

PROF. DR. EMRE DÖLEN
TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİNİN
TARİHİNİ YAZMAYA
DEVAM EDİYOR...

EMRE DÖLEN

İSTANBUL DARÜLFÜNUNU'NDA

ALMAN MÜDERRİSLER

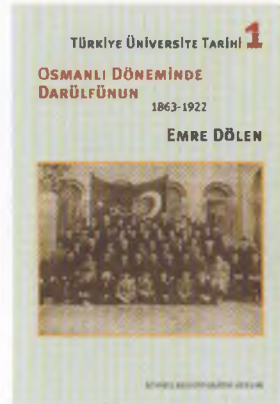
905 sayfa, ISBN: 978-605-399-324-7

Bu kitap birinci elden kaynaklara dayanarak Alman müderrislerin 1915-1918 dönemini kapsayan üç yıllık süre içinde Türkiye'deki faaliyetlerini, bu dönemde Türkiye'de ve Almanya'da yaptıkları yayınlar ile ayrıldıktan sonra da Türkiye'ye ilişkin olarak yaptıkları yayınları, yanlarına müderris muavini ve tercüman olarak verilmiş olan kişileri, birlikte çalıştıkları Türk müderrisler ile ilişkilerini, geride bıraktıkları olumlu veya olumsuz izleri kapsamaktadır.

Alman Müderrislerin Gelişi • Osmanlı İmparatorluk Üniversitesi • Edebiyat Fakültesi'ndeki Alman Müderrisler ve Türkiye'deki Faaliyetleri • Tetkikat-ı İklîmiye İdaresi/Encümeni • Hukuk Fakültesi'ndeki Alman Müderrisler ve Türkiye'deki Faaliyetleri • Fen Fakültesi'ndeki Alman Müderrisler ve Türkiye'deki Faaliyetleri • Almanların Kimya Öğretimindeki Etkisi • Geriye Kalanlar

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ

Beş cilt halinde sunduğumuz *Türkiye Üniversite Tarihi*, Türkiye'de üniversite tartışmalarının kökenlerine inip, bugünün sorunlarını çözmeye çalışırken, geçmişin deneyimlerini olgusal olarak yorumlayıp, nesnel sonuçlar çıkarıyor.

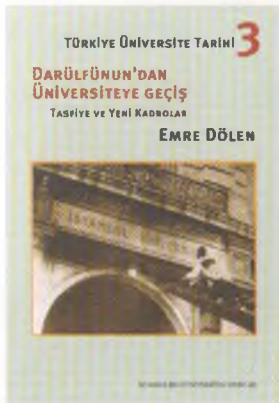
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 1
OSMANLI DÖNEMİNDE
DARÜLFÜNUN (1863 - 1922)

812 sayfa, ISBN: 978-605-399-099-4

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 2
CUMHURİYET DÖNEMİNDE
OSMANLI DARÜLFÜNUNU (1922-1933)

521 sayfa, ISBN: 978-605-399-111-3

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 3
DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE GEÇİŞ
(TASVİYE VE YENİ KADROLAR)

660 sayfa, ISBN: 978-605-399-108-3

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 4
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
1933-1946

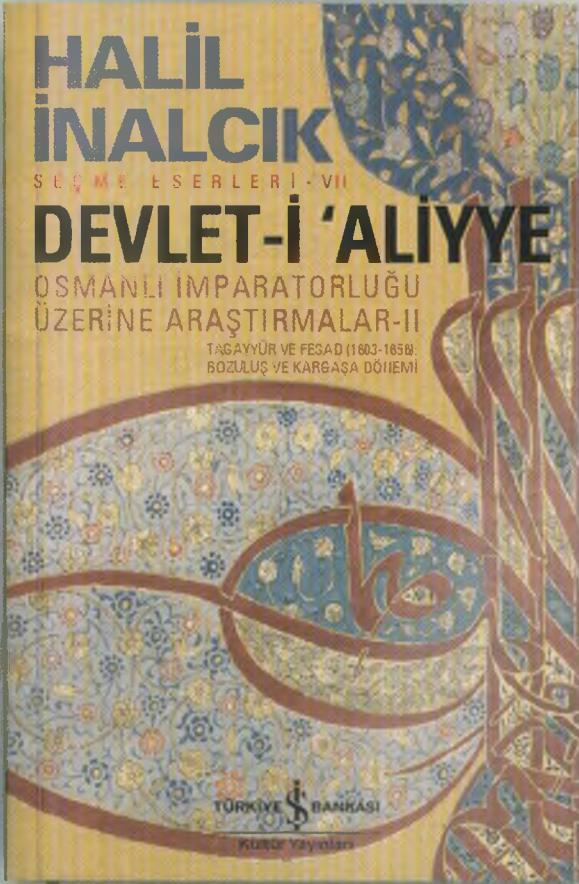
442 sayfa, ISBN: 978-605-399-110-6

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 5
ÖZERK ÜNİVERSİTE DÖNEMİ
1946-1981

877 sayfa, ISBN: 978-605-399-109-0

İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN İKİ BÜYÜK ESER

Devlet-i 'Aliyye
Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II
Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi
Halil İnalcık
544 sayfa, 26 TL

Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi
Şevket Pamuk
388 sayfa, 20 TL

MERHABALAR,

Nisan sayımızda genişçe yer verdiğimiz Geç Dönem Osmanlı Tarihçiliği dosyasının editörü Meltem Toksöz, yazarlarımız da Toksöz'ün Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yönettiği seminerleri takip eden doktora ve lisansüstü öğrencileri. 19. yüzyıl boyunca değişim mecburiyeti Osmanlı'da devleti ve toplumu zorlayan bir olgu olsa gerek. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyıl başında değişim sürecinin niteliği de değişmeye başlıyor. Devlet aygıtının okuryazar insana olan ihtiyacının artmasıyla beraber daha yığınsal bir eğitim verme zorunluluğu doğuyor. Eğitimin yığınsallaşmasıyla beraber basılan tarih kitaplarında kullanılacak bilgiler, tarih anlayışı, dönemleme gibi meseleler önemli konular olarak ortaya çıkıyor. Can Veyselgil, Ömer Faruk Köse, Ercan Erdoğan ve Kazım Baycar o dönem Osmanlı tarihçilerinin bu konuları nasıl ele aldıklarıyla ilgileniyorlar. Esin Erdem Aydın'ın ele aldığı Ömer Hâlis de esasında benzer sorunlarla başa çıkmaya çalışıyor ancak o bu işi Fûrûğî'nin *İran Tarih'i*ni kısmen tercüme ederek kısmen de kendisi kaleme alarak yapıyor. Uğur Bahadır Bayraktar'ın yazısı dosyada biraz ayrıksı duruyor, zira ilgilendiği Vasa Efendi, Osmanlı bürokrati ve Arnavut milliyetçiliği kimliği arasında yalpalıyor. Onun kitabı da bu arada kalmışlığı yansıtıyor.

Zeliha Etöz ve Taylan Esin yine 1. Dünya Savaşı esnasındaki cem-i iane uygulamalarını ele alıyorlar. Etöz ve Esin, bu sefer Ankara ve Keskin'le ilgili belgelere odaklanıyorlar. Yazıda Birinci Meclis binasının yeri ve inşaatta kullanılan malzemelerde gayrimüslim mezarlıklarının istismarıyla ilgili ciddi iddialar ortaya konuyor.

Son olarak Bünyamin Pınar'ın Eminönü'nde bulunan ve 1663'te inşaatı tamamlanan Yeni Cami'nin kitabelerini ele aldığı makalesine değinmek istiyorum. Kaynaklardan bugün külliye'nin bulunduğu bölgenin daha eskiden bir Yahudi yerleşimi olduğunu biliyoruz, inşaat başlayınca bölgeyi boşaltmak zorunda kalıyorlar. Lucienne Thys-Şenocak konuyu ele aldığı kitabında caminin içindeki kitabeler ile bu konu arasında bağlantı kuruyor. Ancak Bünyamin Pınar, Thys-Şenocak'ın bu görüşüne Yeni Cami kitabelerinin içeriklerine ve o dönemdeki gelişmelere bakarak karşı çıkıyor.

Mayıs'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER ANKARA'DA CUMHURBAŞKANLIĞI KÖŞKÜ

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 PAOLO ODORICO MART BAŞINDA İSTANBUL'DAYDI

Ali Tirali

10 SON DÖNEM OSMANLI'DA HAPİSHANELER

Erden Eren Erdem

12 ÇOCUKLAR ÖLDÜRÜLMESİN

Ahmet Akşit

14 "HERYERLEŞEN İSTANBUL'DA YOKOLAN ÜZERİNE DÜŞÜNCELER, YOKYER ÜZERİNE DÜŞLER"

Nilay Özlü

20 600. YILINDA OSMANLI-POLONYA KARŞILAŞMALARI

Emrah Safa Gürkan

22 BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN TEMELLERİ

Zeliha Etöz - Taylan Esin

32 YENİ CAMİ MİMARİ-YAZILARI

Bünyamin Pınar

42 JAY WINTER İLE SÖYLEŞİ: CİHAN HARBİ'NE ULUS-AŞIRI BİR PERSPEKTİFTEN BAKMAK

Söyleşi: Mehmet Beşikçi ve Alexandre Toumarkine

48 F. ROUSSEAU İLE SÖYLEŞİ I. DÜNYA SAVAŞI NIN SOSYAL TARİHİNİ YAZMAK

Loubna Lamrhari

52-91

DOSYA: GEÇ DÖNEM OSMANLI TARİHÇİLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNMEK
Meltem Toksöz

55 ARNAVUT VASA EFENDİ'NİN TARİH ANLAYIŞI

Uğur Bahadır Bayraktar

62 BİR İRAN TAHAYYÜLÜ: ÖMER HÂLİS

Enis Erdem Aydın

70 KUTSAL TARİH VE MEDENİYET KAVRAMLARI AHMED MİDHAT

Can Veyselgil

77 MODERN ZAMANI YAZMAK: ALİ REŞAD

Kazım Baycar

82 VAKANÜVİSLİKLE TARİHÇİLİK ARASINDA: HAYRULLAH EFENDİ VE TARİH-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMÂNİYYE'Sİ

Egocan Erdoğan

87 TARİH ÖĞRETMEK İÇİN YAZMAK ALİ REŞAD VE ALİ SEYDİ'NİN TARİH-İ UMÛMÎ'Sİ

Ömer Faruk Köse

92 BİR SÖZLÜ TARİH BAŞYAPITI ERMENİ SOYKIRIMI: HAYATTA KALAN GÖRGÜ TANIKLARININ ANLATTIKLARI

Bülent Bilmez

94 ATALANTE VE HİPPOMENES'İN HİLELİ AŞKLARI

Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

FİKR-İ TAKİP:

94.9 Açık Radyo'da 15 günde bir pazartesi saat 15:30'da yayınlanan Fikr-i Takip'i Nisan ayında da dinleyebilirsiniz. Nisan ayının ilk konuyu olarak Oğuz Tekin'i ağırlayacağız.

Peri Efe-Ahmet Akşit

Özür ve Düzelti:

Toplumsal Tarih'in 243. sayısında Turhan Turgut'un yazısının 83. sayfasının altına yanlışlıkla yandaki resim yerine ilgisiz bir resim basılmıştır. Düzeltir özür dileriz.

04

L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem sadeliği, modernliği ve Batı tarzına yakınlığıyla derginin dikkatini çeken Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün nasıl tanıtıldığına bakıyor.

12

ÇOCUKLAR ÖLDÜRÜLMESİN...

Ahmet Akşit, Gezi eylemleri sırasında yaralanan ve 269 gün komada kaldıktan sonra hayatını kaybeden 15 yaşındaki Berkin Elvan'ın cenazesinden izlenimler aktarıyor.

92

GÖRGÜ TANIKLARININ ANLATTIKLARI

Bülent Bilmez, Belge Yayınları tarafından Türkçeye çevrilen Prof. Dr. Verjine Svazlian'ın önemli çalışması Ermeni Soykırımı: Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları kitabını tanıtıyor.

94

ATALANTE VE HİPPOMENES'İN HİLELİ AŞKLARI

Zerrin İren Boynudelik, "Avrupa Resminde Mitolojik Konulu Resimler" yazı dizisinde bu ay Guido Reni'ni resmettiği Atalante ve Hippomenes tablosunu tanıtıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 244, Nisan 2014

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Bakıya, Murat Belge, Fatmagül Berkay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalıhoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koralı, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI
MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılıncarslan
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Ayşel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah.
MAS-SİT 1. Cadde No:
34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mart 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102
MATBAA SERTİFİKA
NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda 'Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

L'illustration'dan Seçmeler

31 ARALIK 1932

ANKARA'DA CUMHURBAŞKANLIĞI KÖŞKÜ

L'illustration dergisinin 31 Aralık 1932 tarihli sayısında içeride dört sayfaya yayılmış bol resimli bir yazı yer alıyordu. Yazının konusu Ankara'daki sadeliği, modernliği ve Batı tarzına yakınlığıyla derginin dikkatini çeken Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ydü. Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister'in eseri olan bu bina, derginin gözünde yeni Türkiye'nin eğilimlerini ve özellikle de liderinin zevkini yansıtmayı açısından kayda değerdi.

Belgrad'da Küçük Antant Konferansı.

Loggia'dan Ankara görüntüsü.

Kemal Paşa'nın ağaçların arasında gizlenmiş eski villasına hâkim modern cüsesiyle Cumhurbaşkanlığı Köşkü.

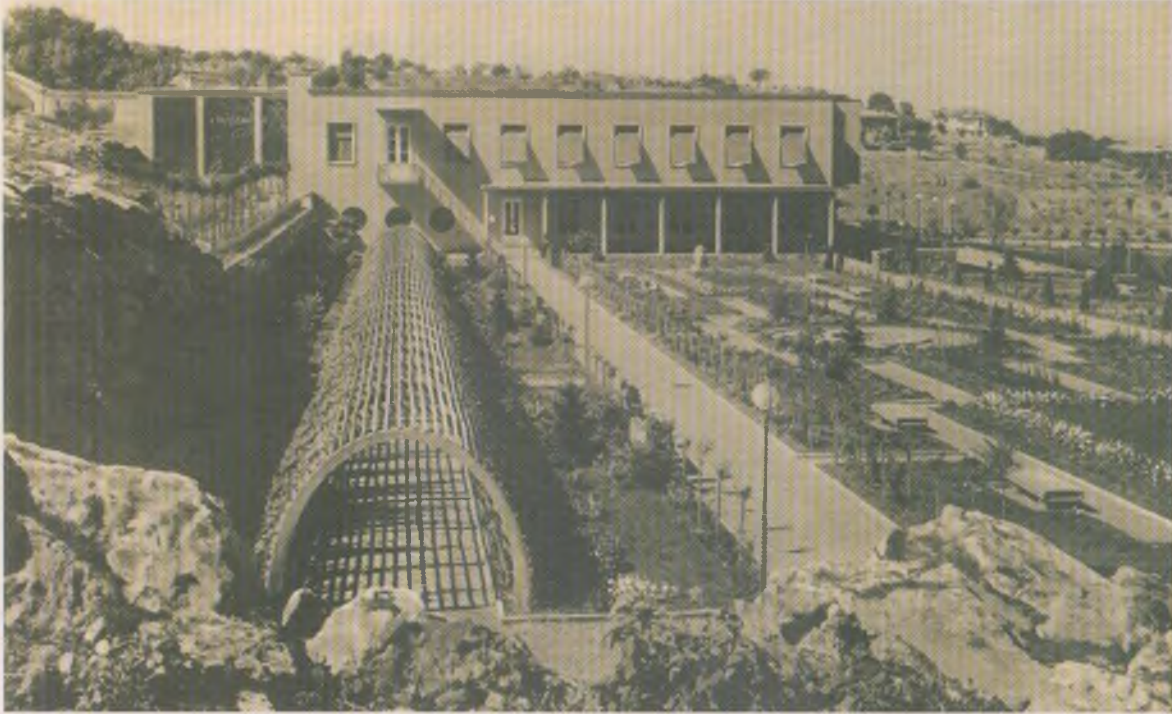
oluyoruz. Sayının kapağında yer alan fotoğrafta Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya dışişleri bakanlarını Belgrad'da toplamış olan "Küçük Antant" Konferansı'ndan bir sahneye yer verilmişti: Üç bakan, basın temsilcilerine resmi tebliğlerini okuyorlardı. "Küçük Antant" denilen antlaşma, 1920'den beri bu üç ülke arasında Macaristan'ın muhtemel bir saldırganlığına karşı bir ittifak oluşturmuştu.

Fakat dergide asıl ilkimizi çeken, içeride dört sayfaya yayılmış bol resimli bir yazıydı. Yazının konusu, Kasım 1932'de, yani derginin neşrinden bir ay kadar önce inşaatı bitmiş olan Ankara'daki

Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ydü. Pembe Köşk olarak da bilinen ve bugün hâlâ aynı amaçla kullanılan bu bina; sadeliği, modernliği ve Batı tarzına yakınlığıyla derginin dikkatini çekmişti. Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister'in eseri olan bu bina, derginin gözünde yeni Türkiye'nin eğilimlerini ve özellikle de liderinin zevkini yansıtmayı açısından kayda değerdi.

J. Scherb'in her açıdan fotoğrafladığı binanın iç ve dış görüntüleri, etrafında görünen boş ve çorak manzarası, oda ve salonlarda göze çarpan Art-Déco tarzındaki eşyası gerçekten de 1930'ların Türkiye'si hakkında ilginç bir belge oluşturmaktadır.

Kütüphane ve çalışma odası.

Özel bir daire.

Ankara'da Türkiye Cumhurbaşkanlığı: Bahçeler ve gül bahçesi.

ANKARA'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN EVİNDE

Mustafa Kemal Paşa yeni Türkiye'nin başkentini oraya

taşıdığında Ankara Anadolu'nun dağları arasında kaybolmuş basit bir kasabadan ibaretti ve Gazi'nin kendisi bile orada bir devlet başkanı ikametgâhıyla alakası

bulunmayan mütevazı bir villada oturuyordu. O tarihten beri yavaş yavaş gerçek bir şehir inşa edildi ve Mustafa Kemal, artık kendisine ve mevkiine layık bir ikametgâha

Solda, stüdyo şeklini alan cumhurbaşkanının odası; sağda yatak.

Özel salon.

Kabul odası (duvarda Gazi'nin portresi).

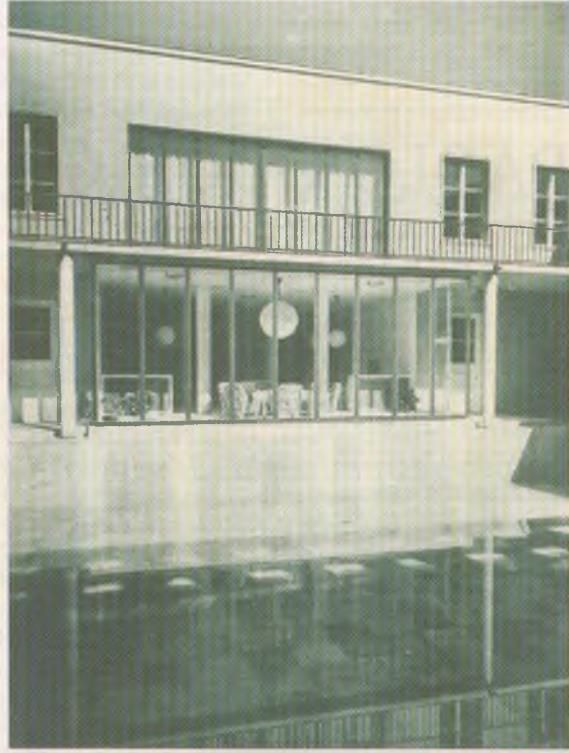
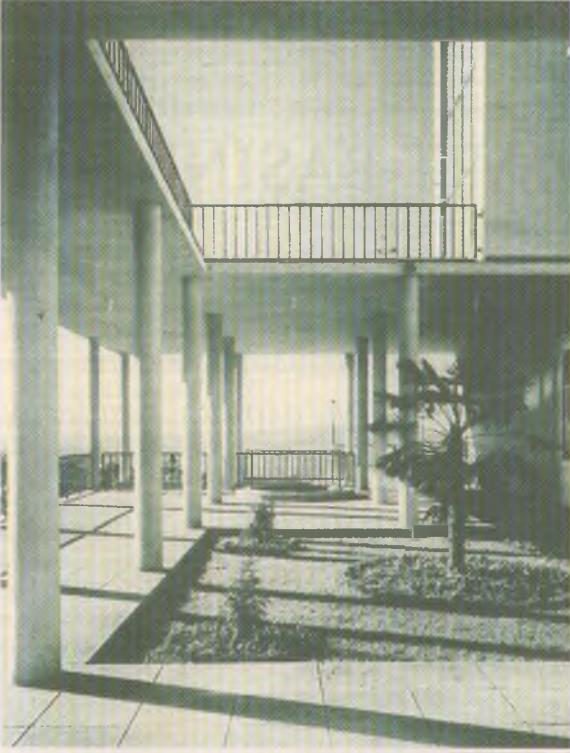
sahip oldu. Bina'nın planlarını çok tanınmış Avusturyalı bir mimar olan Clemens Holzmeister'a sipariş etti. Her alanda ülkesini Batılılaştırmaya gayret göstermiş olan bu büyük devlet adamının kendi kullanımı için hiçbir şekilde

Şark tarzını hatırlatmayan bir ev istemiş olmasına şaşırılmamak gerekir. Oysa iklim ve âdetlerin getirdiği tamamen kaçınılmayan bazı gereklilikler de vardır — mesela yazın şiddetli sıcaklığı belirli oturma şartlarını gerektirir — ve Bay

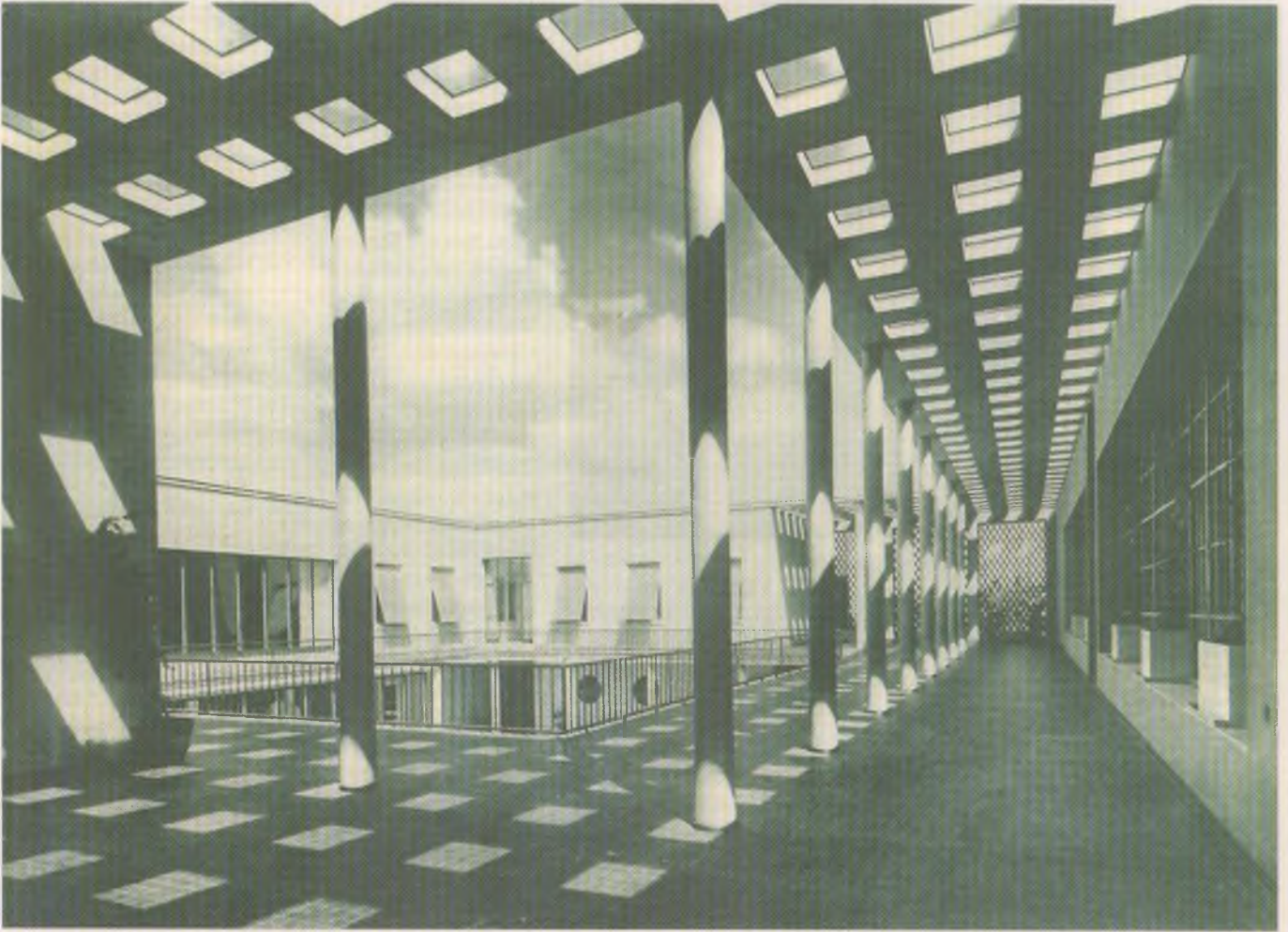
Holzmeister'ın asıl sanatı tam da farklı eğilimleri yeni bir stilde uyumlu hale getirmek olmuştur.

Mustafa Kemal'in sarayı Ankara'ya hâkim bir tepenin üzerinde, şehri ve etrafındaki dağları kapsayan geniş bir panoramaya sahip. Betonarmeden çerçeveleri ve tuğla dolgusu bulunan etkileyici boyutlarda bembeyaz bir bina. Teraslar ve çatı da betonarmeden yapılmış. Şekli, az gelişmiş yan taraflarına kadar katı bir dikdörtgen niteliğinde. Duvarlarda öne çıkan balkonlar, kulecikler ve pencere kenarları bulunuyor. Dev bir pergola ile süslenmiş bahçeler ve gül bahçesi, etraftaki manzaraya belli belirsiz bir geçiş teşkil ediyor. Bütün odalarda dışarıya bakan geniş pencereler bulunuyor; oysa Şark'ta her yerde pencereler ancak iç avluya açılır. Gerçi bu iç avlu da mevcut ve binanın gerçek merkezini oluşturuyor. İçinde serasıyla bir kış bahçesi ve ortasında tamamen mermerden yapılmış kare bir havuz bulunuyor. Zemin ve birinci katlar boyunca altlarında madeni bir çember dışında süsü bulunmayan beyaz sütunların desteklediği iki galeri uzayıp gidiyor. İkinci katın galerisinin çatısındaki dikdörtgenler sayesinde gravürlerimizin birinde görünen garip şekillerde ışık oyunları oluşuyor.

Misafir girişine yakın sütunlar ve teras.

Mermer avlu ve havuzlar.

Zemin katında resmi kabuller için ana terasa açılan beş çift kapılı büyük bir ziyafet salonu, salonlar, bir tütün odası ve bir oyun odası bulunuyor. Sol kanat devlet

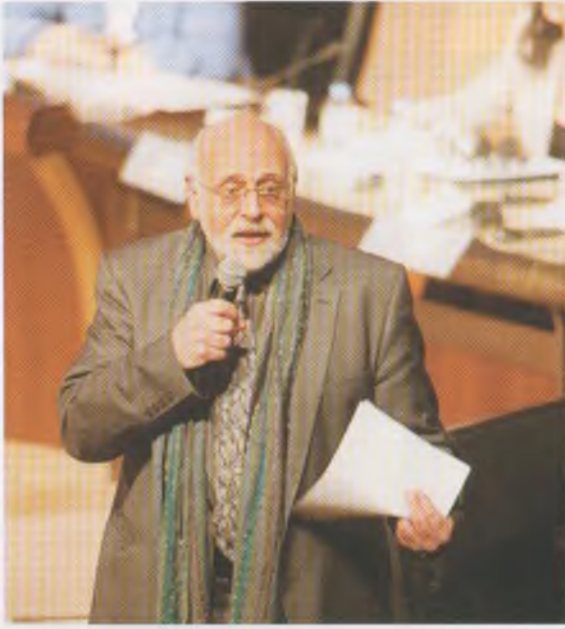
işlerinin takip edildiği bürolara ayrılmış. Cumhurbaşkanının dairesi birinci katta bulunuyor ve sade bir zarafete sahip olan düzeni tamamen moderndir.

Misafirlerin ve evin kadınlarının açık ve neşeli tonlardaki odaları da birinci katta, binanın sağ kanadında yer almaktadır.

İç avluda ışık ve gölge oyunları.

PAOLO ODORICO MART BAŞINDA İSTANBUL'DAYDI

İstanbul Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi Mart ayının ilk haftasında Bizans çalışmalarının yaşayan en önemli isimlerinden Paolo Odorico'yu ağırladı. Akademik olarak Bizans edebiyatının bütün dönemleri ile ilgilenen Odorico, özellikle ortaçağ edebi ürünlerinin, yazdığı okuyucu kitlesine ve döneminin sosyo-politik şartları ile nasıl bir ilişki içinde biçimlendiğine ağırlık veren analiz yöntemiyle, söz konusu yapıtların yazılı kültür içindeki yerini çözümlemesiyle tanınmıştır.

Paolo Odorico

1952 yılında Udine'de doğan Odorico, Trieste Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördü, daha sonra Fransa'ya yerleşti ve Paris'te École des hautes études en sciences sociales (EHESS)'de ders verdi. Hâlen EHESS'te "directeur d'études" ve Bizans, Güneydoğu Avrupa ve Çağdaş Yunan Araştırmaları Merkezi'nde müdürdür.

ALİ TİRALİ

Klasik İtalyan ekolünden gelen sağlam bir filolojik birikimle antropolojik yaklaşımı birleştirmiş olan Odorico'nun başta Digenis Akritas destanının Grottaferrata elyazması ve 17. yüzyılda Serez'de yaşamış Papaz Synadinos'un günlüğü olmak üzere önemli metin neşirleri vardır. 2005 yılında Selanik'in Araplar, Haçlılar ve Osmanlılar tarafından işgallerini konu eden Ioannis Kaminiatis, Eustathios ve Ioannis Anagnostis'in vakayinamelerini *Salonique, Chroniques d'une ville prise*

(Selanik, Fethedilmiş bir şehrin vakayinameleri) adıyla Fransızcaya çevirmiştir. Paolo Odorico halen Bizans tarih ve edebiyatıyla ilgili Fransa'da yayımlanan üç yayın dizisinin (*Dossiers Byzantins, Autour de Byzance* ve *Séminaires Byzantins*) editörlüğünü yapmaktadır. Odorico ayrıca *Byzantinoslavica, Segno e Testo, Symmikta, Medievalia* ve *Porphyra* gibi bilimsel dergilerin danışma komitesindedir.

Paolo Odorico İstanbul'da bulunduğu kısa süre içinde hem bir konferans verdi, hem de bir atölye çalışması yaptı. Boğaziçi Üniversitesi'nin Onassis Vakfı ile akademik işbirliğinin 20. yıldönümü nedeniyle 4 Mart 2014 tarihinde düzenlenen toplantı kapsamında verdiği konferansın konusu 2. yüzyılda yazılmış bir el kitabı olan Kekaumenos'un *Strategikon* adıyla bilinen eseriydi. Odorico, yazarı hakkında hiçbir şey bilmediğimiz, askeri ve politik konular haricinde sosyal ilişkiler ve kişisel servetin idaresi gibi temalar üzerinde de durduğu için Bizans edebiyatında tekil bir konum işgal eden bu eserde kullanılan βίος (*bios*) kelimesinin semantik özelliklerinden yola çıkarak, dönemin Bizans dünya görüşünü çözümledi.

Söz konusu kelime bahsi geçen eserde hem "hayat", hem de "varlık" anlamında kullanılmaktadır. Bu durum kelimenin sadece "hayat" anlamında kullanıldığı antik metinlerden bir farklılaşmaya işaret ettiği gibi, sosyal değişimin de bir göstergesi olarak düşünülebilir. Odorico, Antik Yunancadan ve Koineden (Helenistik ve Roma dönemi Yunancası olarak tanımlayabiliriz) Bizans/Ortaçağ Yunancasına evrilen dilde kelime haznesindeki değişimlere paralel olarak kelimelerin yeni anlamlar kazanması olgusu üzerinde durdu. Bu durumun özellikle bahsedilen eserin kaleme alındığı dönemin sosyo-ekonomik koşulları ile bağlantılı olarak irdelenmesi gerektiğini söyleyerek lügattaki değişimlerin sosyal dönüşümleri anlamaya yardımcı olduğunu belirtti. Ayrıca bu metnin 2. yüzyılda Bizans toplumundaki yeni sınıfsal panoramayı da yansıttığının altını çizdi, sözü geçen "varlık", "servet" mefhumlarının yaygınlaşmasından hareketle, Komnenos hanedanı (1081-1185) döneminde imparatorluk tahtında da sınıfsal temsilcilerini bulacak bir askeri aristokrasinin toprak ve zenginlikle kurduğu ilişkiyi anlamak için önemli olduğunu ifade etti.

5 Mart 2014 tarihinde ise Boğaziçi Üniversitesi'nde Prof. Dr. Nevra Necipoğlu'nun seminerine katılan Odorico, bu seminer dâhilinde yapılan atölye çalışmasında Bizans edebiyatı tarihinin genel çizgilerini anlattı. Öncelikle Bizans edebiyatının tarihsel ve kültürel sınırlarını çizen Odorico, Bizans edebiyatının -elbette- merkezini teşkil eden ortaçağ Yunanca literatürün yanı sıra; 6. yüzyılda İmparatorluk topraklarında kaleme alınmış Latince, Ermenice ve Süryanice eserlerden 14. ve 15. yüzyıllarda Bizans kültürünün etkisi altındaki Balkanlar'da yazılmış Slav dillerindeki eserleri kapsayan büyük bir 'Yunanca olmayan' corpusun da Bizans edebiyatı başlığı altında incelenmesi gerektiğini söyledi ve buradan hareketle "Bizanslı" kimliğini de tartışmaya açtı. "Bizanslı" kimliğinin bir kültürel ve coğrafi kimlik olarak Yunanlılar/ Yunanca konuşanları merkeze aldığını fakat bununla sınırlı olmadığını, örneğin birçok

rol oynamıştı. İmparatorluk ortadan kalkmıştı, ancak dini kurumlar ayakta ve bu kurumlar "Rum milleti"nin Osmanlı toplumundaki özerk pozisyonunu sürdürmek bakımından işlevseldi. Odorico, bu konuda ikili bir pozisyonun varlığının altını çizdi. Örneğin Synadinos'un günlüğünün de gösterdiği gibi Serez'de Rumların dini mahkemeye müraacatı esastı, Serez kadısına gitmek aforoz sebebiydi fakat aynı zamanda günlüğün sahibi Osmanlı sultanını -din farkına rağmen- kendi "basileus"u olarak görüyordu.

Paolo Odorico'ya göre ortaçağ edebiyatını -ve özellikle de Bizans edebiyatını- doğru değerlendirmemiz önündeki başlıca engel, modern tarihçiliğin ortaya çıktığı 19. yy düşünce akımlarının, bilhassa pozitivism ve romantizmin yarattığı ön kabullerdi. Bizans yazarları "bir metin kaleme alan yaratıcı deha" imgesiyle anlaşılamazdı. Zira Bizans İmparatorluğu'nda, "belles

soyo-ekonomik unsurların etkisi de belirleyiciydi. Bizans toplumunda kitapların dolaşımının sınırlılığı, kitabın son derece pahalı bir meta olması, bu yüzden okunacak değil, sahip olunacak bir nesne ve bir yatırım olarak görülmesi okuma pratiğinin günlük hayattaki yerini de tayin ediyordu. Bu şartlarda bireysel edebi zevkin oluşmasının mümkün olmadığı açıktı.

Bahsedilen yaratıcılık (ve özgünlük) meselesiyle ilintili bir başka husus da Bizans edebiyatında metinlerin üretim süreciydi. Bizans edebiyatının kimi historiyoğrafik metinleri, örneğin Georgios Hamartolos'un kroniği tamamen başka metinlerden alınmış pasajlardan oluşturulmuş derlemelerdi. Bu tür eserler dikkate alındığı zaman Bizans edebiyatında telif, intihal ve orijinalite gibi kavramlardan da bahsedilemezdi.

Odorico atölye çalışmasının son kısmında neo-liberal

politikasından şikâyet etti. İznik ve Trabzon Aya Sofya kiliselerinin restorasyon bahanesiyle müzeden camiye geri dönüştürülmesinden sonra, bu defa da İstanbul'un en eski Bizans dönemi dini yapılarından neredeyse harabe

Odorico, yazarı hakkında hiçbir şey bilmediğimiz, askeri ve politik konular haricinde sosyal ilişkiler ve kişisel servetin idaresi gibi temalar üzerinde de durduğu için Bizans edebiyatında tekil bir konum işgal eden bu eserde kullanılan βίος (bios) kelimesinin semantik özelliklerinden yola çıkarak, dönemin Bizans dünya görüşünü çözümledi.

Bizans imparatoru çıkarmış Ermeni halkının da ortaçağda "Bizanslılık"la girift bir ilişkisi olduğunu söyledi. Ayrıca "Bizans edebiyatı" kavramının kronolojik sınırlarının da belirsizliğinin altını çizdi. Paolo Odorico'nun edebiyat ve kültür tarihinin araştırılmasında başat olarak gördüğü kavram ise devam-kopuş paradigmasının ötesinde, adaptasyon ve toplumların adapte olma yeteneği idi. Bu adapte olma kabiliyeti devletlerini yitirmenin travmasını yaşayan Bizanslıların, Osmanlı sistemine kendilerini -cemaatin devlete kendi iç işleyişi ile ilgili fazla taviz vermek zorunda kalmadan- uyarlayabilmelerinde büyük

lettres" tipi bir edebiyat hiç var olmamıştı. Bizans kültüründe yazarın yaratıcılığı değil, metnin yararı geçer akçeydi, bu yüzden örneğin aşk şiirleri hemen hemen hiç var olmamıştı. Aşk şiiri olarak nitelendirilebilecek metinlerin dâhi dini veya politik amaçları vardı. Tüm edebi metinler belli bir amacı almışlardı. Bu bakımdan Bizans edebiyat ürünleri sadece şekil ve muhteva bakımından değerlendirilemezlerdi, bu eserleri tahlil için yapılacak en temel çalışma hangi kontekst içinde yazıldıklarını araştırmaktır.

Odorico'ya göre edebiyatın bu faydacı role sıkışmış olmasında kültür hayatını belirleyen

dönüşüm içindeki akademyada tarihçinin konumundan bahsetti. Sürekli kısılan ödenekler, küçülen bütçeler ve azalan kadrolarla, tarihçilik yapmanın gittikçe zorlaştığının, bugün yüksek lisans ve doktora yapan araştırmacıların 1960'lar ve 1970'lere kıyasla dezavantajlı olduğunun altını çizdi. Tarihçilere tek çıkış yolunun büyük kitlelere dönük popüler yayınlar yapmak olarak gösterildiğini ifade etti, Bizans edebiyatından tercümelemler artmakla birlikte eleştirel basımların azaldığını söyledi. Paolo Odorico, İstanbul'dan ayrılırken özellikle son yıllarda Türkiye'de Bizans eserlerine uygulanan tuhaf restorasyon

hâlindeki Studios Manastırı'na ait Vaftizci Yahya Bazilikası'nın (İmrahor Camii) restore edilerek yeniden cami olarak ibadete açılması projesini dehşetle karşıladığını söyledi. Seminerde eleştirilen bir başka restorasyon çalışması ise "Tekfur Sarayı Tamamlama İnşaatı" adı altında halen sürdürülmekte olan projeydi. Bu gözlemler Türkiye'de Bizans eserlerine karşı yıllarca mevcut olan milliyetçi ilgisizliğin, artık "fetihçi" bir ilgiye dönüşmesinin yarattığı tarih kıyımına karşı bir uyarı olarak okunmalı, zira bu yeni yaklaşım Bizans kültür mirasının harap ve viran olmasına göz yumuyor, onu tamamen yok ediyor.

Odorico, 2005 yılında Selanik'in Araplar, Haçlılar ve Osmanlılar tarafından işgallerini konu eden vakayinameleri Fransızcaya çevirmiştir.

SOSYAL VE SİYASAL BİLİMLER SEMİNERLERİ REFORM VE GERÇEKLİK: SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HAPİSHANELER

13 Mart 2014 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nün düzenlediği Sosyal ve Siyasal Bilimler Seminerleri'nin ilki Beytepe Kampüsü'nde Binghamton Üniversitesi'nden Osmanlı ve Modern Orta Doğu Tarihi alanında çalışan Dr. Kent F. Schull'un katılımıyla gerçekleşti. Schull yakın zamanda Edinburg University Press tarafından yayınlanacak *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity* kitabını sundu.

Ankara'daki toplantıda Dr. Kent F. Schull yakında çıkacak olan kitabını tanıtıyor.

ERDEN EREN ERDEM

Kent F. Schull Osmanlı Devleti hapishane ve ceza sistemini çalışmaya nasıl yöneldiğini anlatarak sunumuna başladı. Sultanahmet'te gördüğü bir otelin eskiden hapishane olarak kullanıldığını öğrendiğinde, kendindeki Osmanlı hapishaneleri algısının ne kadar tersi bir durumla karşılaştığını, bunun üzerine yaptığı taramalarda bu alandaki çalışmaların eksikliğini fark ettiğini söyledi.

Oryantalist bir bakış açısının

Osmanlı hapishaneleri fikrinin köhne, insaniyetten uzak, egzotik ve yabancı bir resim çizdiğini vurgulayan Schull, tarihsel sürecin derinlemesine bir analizi yapıldığı takdirde Avrupa devletlerinin de etrafını çevreleyen benzer sorunlara ve çözüm denemelerine ulaşılabileceğini belirtti. Bu anlamda Batı'dakine çok benzeyen bir dönüşüm sürecine giren ceza sistemi; reformlar içinde farklılaşan ceza yöntemleri, cezalandırma amaçları, suç algısı ve ulaşılmaya çalışılan insan tipi etrafında modernleşme

tarihinin oldukça önemli bir alanına dikkat çekmektedir. Sunum sırasında en çok modernleşme sürecinde ceza sisteminin her yönünde yaşanan dönüşümün Osmanlı modernleşmesi hakkında bize nasıl bilgiler sunabileceği üzerinde duruldu.

Schull çalışmasında 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda çok farklı alanlarda yaşanan değişimin, geniş anlamda Osmanlı modernleşmesinin genel resmine yerleştirmeyi amaçlıyor. Buna göre devlet ve toplum ilişkisinin

bu dönemde yeniden konumlanışının ceza sisteminde nasıl bir etkiye sahip olduğu, bunun nedenlerini ve ceza sistemini şekillendiren sosyal gerçekliğin ayrıntılı bir analizini ortaya koymaya çalışıyor.

Modernizmin getirdiği toplumsal dönüşümlerin ceza pratikleri etrafında açıklanmaya çalışılması akla Michel Foucault'nun çalışmalarını getiriyor. Kitabında Foucault'nun ünlü çalışması *Hapishanenin Doğuşu*'na önemli ölçüde yer

ayırdığını ifade eden Schull, ünlü filozofun Avrupa'da modernizm sürecini disiplin ve ceza kurumlarının dönüşümü etrafında analiz etmekte kullandığı yöntemlerin, kendi çalışmasının da ana hattını oluşturduğunu söyledi. Diğer yandan Foucault'nun kitabında çalışmasından iki yönde ayrıldığını ifade etti: Schull'a göre Foucault'nun çalışması, modernizmi tek bir süreç olarak ele aldığından farklı toplumların yaşadığı deneyimlere değinme olanağına sahip olamıyor. Schull, Osmanlı idarecilerinin pek çok alanda yaptıkları reformlarda, Batı'yı kopya etmek yerine kendilerine uygun yöntemleri devşirdikleri ve belirli eksikliklerin kendilerine göre tamamlandığı Osmanlı Devleti'ne özgü bir hapishane reformu sürecine girdiklerini ifade etti. Bu durumu açıklamak için Foucault'dan ayrıştığı ikinci noktaya dikkat çekti: Foucault'nun çalışmasının önemli bir kısmını oluşturan *Panoptikon* kavramının, Foucault tarafından Avrupa'da modernleşmenin somutlaştığı biçim olarak kullanılmasına karşın, tarih boyunca bu kitada hiç yer bulmamış olduğunu hatırlattı. Bu aynı zamanda Foucault'nun teorisinin sosyal ve tarihsel gerçeklik etrafında ele alınması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Kitabında bu gerekliliği akılda tutarak, Osmanlı ceza sisteminin dönüşümünü ele alırken ulaşılmak istenen yeni durum ile ortaya çıkan gerçekliğin ilişki içinde ele almaya özen gösterdiğini ifade etti. Kent F. Schull, Osmanlı hapishane reformlarının anlaşılabilmesi için Foucault'nun yöntemlerini gerektiği gibi oturtmaya çalışırken, bir yandan da ayrıntılı bir tarihsel analiz ortaya koymaya çalışıyor. Schull sunuşunda bu şekilde yaklaştığı reform denemeleri konusunda hapishanelerdeki görevlilerin statik bir biçimde devleti temsil etmediği, aksine mahkûmlarla kurdukları ilişkiler etrafında

bu görevlilerin de nasıl konumlandığının önemli olduğunu vurguladı. Dünyanın hemen her hapishane sisteminde görülen yolsuzlukların ve ihlallerin Osmanlı yöneticilerinin reform denemelerine yön verdiğini belirtip, buradan yola çıkarak yalnızca toplumun dönüştürülmeye çalışıldığı bir durumun tasvirinden kaçındı. Schull'a göre Osmanlı yöneticileri son derece ciddi reformlara ihtiyaç duyan bir hapishane sistemi ile karşı karşıya kalmışlardı. Özellikle İttihad ve Terakki yöneticileri II. Meşrutiyet sonrasında devraldıkları hapishane sistemine geniş müdahalelerde bulunma ihtiyacı hissetmişlerdi. Maddi koşulların (barınak, güvenlik vb.) sağlanmasının yanı sıra muhafızların ıslah edilmesi ihtiyacının askeri eğitim almış subay ve astsubaylarla karşılanması yönündeki çabalar, işe öncelikle aktörlerin dönüşümüyle başladığına işaret ediyor. Schull bu açıdan ele aldığı hapishane modernleşme sürecinin bir yandan hem mahkûmların, hem de görevlilerin iki yönlü dönüşümü üzerine oturması ve ceza sisteminde yaşanan değişimin toplumun genelinde ulaşılmak istenen dönüşümün ipuçlarını verdiğini ileri sürdü. Schull sunumuna kitabında yer verdiği örneklerden bazılarıyla; Osmanlı hapishane sisteminin önemli yapısal sorunları ve bunlara yönelik çözümleriyle devam etti. Örneğin Türkiye'nin en ünlü cezaevlerinden biri olan Sinop Cezaevi'nde yaşanan bir yolsuzluk olayı etrafında gözetimin iki yönlülüğünü, mahkûmların cezaevi görevlileri hakkında yaptıkları suçlamaların merkezi idare tarafından nasıl kullanıldığını ve bu anlamda mahkûmların da dönüşüm sürecinin birer aktörü olarak nasıl öne çıkabildiklerini ortaya koydu. Schull'un kitabı Nisan 2014'te Edinburg University Press tarafından basılacak ve piyasaya sürülecektir.

KENT SCHULL İSTANBUL'DA

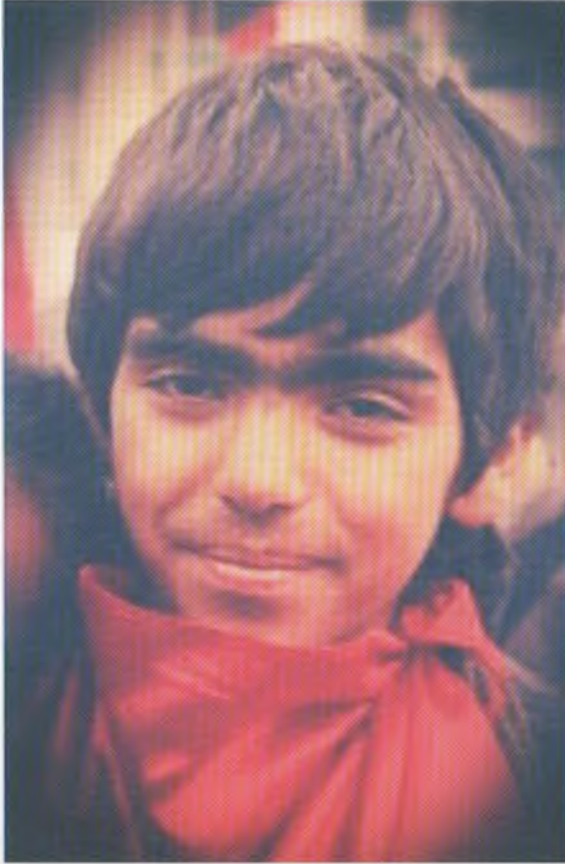
ALEXSANDRE TOUMARKINE

Orient-Institut Istanbul 17 Mart'ta New York State Üniversitesi'nden (SUNY) Prof. Kent Schull'u misafir etti. II. Meşrutiyet Dönemi'nde hapishaneler üzerine çalışmaları bulunan Prof. Schull "'Menafi-i Umumiye' için Çalışmak: Birinci Dünya Savaşı'nda Hapishaneler ve Osmanlı'nın Savaş Gayretleri" başlıklı bir sunum yaptı. Konuşmanın başlıca konusu I. Dünya Savaşı sırasında İttihad ve Terakki yönetiminin hapishanelerde yapmayı öngördüğü reformlar ve bu reformların Osmanlı Devleti'nin "topyekûn" savaş tecrübesindeki yeri idi. Mahpusların seferberlikte nasıl kullanıldıkları, özellikle de emeklerinin imalathaneler ve amele taburlarında nasıl kullanıldığı, hapishane reform projesinin finansmanı ve bu finansmanın yarattığı sorunlar Prof. Schull'un sunumunda cevap aradığı başlıca sorulardı. Prof. Schull, İttihad ve Terakki yönetiminin özellikle 1913 Aralık ayından itibaren yapmaya çalıştığı reformlara kısaca değindikten sonra, reform projesinde çok önemli bir adım olarak gördüğü Alman uzman Dr. Paul Pollitz'in hapishaneler umum müfettişi unvanıyla 1916'da devlet tarafından istihdam edilmesine ve onun yürüttüğü reform faaliyetlerine değindi. Dr. Pollitz'in göreve gelmesinden sonra hapishaneler hakkında yayınlanan nizamnameden ve hapishanelerin hem fiziki hem de idari yapısında öngörülen bazı değişikliklerden bahseden Prof. Schull, konuşmasının bu bölümünde son olarak reformun finansmanı konusuna değindi. Bu konuda da finansmanın bir kısmının Alman hükümetinin Osmanlı Devleti'ne savaş masrafları için verdiği paralarla yapılmasından dolayı Almanların duydukları rahatsızlıkları belirtti. Konuşmasının ikinci bölümü mahpusların

Osmanlı Devleti'nin savaş gayretlerindeki yerine ayrılmıştı. Prof. Schull'e göre Dr. Pollitz'in 1916 yılında istihdam edilmesinden önce böyle bir durumdan bahsetmek pek doğru değildi. Aslında hapishanelerde imalathanelerin 1911'den itibaren, özellikle büyük kentlerdeki hapishanelerde kurulduğunu belirten Schull, bunun dönemin "milli-iktisat" anlayışla da uyum içinde olduğunu altını çizdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında ise mevcut işgücünün askere alınmasından dolayı bu hapishanelerdeki imalathanelerin öneminin arttığını söyleyen Schull, 21.000 kişi civarındaki mahpusların yaklaşık 1800'ünün (%8,5) imalathanelerde ya da yol yapımı gibi "menafi-i umumiye" işleri için amale-taburlarında çalıştırıldıklarını belirtti. Hükümetin savaş sırasında bazı mahpusları affetmesi konusuna da değinen Schull, hapishanelerdeki mahpuslara yönelik 1917'de başlayan affın başlıca sebebinin hapishanelerin aşırı kalabalık olması olduğunu öne sürdü. Resmi rakamlara göre affın özellikle genç suçluların yarısına yakını (tüm genç suçluların %45'i) ve sadece 346 adet ileri yaşta mahkûmu kapsadığını belirten Schull, özellikle gençlerin askerlik hizmetine alınmış olabileceklerini söyledi. Ermeni tehciri ve katliamları sırasında affedilen bu mahpusların oynadıkları belirtilen role de değinen Schull, bunu kanıtlayacak istatistik verilerin bulunmadığını, mahpusların katliamlara katılması için boşaltıldığı iddia edilen Kastamonu ve Sivas hapishanelerinde böyle bir durumun olmadığını ve affedilenlerin hafif cürümlerden ceza almış suçlular oldukları için bu iddiaları destekleyecek verilerin olmadığını belirtti. Konuşma Prof. Schull'un hazırladığı tabloları sunmasından sonra soru-cevap kısmıyla sona erdi.

ÇOCUKLAR ÖLDÜRÜLMESİN

Berkin, Okmeydanı'nın yoksul sokaklarında 14 yaşına geldi. büyüklerin silahıyla vuruldu. 9 ay komada kaldı. 15 yaşında öldü. Kara kaşı, kara gözüyle gülümseyen çocuğumuzu toprağa verdik. Dünyanın başka hangi ülkesinde çocuklara bu şekilde davranılıyor?

Mehmet Ezer'in tedavisi hâlen Diyarbakır'da devam ediyor.

AHMET AKŞİT

Berkin Elvan'ın cenazesine gitmek için Eminönü'nden Okmeydanı otobüslerine bineyim dedim, otobüs şoförü oradaki cenazeden hoşlanmadığını belli eden bir tarzda "ikinci bir emre kadar Okmeydanı'na gitmiyoruz" dedi. Önce "cenazeye katılım düşük kalsın diye bunu da mı yapacaklardı" dedim, ama sonra "belki de kalabalıktan dolayı yollar kapanmıştır" diye düşündüm. Adama bir şey diyemeden yürümeye başladım. Epey bir yürüdükten sonra Haliç'in öbür yanından taksiye bindim. Laflarken taksicinin AKP seçmeni olduğu anlaşıldı. O da gerginlikten şikâyet ediyordu, "Artık başbakan ağzıyla kuş tutsa

toplumun bir kısmını ikna etmesi mümkün olmuyor" dedi. "Başbakan kuş tutmasın, polis de kimseyi öldürmesin. Birisinin birisini ikna etmesi ise bizim için ulaşması kolay olmayan bir durum" diyebilirdim ancak. Meydana yaklaştığımız, indim. Muazzam bir kalabalık Okmeydanı'nı doldurmuş çevre yollara taşmıştı. Araç trafiği bir yana yayaların bile o kalabalıkta 50 metre ilerlemesi epey zahmetli. İyi ki otobüs şoförüne bir şey dememişim diye aklımdan geçirdim, yine de "ikinci bir emre kadar" kelimeleri beynimin içinde döndü durdu.

Alevi örgütleri, sol gruplar, Kürt hareketi, siyasi partiler meydana yerini almıştı. Kalabalıktan bunalımdım, bir şişe su bulmak için ara sokaklara girdim. Esnaf kepenk kapatmıştı, açık dükkân bulmak kolay değil. Biraz yürüdükten sonra cenazeye katılanların önünde kuyruk olduğu bir büfe buldum. Suyumu yudumlarken Okmeydanı'nı neredeyse hiç tanımadığımı fark ettim. Yoksul, sıvasız, ucuz malzemeden, özensiz yapılmış binalar, mahalleler. Ara sokaklarda yarım metreyi bulmayan barikatlar, barikatların başında Berkin yaşında oğlanlar, meydan okur bir gülümsemeyle gelene geçene bakıyorlar. Arkadaşları ölmüş bile olsa "oyunu" devam ettiriyorlar. Bu satırları yazarken Berkin'in annesinin söylediği sözler geliyor aklıma: "Okmeydanı'nda sürekli olaylar oluyor. Benim oğlum da bu ortamda büyüdü. Çocuklar bütün bunları bir oyun olarak görüyor. Kovalamaca oynamak gibi algılıyorlar. Bir o yana, bir bu yana koşuşturmada çocuklarımız da bize katılıyor. Bütün olanlar bu." Berkin'in annesi haklı tabii, yoksul mahallelerde Alevi çocukları bu "oyunu" oynuyor.

Tekrar meydana dönüyorum. Berkin Elvan tabutta, eller üstünde Şişli'ye doğru yola çıkarılıyor. Cenaze konvoyu benzinciye doğru ilerlerken bir genç, AKP Şişli adayının büyük boy resimlerinin bulunduğu binanın çatısına çıkıp bezlerin iplerini kesiyor. bezler aşağıya inerken binanın AKP estetiği cephesi kendini cenazeye katılan büyük kalabalığa gösteriyor. Derken aynı istikametten bir kamyon geri geri hızla kalabalığın içine dalıyor, yürüyüşün olduğu yolun yarısına kadar gelip refüje çarpıp duruyor. Çevredeki gençler duruma müdahil oluyor. Neyse ciddi bir yaralanma yok. Yüreğimiz ağzımızda Şişli'ye doğru yürümeye devam ediyoruz. Şişli'de biriken kalabalığın Hrant Dink'in cenazesini de aştığı söyleniyor. Osmanbey'e geldiğimizde neredeyse 4 saattir ayakta olduğumu fark ediyorum. Zaten bu kalabalığın hepsinin Feriköy Mezarlığı'na girmesi mümkün değil diye düşünüp bir yere oturayım dedim. Derken Feriköy'de defin biter bitmez polisin kalabalığa saldırdığı haberi geliyor. Taksicinin "artık başbakan ağzıyla kuş tutsa..." diye başlayan cümlesini hatırlıyorum.

Berkin, Okmeydanı'nın yoksul sokaklarında 14 yaşına geldi, büyüklerin silahıyla vuruldu, 9 ay komada kaldı, 15 yaşında öldü. Kara kaşı, kara gözüyle gülümseyen çocuğumuzu toprağa verdik. Yaşı devam ederken başbakan, annesinin mezarına bıraktığı misketleri kalabalıklara yuhallattı. 25 Mart 2014 Salı günü Silvan'da BDP'nin seçim mitinginde 10 yaşındaki Mehmet Ezer'in yince gaz fişegi ile polis tarafından başından vurulduğu haberi geldi. Dünyanın başka hangi ülkesinde çocuklara bu şekilde davranılıyor?

BATHONEA ANTİK YERLEŞİMİ

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nin Bathonea Antik Yerleşimi'nin İstanbul Üniversitesi tarafından TOKİ'ye devredilmesi hakkında 14 Mart 2014 tarihli basın açıklaması:

"İstanbul Küçükçekmece Gölü'nün güney kıyılarında, 2009 yılından bu yana yürütülen arkeolojik yüzey araştırmaları ve kazılarla ortaya çıkarılan, Neolitik dönemden Osmanlı dönemine kadar geniş bir zaman dilimini kapsayan arkeolojik bulgular, İstanbul'un geçmişiye yeni boyutlar katacak keşiflerdendir. 'Bathonea' olarak adlandırılan yerleşmede, Roma dönemine tarihlendirilen antik liman, yol, sur, büyük bir sarnıç vb. anıtsal yapı kalıntıları da açığa çıkarılmıştır. Yerleşmedeki mimari kalıntıların arkeolojik öneminin yanı sıra, oldukça iyi durumda koruna gelmiş olmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, alanın ören yeri olarak düzenlenerek ziyarete açılması yönündeki girişimlerine de vesile olmuştur. Bu bağlamda, yerleşmenin mimari kalıntılarının yerinde

korunması kadar, ziyarete açılması da son derece önemlidir.

İstanbul Üniversitesi'nin Cerrahpaşa ve İstanbul Tıp Fakülteleri binalarının yenilenmesi karşılığında TOKİ'ye devrettiği araziler, Avcılar İlçesi 4440, 4441, 4450, 4434, 4435, 5951 ve 5955 numaralı parsellerden oluşmaktadır. 4440, 4441 ve 4450 numaralı parseller I. Derece Arkeolojik Sit Alanıdır ve Kültür Bakanlığı bu alanı "Bathonea 1. Etap Ören Yeri" olarak önermiştir. 4434, 4435, 5951 ve 5955 nolu parseller ise 2010 yılında I. Derece Arkeolojik Sit Alanı'ndan, III. Derece Arkeolojik Sit Alanı'na düşürülmüş ve ardından da İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin uyguladığı çok sayıda arkeolojik sondajda herhangi bir kültür varlığına rastlanmaması üzerine ilgili kurul tarafından Sit Kararı kaldırılmıştır.

Arkeolojik yerleşmenin bulunduğu parselleri de içeren taşınmazın İstanbul Üniversitesi tarafından TOKİ'ye devredilmesi, bu alanın inşaatla açılması tehlikesini doğurmuştur.

Yukarıda özetlendiği üzere, arkeolojik önemi ve bir ören yeri olarak düzenlenmesi konusunda hiç bir akademik çevrenin kuşku duymadığı özgün arkeolojik kalıntıların bulunduğu bu yerde inşaat yapılması kabul edilemez. Alanın mülkiyetinin kime ait olduğuna bakılmaksızın, 2863 sayılı yasa ile güvence altına alındığı gibi, I. Derece Arkeolojik Sit Alanları'nda inşaa faaliyetleri kesinlikle yasaktır. Ayrıca mülkiyet sahibi kurumun üniversite olması bu konuda daha duyarlı davranılması yönünde yükseltmektedir.

Söz konusu parsellerden I. Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilmiş olanlarda bir yapılaşma teorik olarak mümkün değildir. III. Dereceden kurul kararı ile düşürülmüş parseller ise I. Derece Arkeolojik Sit Alanı'na yakınlığından dolayı koruma ilkeleri gereği yapılaşmaya açılamaz. Nitekim arkeolojik sitlelerin çevreleri ile birlikte korunması gerekir ve bu alanlarda yapılaşmaya gidildiği takdirde ortaya çıkacak rant baskısı, alt yapı, yol vb.

gereksinimlerin karşılanması, hiç kuşkusuz hemen yakınında bulunan Arkeolojik Siti de olumsuz etkileyecektir.

Söz konusu antik yerleşim, artık batıya doğru genişleyen kent içinde kalmıştır. Böylesine önemli ve iyi korunmuş bir antik yerleşmenin arkeolojik kalıntılarının sergilenmesine yönelik projelerin geliştirilerek şehir yaşamına kazandırılması, İstanbul için büyük bir şanstır. Ülkemizin ilk arkeoloji bölümlerinden birini bünyesinde barındıran, köklü ve pek çok konuda öncü İstanbul Üniversitesi'nin, sahip olduğu arazide yer alan bu arkeolojik sit alanının bilimsel olduğu kadar toplumsal olarak da değerlendirilmesinde daha korumacı ve destekleyici davranması; burada yürütülen çok disiplinli bilimsel çalışmaları destekleyerek ve kent yaşamına entegre ederek bilimin toplumsallaşmasına da katkı sağlaması beklenmektedir. Kamuoyuna saygıyla duyurulur.

Arkeologlar Derneği
İstanbul Şubesi
14 Mart 2014"

İstanbul'da Hitit izlerinin bulunduğu Bathonea Antik Kenti'ni bakanlık ören yerine dönüştürmeyi hedeflerken TOKİ konut yapmak için baş vurdu.

ÜTOPYADAN DİSTOPYAYA İSTANBUL

"HERYERLEŞEN İSTANBUL'DA YOKOLAN ÜZERİNE DÜŞÜNCELER, YOKYER ÜZERİNE DÜŞLER"

NİLAY ÖZLÜ

Bundan tam 21 sene önce, 1993 yılında, henüz çiçeği burnunda bir kurum olan Tarih Vakfı "İstanbul Üzerine Beklentiler ve Ütopyalar" başlığı ile bir sempozyum düzenledi ve sempozyumun katılımcıları İstanbul üzerine hayallerini ve ütopyalarını dile getirdiler. Tarih Vakfı'nın düzenlediği bu sempozyumun bildirileri daha sonra *İstanbul* dergisinde (Nisan 1993) yayımlandı. Haziran 1996 yılında ise, yine Tarih Vakfı tarafından HABITAT II İnsan Yerleşimleri Konferansı kapsamında Darphane-i Amire'de "Dünya Kenti İstanbul" sergisi düzenlendi. Aradan geçen on yıllarda Tarih Vakfı amaçları doğrultusunda ilerleyerek, Türkiye'nin önemli sivil toplum kuruluşları arasındaki yerini aldı. Kuruluş amacıyla ortaya konulan hedeflerin bir kısmını da gerçekleştiremedi; İstanbul için bir kent müzesi kurmak ideali, Tarih Vakfı için bir ütopya olmaktan öteye gidemedi. Geçtiğimiz Ocak ayında ise, vakfın yıllardır kent

müzesi hayali ile koruduğu İstanbul sergisi koleksiyonu "Yine, Yeni: Dünya Kenti İstanbul" adıyla Galata Rum Mektebi'nde yeniden ziyarete açıldı. Bu nostaljik sergi kapsamında pek çok etkinlik ve konferans düzenlendi; aradan geçen 18 yıl içerisinde kentten megapole dönüşen İstanbul'un serüveni irdelendi. Yenikapı'dan Bizans'a, arkeolojiden kentsel dönüşüme, Gezi Direnişi'nden kent hakkına pek çok farklı alanda İstanbul'un konuşulduğu söyleşi ve etkinlikler; kentlilerin kent ile hesaplaşması, kentin yakın ve uzak tarihi ile yüzleşmesi için de bir mecra olarak ele alındı. Serginin kapanış paneli ise "Heryerleşen İstanbul'da Yokolan Üzerine Düşünceler, Yokyer Üzerine Düşler" başlığını taşıyor ve 21 yıl önce ortaya konan İstanbul ütopyalarını masaya yatırıyordu.

22 Şubat Cumartesi günü düzenlenen panele Aydın Uğur, Aykut Köksal, Bülent Bilmez, Edhem Eldem, Jean François Perouse, Korhan Gümüş, Murat Belge, Orhan Silier, Uğur Tanyeli ve Yaşar

Adanalı gibi mimarlık, tarih ve kent çalışmaları alanında uzman isimler katıldı. 1993 yılında, 21. yüzyıla hazırlanan İstanbul'a dair ütopya ve beklentilerin dile getirildiği sempozyumun umut dolu söyleminin tersine, geçtiğimiz şubat ayında "Heryerleşen İstanbul'da Yokolan Üzerine Düşünceler, Yokyer Üzerine Düşler" başlığı ile düzenlenen panelde daha karamsar ve daha eleştirel bir duruş ortaya kondu. Aydın Uğur'un moderatörlüğünü üstlendiği "Yok olandan yokyerlere" oturumunun ilk konuşmacısı Aykut Köksal bu noktadan başlayarak "yokyer" teriminin kavramsal çerçevesini ortaya koydu. Marc Augé'nin "Yer-olmayanlar: Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş" kitabında "yokyer" kavramı modern sonrası küresel dünyanın mekânlarının bir özelliği olarak tanımlanıyor. Bir başka deyişle mekânın var olduğu yer ile her türlü tarihsel ve kimlik ilişkisini yitirmesi olarak tanımlanan, bağlam ile ilişkisi ortadan kalkan yokyer örneklerinin İstanbul'da çok olduğuna dikkat çekerek, özellikle tarih

ve kimlik ile doğrudan ilişki kuran mekânların yenileme, renovasyon, rekonstrüksiyon ve restorasyon adı altında nasıl yokyer hâline getirildiğinin de altını çizdi. Tarih Vakfı'nın kurucu başkanı Orhan Silier ise ütopya kavramını Raymond Williams'ın "sistemli ütopya" tanımı ile açıkladı. 1993 yılında düzenlenen sempozyumun parçadan bütüne giden, birbirini adım adım bütünleyen ütopya kavramı üzerine kurgulandığını, Tarih Vakfı'nın ise *İstanbul Ansiklopedisi*, Dünya Kenti İstanbul Sergisi, *İstanbul* dergisi ve kent müzesi projesi ile bu anlamda çalışmalarda bulunduğu altını çizdi. Ernst Bloch'un "Umut İlkesi"ne referans veren Silier; var olanla yetinmeme, daha iyisini umut etme ve daha kötüsünden korkmanın hayvan ile insan arasındaki fark olarak kabul gördüğünü belirtti. Jean François Perouse ise 93 yılının İstanbul'u ile günümüz mega kenti İstanbul'u karşılaştırdığı sunumunda, kentin tekipleşme serüveninin çeşitli örneklerini gösterdi. Dünya kenti olma çabasındaki

İstanbul'un hoyrat projeler ile nasıl süratle kimliksizleştiğini ve kentsel dönüşüm hırsının verdiği hasarları gösteren Perouse'a göre asıl sorun, kentsel modernitenin tepeden inme tek bir yöntemi olduğu yanılgısı ve çoğulculuğun bu yoldaki çabaları yavaşlatıcı bir etmen olarak kabul edilmesi.

Aydın Uğur'un İstanbul'un zenginliklerine bir ihanet olarak gördüğü tekleştirme çabasını vurguladığı sunumu ile ütopyaı daha kavramsal olarak ele alan ve İstanbul ütopyelerinin nasıl distopyaya dönüştüğü üzerine odaklanan birinci oturumun sonuna gelindi. Soru cevap bölümünün ardından Uğur Tanyeli'nin moderatörlüğünde "Ütopist vizyona dair düşünmek" başlıklı ikinci oturuma geçildi. Murat Belge sunumuna ütopyanın tanımı gereği imkânsız ve ulaşılamayanı ifade ettiğinin altını çizerek başladı. Yıllar önce İstanbul'da denize girmek gibi bir hayali olduğunu, ancak bugün anlatırken bunu 'ütopyadan ibaret' olarak anlatmasında da bu tanımın etkisine dikkat çekti. Belge, ütopyanın ortaya konduğu andan itibaren çoğulculuğun karşısında, tek bir doğruyu, tek bir hayali dayattığını ve distopya hâline geldiğini de hatırlattı.

Yaşar Adanalı blog sayfasına adını veren "Mutlu Kent" deneyimini paylaştı; içinde çoğulculuğa yer vermeyen her ütopyanın, tam tersine bir distopyaya dönüştüğünü belirtti. Hatta 1993 yılında *İstanbul* dergisinde yer alan ütopyaların, bugün mücadele ettiğimiz kentsel sorunlara dönüştüğünü vurguladı. Ancak, diğer panelistlerin tersine, Adanalı geleceğe umutla baktığını; Gezi Direnişi sonrasında İstanbul'un dünyada bir "umut mekânı" olarak algılandığını, milyonlarca insanın kamusal alanları ve parkları korumak, mega projeleri engellemek için sokaklara döküldüğü bir kent olarak konumlandığının altını çizdi. Adanalı İstanbulluların ve mahallelerinin artık seslerini duyurabileceği, ütopyalarını ifade edebilecekleri, müşterek bir siyaseti inşa edebilecekleri

mekânlar ve mecralar edindiklerini de dile getirdi. Uğur Tanyeli konuşmasına 1993 yılında "İstanbul üzerine beklentiler ve ütopyalar" sempozyumunda yapmış olduğu sunuma değinerek başladı. 21 yıl önce Türkiye'de ütopya üretme yollarının tıkalı olduğuna; geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminden itibaren bu kanalların kendi kendini yok ettiğine inandığını ifade eden Tanyeli'ye göre ütopist düşünce, dünyanın hegemonik bir tasavvuruna işaret eder ve kendi cennet düşümlerinin başkalarına empoze edilmesidir. Bu anlamda, ütopya her türlü çoğulluğun karşısındadır, buharlaşan her şeyin tekrar katıldığı bir dünya tahayyülüdür, dolayısıyla da distopyanın ta kendisidir. Bugünün Türkiye'sinde ise ütopya yeniden üretilebilir hâle gelmiştir, siyasal İslamcı düşünce, ütopya olmadan tasavvur edilemez. Her ne kadar gerçek ütopya ulaşmak mümkün değilse de, günümüzde İstanbul'a ütopist düşünceyi ikame eden eylem projeleri dayatılmakta ve şehir ütopyanın hegemonik baskısına maruz bırakılmaktadır. Tanyeli'ye göre ancak ütopist imkânı kaybettiğimiz noktada modern dünyaya adım atabiliriz. Tanyeli'nin önermesine karşı Edhem Eldem, İstanbul'da sistemli bozulmanın 19. yüzyıldan itibaren başladığını, ancak bu yapıların da zaman içinde sistemin içine girip bütünün parçası olup benimsendiklerini söyledi. Bu süreklilik içerisinde ise günümüzde farklı olanın sayısal ve hacimsel boyut olduğuna, artık aşırılıkta hiçbir sınır tanınmadığına dikkat çekti. Eldem'e göre İslamcı veya Kemalist ütopyalar arasında çok da büyük bir fark yoktur, her ikisi de ileriye ancak geriden kurgulayarak ve bir altın çağ ideali üzerinden geleceğe yansıtarak ortaya koyar. Dolayısıyla politik ve ideolojik sistemin değişmediği ve/veya bu ütopik dayatmalara mani olacak sivil, şehirli ve medeni bilincin oluşmadığı bir ortamda kamusal alanda hak ihlalleri, mikro ve makro

düzeyde devam edecektir. Taksim Platformu'nda da yer alan Mimar Korhan Gümüş, Türkiye'de gerçekleşen homojenleştirme politikalarına değinerek, 1970 öncesinde bu politikaların kente görece daha az nüfuz edebildiğini iddia etti. Başka bir ifadeyle ütopyalar fikir düzeyinde tartışılmış, ancak uygulamaları sınırlı kalmıştır. Ancak giderek müdahalenin boyutu ve şiddeti artmıştır. Gümüş'e göre başbakanın Taksim'e cami yapma projesi veya Topçu Kışlası'nı yeniden yapma projeleri sadece birer tasarı olarak kalsa enerji yaratabilir; ancak kesinlikle inşa edilmemeleri gerekir. Bu şekilde merkezden kente müdahale her anlamıyla rejimin şiddetidir.

Tarih Vakfı Başkanı Bülent Bilmez ise kapanış konuşmasını ütopya/distopya ve İstanbul vizyonu/vizyonsuzluğu başlıkları üzerine kurguladı. İktidarın

geçmiş saplantısına karşın gelecek vizyonunun yoksunluğundan dem vuran Bilmez, Tarih Vakfı'nın tarihin araçsallaşmasına da bir engel teşkil ettiğini vurguladı.

"Yine, Yeni: Dünya Kenti İstanbul" sergisi ve kapanış paneli "Heryerleşen İstanbul'da Yokolan Üzerine Düşünceler, Yokyer Üzerine Düşler", bir anlamda, başta Tarih Vakfı olmak üzere İstanbulluların kent ile hesaplaştığı, 1990'lı yıllardan bu yana kent adına yapılanların, yapılmayanların ve yapılamayanların; düşünülenlerin, düşlenenlerin ve düşünilemeyenlerin ortaya konulduğu, tartışıldığı bir mecra olarak konumlandı. Belki biraz da nostaljik bir hevesle başlayan sergi projesi, geçmişe dönük bir hesaplaşma olduğu kadar, geleceğe dönük bir umudun da ifadesi...

27-28 Şubat 1993'te düzenlenen sempozyumda Aydın Uğur, Murat Belge, Nezih Neyzi.

NİLAY ÖZLÜ
BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

ORIENT- INSTITUT ISTANBUL'DA:

600. YILINDA OSMANLI-POLONYA KARŞILAŞMALARI

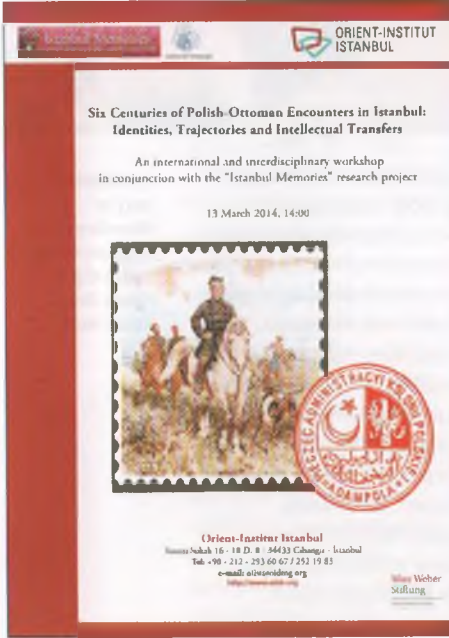
**EMRAH SAFA
GÜRKAN**

13 Mart 2014 Perşembe günü Orient Institut- İstanbul'un ev sahipliğinde, Osmanlı- Polonya ilişkilerini konu eden *Six Centuries of Polish-Ottoman Encounters in Istanbul: Identities, Trajectories and Intellectual Transfers* 1600. Yılında İstanbul'da Osmanlı- Polonya Karşılaşmaları: Kimlikler, Trajectories ve Entelektüel Aktarımlar başlıklı uluslararası bir çalıştay gerçekleştirildi. Hemen ertesi gün de "İstanbul'da Polonyalıların İzleri" gezisi düzenlendi. Birbirinden ilginç sunumların yer aldığı "600. Yılında Osmanlı-Polonya Karşılaşmaları" çalıştayı,

bilimsel bir diyaloga girmesi amaçlanıyordu. Bu buluşma, "İstanbul Hatıraları" adlı daha geniş bir araştırma projesinin bir parçasıydı. İlk sunumu yapan Richard Wittmann ve Bamberg Üniversitesi'nden Christoph Herzog proje hakkında detaylı bilgiler verdi. 19. yüzyıl İstanbul'unun birçok dil, din, yaşam stili ve kültürü harmanlayan kozmopolit bir merkez olduğuna dikkat çeken Wittmann, nüfusunun yarısı gayrimüslim olan bu çok renkli başkentin sakinlerinin seslerini tarih kitaplarında yeterince duyurmadığına dikkat çekti. "İstanbul Hatıraları" projesi ile yeni kaynaklar ışığında merkezi Osmanlı kimliğinin oluşturulduğu yer olan emperyal başkent in bu ihmal edilmiş çeşitliliğini yansıtmayı da amaçladıklarını söyledi. Proje, Yunanca, Fransızca, İtalyanca, Ladino, Ermenice, Arapça, Osmanlıca ve çeşitli Slav dillerinde kaleme alınmış ve şu ana kadar tarihçilerden yeterli ilgiyi görmemiş "ben anlatı"larına (*self narrative*) yoğunlaşan bir araştırma grubu ihdas edilmiş. Proje kapsamında Yunanca, Ermenice ve Slav dillerinde yazılan kaynaklar hakkındaki çalıştaylar hâlihazırda hayata geçirilmişken, bunları Arapça ve Osmanlıca kaynaklar üzerine yapılacak diğerleri izleyecektir. Projenin nihai hedefi, sürecin sonunda ortaya çıkanların uluslararası yayınevi Ashgate'in *Self Narratives in the Ottoman Realm* serisinde bir kitap olarak yayınlanması... Wittmann'dan sonra sözü alan Christoph Herzog "ben" anlatılarına fazla yaslanmanın ve birey üzerine 'aşırı' odaklanmanın ortaya çıkarabileceği bazı metodolojik sakıncalardan bahsetti. Bambaşka bir dünyadan yazan bu bireylerin metinlerini bugün anlamlandırmanın zorluklarından bahsederken, insanların ve geleneklerin modern dünyadaki şu çok hızlı değişimin eski metinleri günümüz bağlamında

değerlendirmeyi zorlaştırdığına işaret etti. "We neither camp in tents, nor do we wander the steppes": *Polish Lithuanian Tatars in the court of Kanuni Sultan Süleyman* adlı sunumunda Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Michal Polczynski Lehistan'da yaşayan Lipka Tatarlarını gündeme getirdi. 1558 yılında hacca gitmek için vatanlarından ayrılan ve yolları İstanbul'a düşünce Vezir-i âzam Rüstem Paşa'nın isteğiyle bir risale kaleme alan üç Tatarın eserine yoğunlaştı. Polczynski, o dönem Lipka Tatarlarına yer veren eserlerin yazarlarının -Hristiyan Avrupa'da entegre olarak var olan en geniş Müslüman cemaat olan- bu topluluğun Hristiyan bir ülkede yaşamaktan kaynaklanabilecek bazı soruları cevaplama gayretine düştüklerini ve bunun o koşullarda anlaşılır olduğunu söyledi. Lehistan Anayasası'na göre birçok hakka sahip olan ve orduda asker olarak yer almalarından dolayı gerektiğinde Müslümanlara karşı da savaşan bu Tatarların durumuna açıklık getirmeleri gerekmektedir. Bu amaçla, *Risale-i Tatar-i Leh*'in yazarları bir yandan atalarının tarihlerini gaza gibi Osmanlılara yakın kavramlar çerçevesinden açıklama yoluna giderken, öte yandan da Kanuni Sultan Süleyman'a bir gazi ve çağının İskenderi (*zulkarneyn*) olarak Lehistan'ı fethetmek ve oradaki Müslüman halkı özgürleştirmek gibi Osmanlı elitlerinin hoşuna gidecek bir anlam yüklemişlerdi. Ayrıca, Lipka Tatarlarının Selçuklu ve Cengiz soylarına yapılan vurgu vasıtasıyla Osmanlılarla tarihsel bir bağ kurulmaya çalışılmış. Lehistan toplumunun çok milliyetli ve hoşgörülü yapısı öne sürülerek vaizler gönderildiği takdirde buralarda İslam dinini yaymanın mümkün olduğundan dem vurulmuştur. Ayrıca adaletli ve cömert olmalarının

yanı sıra, Leh kralları İslam'ı kabul etmeye de yatkın olarak tarif edilmişlerdir. Bir tarafta egemenliği altında yaşadıkları Leh kralı ve öteki tarafta hac gibi nedenlerle iyi geçirmek zorunda oldukları, dönemin İslam dünyasına liderlik etme iddiasındaki Osmanlı sultanı arasında sıkışan Lipka Tatarlarının Osmanlı eliti için hazırladıkları bu eser, dönemin Osmanlı başkentindeki algıyı şekillendirmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Michal Polczynski'yi müteakiben Sorbonne'dan doktora öğrencisi Katarzyna Papież, *Les femmes polonaises dans la Question d'Orient: (in)action* başlıklı sunumunda 19. yüzyıl İstanbul'unda yaşayan iki Polonyalı kadın mülteciye odaklandı. Lehistan'ın Rusya, Avusturya ve Prusya tarafından parçalanması ve akabinde çıkan isyanların başarısızlığı nedeniyle yurtlarını terk edip İstanbul'a iltica etmek zorunda kalan Polonyalıların Osmanlı başkentindeki tecrübelerini Jadwiga Zamoyska ve Ludwika Śniadecka'nın hatıratları üzerinden okumaya girişen Papież, özel olarak iki yazarın eşleri olan ve İstanbul'daki Polonya cemaatinin önde gelen isimlerinden General Władysław Zamoyski ve Michał Czajkowski (Sadık Paşa) arasındaki rekabet ve Czajkowski'nin Rusların kendisini sınır dışı ettirmesini önlemek için ihtida edip Sadık Paşa ismini alması üzerinde durdu. *Towards Ottoman Legal System Reform: Count Leon Ostroróg (1867 – 1932) and his activities in the last decades of the Ottoman Empire* başlıklı üçüncü sunumda, Orient Institut- İstanbul bursiyerlerinden Paulina Dominik, Polonyalıların Osmanlı başkentinde sadece bağımsız bir Polonya'nın yeniden ihdas edilmesiyle uğraşmadıklarını, Avrupa medeniyet ve kültürüyle haşır neşir olan bu

Orient Institut- İstanbul'un direktör yardımcısı Richard Wittmann ve Zaur Gasimov tarafından böyle bir çalıştayın amaçlarını anlatan bir giriş konuşmasıyla başladı. Buna göre, 600 yıllık bir dönemde Polonya ve Osmanlı arasındaki kültürler arası (*cross-cultural*) münasebetler incelenirken farklı coğrafyalara odaklanan alan çalışmalarının birbirleriyle

mültecilerin aynı zamanda Osmanlı modernleşmesine de katkıda bulunduklarının altını çizdikten sonra, Osmanlı ordusunda görev yapan Polonyalı Stanisław Ostroróg'un (1830 – 1890) oğlu Kont Leon Ostroróg'un (1867 – 1932) II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı reform çabaları için taşıdığı öneme dikkat çekti. Sorbonne'da doktorasını aldıktan sonra İstanbul'a dönen ve Adliye Nezareti'nde çalışan, devrin birçok önemli entelektüelini ağırladığı yalısı bir kültür merkezi olmuştur. Osmanlıların âlim unvanı verecek kadar saygı duydukları ve mecidiye nişanı ile nişan-ı şefkate layık görerek taltif etmekten geri durmadıkları Ostroróg, aynı zamanda İstanbul'daki Polonya cemaati için önemli bir yere sahipti. Avrupa'da aldığı hukuk eğitimini, gerek Adliye Nezareti'ndeki görevi sırasında gerekse Polonya delegasyonunun hukuk danışmanlığını yaptığı 1919 Paris Barış Konferansı'nda edindiği tecrübelerle pekiştirerek Osmanlı hukuk sisteminin reformu üzerine eserler vermiştir. Bu çok yönlü Polonyalı, Dominik'e göre tarihçilerin kolaycı kategorilerinin hemen hepsine meydan okumaktadır.

Son sunuşu *Between Warsaw, Crime and Istanbul: Cafer Seydahmet (1889-1960) as an entangled intellectual* başlıklı bir bildirisiyle Orient-Institut İstanbul araştırmacılarından Zaur Gasimov yaptı. Gasimov sunuşuna klasik- karşılaştırmalı tarihin ve *transfer studies*'in bir kritiği niteliğindeki *histoire croisée*'den (Werner ve Zimmermann) bahsederek başladı ve Osmanlı İmparatorluğu, Polonya, Rusya ve Avrupa arasında mekik dokuyan bir başka entelektüelin hayatını mercek altına aldı. Yalta, İstanbul, Paris ve St. Petersburg'da eğitim hayatını tamamladıktan sonra, 1917'de Rusya'nın Cihan Harbi'nden çekilmesiyle son bulan kısa ömürlü bağımsız Kırım Cumhuriyeti'nin dışişleri bakanlığını da yapan Cafer Seydahmet, Rusya'nın bölgede kendini tekrar konsolide etmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Polonya'da sürgün yaşamak zorunda kaldı. Seydahmet'in

bu dönemde kaleme aldığı eserlerden bazılarını inceleyen Gasimov, bu çok yönlü şahsiyeti dönemin kültürel ve entelektüel ortamında incelemeyi; Türkiye, Polonya ve Rusya arasındaki etkileşimi ve alışverişi gözler önüne sermeyi amaçladığını söyledi. Bu amaçla Seydahmet'in milliyetçilik, ideoloji, komünizm gibi dönemin tartışma yaratan kavramları üzerine düşündüklerini ve Kırım tarihi ve kültürü üzerine yazdıklarını anlatan Gasimov, birçok şehirde geçirdiği öğrencilik yaşamından itibaren karşılaştığı ve müellifi derinden etkileyen fikri akımlardan ve yazarlardan bahsetti. Son olarak Seydahmet'in Doğu Avrupa üzerine yazdığı eserlerin Türkiye'de Doğu Avrupa araştırmalarını nasıl derinden etkilediğini, müellifin 1930 yılında kaleme aldığı *Rus İnkılâbı* adlı eserin üzerinde özellikle durarak gösterdi.

Toplantının kapanış konuşmasını Strasbourg Üniversitesi'nden Johann Strauss yaptı. Osmanlı-Polonya etkileşimlerinin nasıl değişik açılardan ele alınmaya başladığını hatırlattıktan sonra, Polonya'nın ortadan kalkmasından sonra Osmanlı başkentinde yaşayan Polonyalılar için kimlik sorununun ne kadar önemli olduğuna dikkat çekti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim yazarlar üzerine bir sözlük üzerinde çalıştığını da müjdeleyen Strauss, Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan ve modern tarihyazımında ihmal edilen bir dizi Doğu Avrupalı bilim adamı, entelektüel ve sanatçıya kısaca değinerek bu çok ilginç günü sona erdirdi.

Her ne kadar bu satırların yazarı katılmadıysa da, çalıştayın ertesi günü Paulina Dominik'in rehberliğinde "İstanbul'da Polonyalılar'ın İzleri" isimli gezisi yapıldığını da belirtelim. Dört yıl önceki Hollanda-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin 400. yılı esas alınırsa, Polonya-Osmanlı ilişkilerinin 600. yılı münasebetiyle 2014 yılında daha birçok konferans, çalıştay ve benzeri akademik, kültürel, sanatsal faaliyetin gerçekleşmesi muhtemeldir.

EMRAH SAFA GÜRKAN
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Not All Quiet on the Ottoman Fronts:
Neglected Perspectives on a Global War, 1914-18
Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var.
Cihan Harbi'ne (1914-1918) Yeniden Bakmak

OSMANLI CEPHESİNDE YENİ BİRŞEY VAR: CİHAN HARBİ'NE YENİDEN BAKMAK (1914-1918) ULUSLARARASI KONFERANSI

I. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü dolayısıyla, Tarih Vakfı ve Orient-Institut İstanbul tarafından düzenlenen uluslararası konferans 8 – 12 Nisan 2014 tarihleri arasında gerçekleşecek.

20. yüzyılı tesis eden başlıca tecrübelerden biri olan Cihan Harbi'nin 100. yıldönümünde, konuya dair bilgilerimizin dayandığı temelleri gözden geçirmeyi ve son 30 yılda gelişen yeni askeri tarih anlayışı temelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı tecrübesine dair yeni araştırmaları bir araya getirmeyi amaçlayan konferansta, 20 oturumda 70'i aşkın bildiri sunulacak. Benjamin Fortna, Christina Koulouri, Elisabeth Thompson, Engin Akarlı, Eyal Ginio, Fikret Adanır, Fuat Dündar, Hamit Bozarslan, Hans-Lukas Kieser, Heghnar Watenpaugh, Holly Shissler, Margaret Anderson, Mete Tunçay, Mustafa Aksakal, Nathalie Clay, Oliver Janz, Salim Tamari, Selçuk Esenbel, Şevket Pamuk, Taner Akçam, Wolfgang Gust gibi alanlarının önde gelen isimlerinin katılacağı konferans, 8 Nisan Çarşamba günü saat 9:30'da açılış konuşmalarıyla başlayacak ve 12 Nisan Cumartesi günü 11:00-12:30 arasında gerçekleşecek kapanış paneliyle sona erecek.

Almanya Başkonsolosluğu konferans katılımcıları için 8 Nisan akşamı Eric-Jan Zürcher'in konuşma yapacağı bir kapalı

resepsiyon düzenliyor. Ayrıca, I. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılı dolayısıyla dört yıla yayılmış bir dizi olarak planlanan *Thyssen Lectures* konferanslar serisinin ikincisi, konferans kapsamında 10 Nisan Salı günü saat 11:00-12:30 arasında Prof. Jay Winter tarafından verilecek.

Boğaziçi Üniversitesi, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA), İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi tarafından da desteklenen konferans boyunca pek çok yan etkinlik düzenleniyor: Fransız Kültür Merkezi'nde 7 Nisan Pazartesi günü Tarih Vakfı- IFEA işbirliği ile düzenlenen "Lise'de I. Dünya Savaşı'nı Öğretmek: Fransa ve Türkiye Örnekleri" atölyesi; Tütün Deposu'nda 9 Nisan akşamı "Açık Alanlar: I. Dünya Savaşı" sergisi açılışı; Boğaziçi Üniversitesi Albert Long Hall'de 10 Nisan Perşembe saat 19:30'da "Tarih ve Kurgu" başlıklı sinema-tarih söyleşi; 12 Nisan Cumartesi günü öğleden sonra Tarabya Askeri Mezarlık'ta Goethe Enstitüsü tarafından düzenlenen "Bastırılmış ve Unutulmuş" adlı belgesel tiyatro ve nihayet 13 Nisan Pazar günü Saint Pulcherie Lisesi'nde, Tarih Vakfı ile farklı liselerin işbirliğiyle düzenlenen "Gençler I. Dünya Savaşı'nı Tartışıyor: Farklı Ülkelerin Ders Kitaplarında Cihan Harbi" etkinlikleri gerçekleşecek.

Ayrıntılar arka sayfadaki programda verilmiştir.
www.ottomanfronts1914-1918.org

Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne Yeniden Bakmak, 1914-1918

Konferans Programı

PAZARTESİ, 7 NİSAN	ÇARŞAMBA, 9 NİSAN	PERŞEMBE, 10 NİSAN	CUMA, 11 NİSAN	CUMARTESİ, 12 NİSAN	PAZAR, 13 NİSAN
09:00 — 18:00 Atölye Çalışması: <i>Lise'de I. Dünya Savaşı'nı Öğretmek.</i> <i>Fransa-Türkiye.</i> <i>Düzenleyenler:</i> IFEA & Tarih Vakfı İstanbul Fransız Kültür Merkezi	09:30 — 10:30 Konferans Açılışı <i>Remzi Sanver,</i> Rektör, İstanbul Bilgi Üniversitesi <i>Raoul Motika,</i> Direktör, Orient-Institut İstanbul <i>Bülent Bilmez,</i> Başkan, Tarih Vakfı	09:00 — 10:30 Panel 4a Savaşta Sosyal ve Ekonomik Perspektifler Panel 4b Savaşta Bireysellik, Metinsellik ve Otobiyografi	09:00 — 10:30 Panel 7a Almanya, Sömürgecilik ve Ermeni Soykırımı Panel 7b "Suç" ve Ceza	09:00 — 10:30 Panel 10a Osmanlı Cihan Harbinde Teslimiyet Panel 10b Kozmopolit Şehirlerde Catışma, Eğlence ve Kentsel Bellek	11:00 — 16:30 Atölye Çalışması: <i>Gençler I. Dünya Savaşı'nı Tartışıyor:</i> <i>Farklı Ülkelerin Ders Kitaplarında Cihan Harbi</i> <i>Düzenleyenler:</i> Tarih Vakfı ve katılımcı liseler Saint Pulcherie Lisesi Oditoryumu
	10:30 — 12:30 Panel 1a Zorunlu Göç Panel 1b Savaşta Gıda Siyaseti	11:00—12:30 Thyssen Lecture: Jay Winter <i>Giriş: Suraiya Faroqhi</i>	11:00—12:30 Çerçeve Konuşma: Mete Tunçay Cihan Harbi ve Osmanlı İmparatorluğunun Sonu	11:00—12:30 Kapanış Paneli Birinci Dünya Savaşı Araştırmalarında Yeni Yaklaşımlar F. Adanır, H. Bozarslan, A. Toumarkine, E. Thompson Moderatör: O. Özel	
	14:00 — 16:00 Panel 2a Demografik Savaş Panel 2b Şiddet ve Direnç				
	16:30 — 18:30 Panel 3a İstihbarat ve Casuslar Panel 3b Periferiyi Merkeze Çekmek	16:30 — 18:00 Panel 6a Strateji ve Sosyal Yapı Panel 6b Savaş Propagandasında Görsellik	16:30 — 18:00 Panel 9a Ordularda Dini ve Etnik Azınlıklar Panel 9b Cihan Harbinde İdeolojiler	14:00 — 18:00 Belgesel Tiyatro: "Bastırılmış ve Unutulmuş" Alman Askeri Mezarlığı, Tarabya Düzenleyen: Goethe-Institut İstanbul	
	19:30 Sergi Açılışı Açık Alanlar: Cihan Harbi Tütün Deposu Düzenleyen: Goethe-Institut İstanbul	19:30 Tarih ve Kurgu Sinema-Tarih söyleşisi Moderatör: Erol Köroğlu Boğaziçi Üniversitesi	18:00 — 18:45 <i>Birinci Dünya Savaşı</i> <i>İnternet Ansiklopedisi'nin Tanıtımı:</i> E. Thompson		

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

OSMANLI CEPHESİNDE YENİ BİRŞEY VAR: CİHAN HARBİ'NE YENİDEN BAKMAK (1914-1918) ULUSLARARASI KONFERANSI

1. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü dolayısıyla, Tarih Vakfı ve Orient-Institut İstanbul tarafından düzenlenen uluslararası konferans 8 - 12 Nisan 2014 tarihleri arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleşecek.

"ALPLERDEN KAFKASLARA KARS PEYNİRCİLİĞİNİN 150 YILLIK TARİHİ" KONULU PANEL VE SERGİ

Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği ile Tarih Vakfı ortaklığında; Serhat Kalkınma Ajansı'nın (SERKA) desteğiyle yürütülen Kars Peynirciliğinin Tarihi Projesi kapsamında düzenlenen "Kars Peynirciliğinin Dünü, Bugünü ve Geleceği" adlı panel 17 Nisan 2014 Perşembe günü saat 14.00-18.00 arasında Beşiktaş Belediyesi Levent Kültür Merkezi'nde yapılacaktır.

Candan Badem, Ahmet Örs, Andreas Bigler, Deniz Ünsal, Tehmez İskenderioğlu ve İlhan Koçulu'nun konuşmacı olacağı panelde Rus yönetiminde Kars ve Kars'ta Peynir Üretimi (1878-1918), geçmişten günümüze İsviçre'de peynir üretimi ve Kars'la ilişki, mandıradan pazara bir kültür değeri olarak Kars peyniri vb. konular ele alınacaktır. Ayrıca proje kapsamında, araştırma ve sözlü tarih alan

çalışmasından hareketle hazırlanan "Alplerden Kafkaslara Kars Peynirciliğinin 150 Yıllık Tarihi" adlı sergi de 17 Nisan 2014'te saat 18.00'de Beşiktaş Belediyesi Levent Kültür Merkezi'nde açılıyor. 17 Nisan- 1 Mayıs 2014 tarihleri arasında açık kalacak sergi, her gün 09.00-19.00 saatleri arasında gezilebilecek.

EĞİTİMDE AYRIMCILIĞIN İZLENMESİ PROJESİ BAŞLADI.

tarih Vakfı, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) ortaklığında Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle "Türkiye'de Formel Eğitim Sisteminde Ayrımcılığın İzlenmesi İçin Sivil Toplumun Mobilize Edilmesi (Eğitimde Ayrımcılığın İzlenmesi)" başlıklı projeye 1 Mart 2014'te başladı. Projenin amacı Türkiye'de yaşayan etnik, dinsel ve dilsel azınlıkların uluslararası standartlara göre korunan eğitim haklarının eşitlik temelinde güvenceye alınmasının yanı sıra bu toplulukların eğitim sisteminde maruz kaldıkları ayrımcılıkla mücadele edilmesidir. Buna ek olarak konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin eğitim sistemleri ayrımcılığın izlenmesine ilişkin donanımlarının güçlendirilmesi ile yerel ve uluslararası düzeyde savunma yapma kapasitelerinin artırılmasını hedefleyen proje 18 ay sürecek.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN İKİ KİTAP

Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından Mart ayında Rüya

PANEL

Kars Peynirciliğinin Dünü, Bugünü ve Geleceği

KONUŞMACILAR

Candan Badem,
Ahmet Örs,
Andreas Bigler,
Deniz Ünsal,
Tehmez İskenderioğlu,
Hüseyin Tutar,
İlhan Koçulu

17 Nisan 2014, Perşembe
14:00 - 18:00

Beşiktaş Belediyesi Levent Kültür Merkezi

Kılıç'ın "Deliler ve Doktorları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik" ile Özgen Felek'in yayına hazırladığı "Kitabü'l-Menamat: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları" kitapları yayınlandı.

TARİH VAKFI İSTANBUL PERŞEMBE KONUŞMALARI

"Perşembe Konuşmaları" toplantı dizisinde Bahar Dönemi'nin ilk yarısında "1. Dünya Savaşı" ele alınacak. 1. Dünya

Savaşı'nın başlangıcının 100. yıldönümü dolayısıyla Orient Institut- İstanbul ile birlikte 9-12 Nisan 2014 tarihlerinde gerçekleştireceğimiz "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne Yeniden Bakmak, 1914-1918" sempozyumu yaklaşıırken, vakfımız İstanbul 'Perşembe Konuşmaları'nın bir bölümünü bu konuya ayırdı.

Toplantılar Nisan ayında da; 3 Nisan'da İktisat Elif Mahir Metinsoy ve 17 Nisan'da Fuat Dündar'ın konuşmacı olarak katılımıyla devam edecek.

SADBERK HANIM MÜZESİ'NDE KADİM ÇAĞLARDAN İZLER

Sadberk Hanım Müzesi'nde yer alan 150 parçanın görülebileceği "Kadim Çağlardan İzler" sergisi, 6 Aralık 2013'te açıldı. Sergi, 9.000 yıl geriye giden tarihsel kesitlere ışık tutuyor, farklı kültürleri günümüze ulaştıran buluntuları ziyaretçi ile buluşturuyor... Sergi, Sadberk Hanım'a bitişik Sevgi Gönül Binası'nın ilk katında, 25 Mayıs 2014'e kadar ziyaret edilebilir.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

14 Ekim 1980'de açılan Sadberk Hanım Müzesi, başlangıçta Sadberk Koç'un Türk ve İslam Eserleri Koleksiyonu'ndan oluşuyormuş. Ancak açılıştan

Figürin.
Mermer Erken
Tunç Çağı II
MÖ 3. binyılın
ortaları Batı
Anadolu Y 12.2
cm, G 5,3 cm.

birkaç sene sonra 1983'te, arkeolojik eserlerden oluşan Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'nun da eklenmesiyle müze genişlemiş; hâlihazırda Türk ve İslam Eserleri Koleksiyonu'nun da bulunduğu 19. yüzyılda inşa edilmiş olan "Azaryan Yalısı" yeterli olmadığından yeni koleksiyon için yeni bir yere ihtiyaç duyulmuş. Bu yeni yer, başarılı bir restorasyondan geçirilen ve 1988 yılında ziyarete açılan Sevgi Gönül Binası...

Müzenin Sevgi Gönül Binası geçtiğimiz sene 25. yıldönümünü doldurması vesilesiyle, koleksiyonda bulunan yaklaşık 7.000 nadide arkeolojik eserden 150'si "Kadim Çağlardan İzler" başlıklı bir sergi ile sunulmaya başlandı. Sergi; Geç Neolitik Çağ, Erken Kalkolitik Çağ'da Göller Bölgesi; Erken Tunç Çağı'nda Batı ve Orta

Anadolu'nun Yortan, Troia, Alacahöyük kültürleri; Orta ve Son Tunç Çağı'nda Asur Ticaret Kolonileri, Hitit ve Miken kültürleri; çömlekçilik ve kuyumculuk sanatının örnekleri ile Demir Çağı'nda Urartu, Frig ve Lidya krallıkları; Geometrik Dönem'de Karia kültürü; Arkaik ve Klasik Dönem kültürleri; Helenistik Dönem kültürleri; Roma Dönemi ve Bizans kültürü bölümlerinden oluşuyor.

Sergilenen nesneler arasında; Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ'dan Hacılar kültürüne ait kaplar, taş aletler ve heykelticikler; Erken Tunç Çağı'ndan tunç silâhlar ve gaga ağızlı testiler; Orta ve Son Tunç Çağı'ndan mühürler ve sunu kapları; Demir Çağı'ndan çömlekler ve kuyumculuk sanatının örnekleri; Arkaik ve Klasik dönemden mitolojinin ve

benzeri konuların üzerlerine işlendiği Attika çömlekleri; Helenistik dönemden altın takıları, pişmiş toprak figürinleri; Roma döneminden cam kaplar ve Bizans döneminden maden eserleri bulunmaktadır.

Erken Kalkolitik Çağ'dan, bereket sembolü olması sebebiyle kadın biçimli kap. Erken Tunç Çağı'ndan mermer bir figürin, Frig döneminden, kendi icatları olan çengelli iğneler ve taslar; Ahameniş İmparatorluğu'ndan kadın biçimli riton, Bergama krallarından Philetairos'un büstü, Roma Dönemi'nden, geçişlerin ve kapıların tanrısı Janus'tan esinlenen ve muhtemelen bir mezarda bulunmuş, gözyaşı biriktirme şişelerine benzeyen "Janiform" şişe ve yine Roma Dönemi'nden sağlık tanrısı ve hekim Asklepios'un heykeli öne çıkan eserlerden.

KURUCULARIMIZDAN MUNİSE AREN'İ KAYBETTİK

ÜLKÜ ÖZEN

1991 yılında eşi Sadun Aren ile birlikte Tarih Vakfı'nı kuran 264 aydın arasında yer alan Munise Aren geçtiğimiz ay Ankara'da yaşamını yitirdi, 3 Mart'ta Sadun Hoca'nın yanına defnedildi. 1926 doğumlu Munise Aren DTCF Klasik Filoloji Bölümünden mezun olduktan sonra 1977 yılında ODTÜ Rektörü Hasan Tan döneminde işine son verilene kadar çeşitli kütüphanelerde çalıştı. İyi bir anne, iyi bir babaanne ve iyi bir eş olmaktan öte

birey olmayı başaran kendi ilgi alanlarına sahip çıkan ve bu alanlarda söz sahibi olabilen bir insandı. Kayhan Keskinok atölyesinde resim çalışmalarına başlayan Munise Aren, Ankara Kadın Ressamlar Derneği'nin '16'lar gurubuyla birlikte pek çok ortak resim sergisine katılmıştı. Her ölüm kendine mahsus acılar ve hüznler yaratır ancak Sadun Hoca, "Puslu Camın Arkasından" isimli anı kitabında "Sevgili Eşim Munise'ye gelince ... Onu ilk tanıdığım günden beri 'Her gün bana bir taze çiçek neşesi

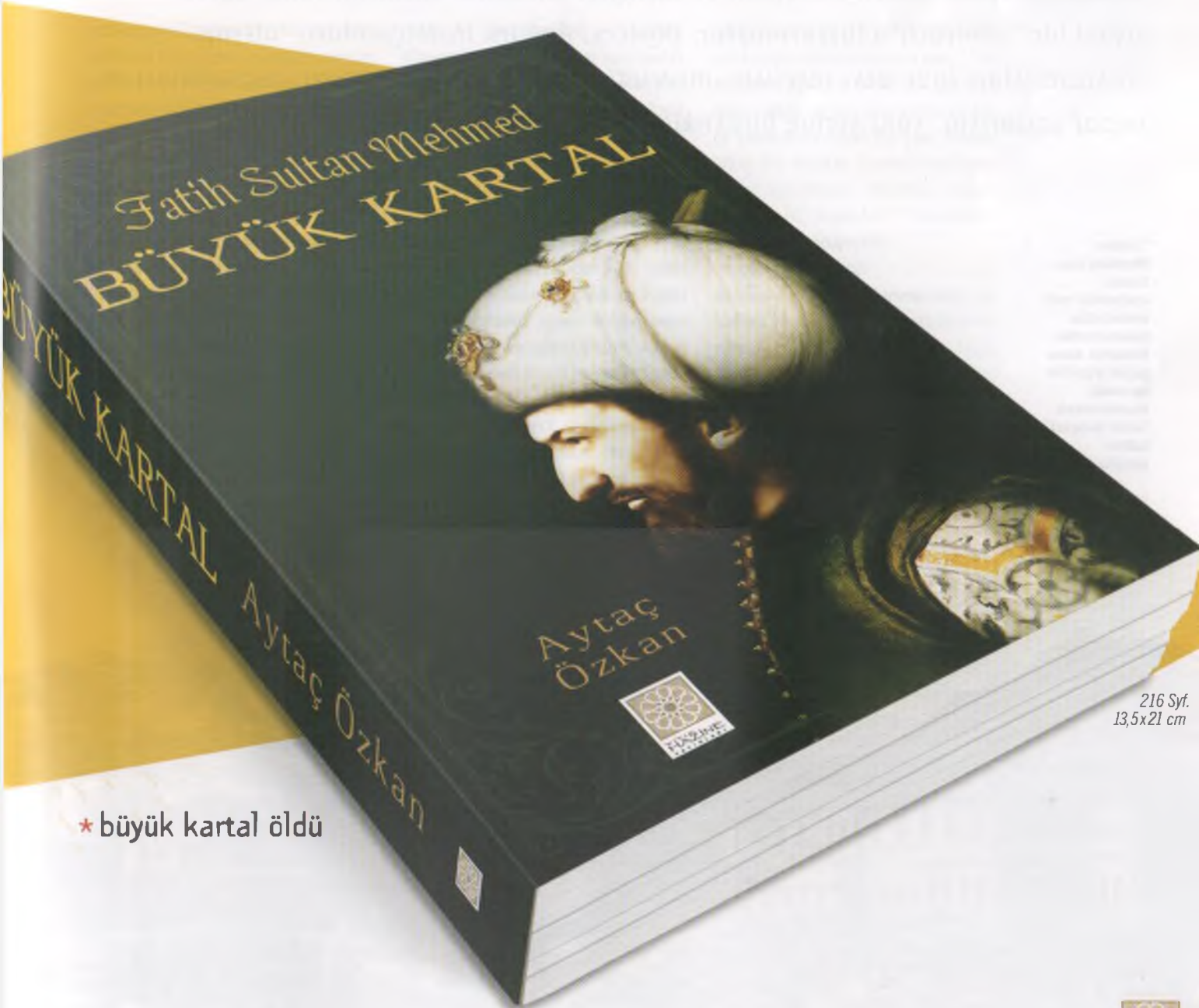
vermiştir' diyordu. Yaşamı boyunca çevresindeki herkese taze çiçek neşesi veren, hayatı dolu dolu yaşamış, zor

günlerde onurlu duruşundan vazgeçmemiş kurucumuz Munise Aren'i saygıyla ve sevgiyle anıyoruz.

La grande aquila è morto*

Venedik elçisinin İtalya'ya yazdığı mektuptan bir satır...

Bu haber, çaresizlikten kıvranan İtalya'yı sevince boğar, bütün ülkede toplar atılıp şenlikler başlar. Papa, bütün Avrupa'da kiliselerin çanlarının üç gün üç gece çalınmasını ve "şükür ayini yapılmasını" emreder.

216 Syf.
13,5x21 cm

* büyük kartal öldü

kitapkaynagi

www.yitikhazine.com

Bütün Kitapçılarda

CEM-İ İANE:

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN TEMELLERİ

ZELİHA ETÖZ - TAYLAN ESİN

Ankara'da iktidar, gayrimüslimlerin hayat ve ölümü üzerindeki mutlak hâkimiyetini, sembolik bir binanın muhtemelen zaten mezarlık olan temeline taşıma mezar taşlarını yerleştirerek göstermek isterken, dışladıklarını istemeden muhafaza etmiş, ödettiği borçları ve dışlayıcı iktidarını ebedileştirmiş, adeta siyasi bir "bilinçaltı" oluşturmuştur. Böylece, Ankara Hristiyanları, "altyapı"sını oluşturdukları 1920'deki mecliste, mevcudiyetleriyle değil servetleri, mezarlıkları ve mezar taşlarıyla, yani geride bıraktıkları ve kaybettikleri ile temsil edilmiştir.

"Taşhan Meydanı'nın... hemen aşağısında eski mezarlıklar bulunuyordu. Mezarlık alanı geçen yüzyılın sonunda temizlenerek 'Şehir Bahçesi' hâline getirilmişti"

Ozan Sağdıç, *Bir Zamanlar Ankara*.

Herşey onun[vatanın],
onun kan ve canlar
Ona vermekten kimdir kaçanlar
Şimdi vatan açtı defter
Bizden ödünç para ister

**İstikraz Marşı'ndan,
Tanin, 1.5.1918'**

Bu yazıda I. Dünya Savaşı sırasında-
ki cem-i iane uygulamalarını bu kez

Keskin ve Ankara özelinde ele alacağız. İlk örnekte, Keskin erkânının Hilal-i Ahmer (HA) tarafından savaş süresindeki hangi hizmetlerinden dolayı taltif edildiği ve ikinci örnek olan Ankara'da ise İttihad ve Terakki (İT) kulüp binasının nasıl inşa edildiği irdelenecektir. Keskin ve Ankara'yı beraber ele almamızın nedeni, aralarındaki benzer ve tamamlayıcı bazı niteliklerdir.

Keskin'le başlarsak, 5.5.1919'da Ankara HA şubesi reis-i sanisinden merkez-i umumi riyasetine gönderilen yazıda, "... Keskin kazasında usulen müteşekkil bir şubemiz bulunduğu halde bu vazife-i vataniyenin dört seneden beri mecmuen hüsn-i ifa edildiği nazar-ı takdir ile görüldüğünden] ... seferberliğin bi-dayetinden itibaren kaza-ı mezkur kaymakamlığında bulunan Talat

Bey'in hizmet ve himmet-i meşkuresiyle [=beğenilmiş] refika-i mesa-isinden [=çalışma arkadaşlarından] belediye ve Müdafaa-i Milliye [MM] reisleri Nuri ve Kamil Efendilerle jandarma kumandanı yüzbaşı Mustafa Bey'in mesai-i memduhesi [=takdir edilen işleri] olduğundan mumailay-hin işbu hidamet-i mesbuke-i mer-

kin yönetimine medyun-ı şükrandır. Bunun nedenini anlamak için taltif edilenlere yakından bakılmalıdır.

Yüzbaşı Mustafa arşiv belgelerinde teşhis ve takip edilememekle beraber, Kaymakam Talat, Baltalızade Nuri ve Kamil hakkında bazı veriler bulunabiliyor:

vasıtasıyla tedkiki istirhamını mutazammın [=içeren] Ermeni ve Ermeni Katolik cemaati namına Rahib Nersis [Bağdikyan]⁶ ve refikası imzalarıyla Ankara'dan ve [Bozerakyan David eytamı namına] kaymakam-ı kazanın muamelatından bast-ı şikâyetle [=şikâyetin açıklanması] emval-i mevcudiyelerinin iadesi⁷ ile "Savulyan

"Keskin[de]... öldürülerek, zorla, el konularak, istimlak edilerek ticaret Rumların elinden alınmış; Keskin metropoliti Türk yönetiminin tutumuna karşı çıkmıştır." Kazada bir şekilde önemli bir nakit birikmiş olsa gerek ki, Keskin Cumhuriyet'e 1926'da bir de uçak hediye etmiştir.

gubelerine [=beğenilen önceki hizmetlere] mukafaten munasib suretle taltifleriyle tergib [=yüreklendirme] ü teşvikatlarına inayet buyurulması" istenir.²

"Usulen müteşekkil bir şube"nin bulunduğu Keskin'de, HA'nın, 1915'ten beri kaymakamın çalışma arkadaşlarının hangi "mesai-i memduhe" ve "hidemat-ı mergube"sinden faydalandığını bilmiyoruz. Bilinen, kaymakam Talat'ın da, Haziran 1917'de "Ankara Erzurum hattı inşaat taburlarının idare ve hususat-ı sairesinde hüsn-i hizmet ve gayreti"³ nedeniyle nişanla ödüllendirildiği ve Temmuz 1918'de Isparta mutasarrıflığına terfi ettirildiğidir.⁴ Hükümet ve HA, Kes-

Talat: Dahiliye'den Ankara Vilayeti'ne yazılan 1 Şubat 1919 tarihli yazıda, "Keskin kazası Ermenilerinin tehciri sırasında kaymakam-ı kaza Talat Bey'in bunları Savulyan'ın büyük hanesine doldurarak bir müddet işkence ettikten sonra bir saat mesafede ve Cinali karyesi karibinde Gölge Birun(?) ve Kavurgalı karyesi hududunda Deve Bağrun(?) mevkiinde balta, kazma, pala ve bıçak misilli aletlerle öldürttüğü ihbar edildiğinden mesele hakkında serian malumat ita ve mütalaanızın inbası" istenmiştir.⁵

"Haklarında icra kılınan (?)ın tahkiki muhakim-i mahalliye havale edilerek keyfiyetin bir heyet-i tahkike

ailesine ait emval-i gayr-i menkulenin avdet eden sahiplerine itası..."⁶ arz eden 25.1.1919 tarihli bir Dâhiliye müsveddesi ve 27.1.1919 tarihli Ankara Valisi Azmi imzalı bir yazı, tehcir/taktil ile birlikte Ermeni mallarına da el konulduğu izlenimini verir.⁹ Talat'ın bu konudaki "muamelat"ı şikâyet konusudur.

Ankara ile Keskin arasındaki en önemli benzerlik, gayrimüslimlerin elindeki "orantısız" servetti.¹⁰ Muhtemelen bunun merkeze aktarımı için, 1915'te, kaza Kırşehir'den alınıp doğrudan Ankara'ya bağlanmak isteniyordu." Nitekim 3.12.1915'te ilan edilen tasfiye komisyon listesinde, Kırşehir Yozgat komisyo-

nuna bağlıyken, Keskin Ankara'ya bağlıydı.¹² Diyarbakır'da Reşid'le beraber taktili yürüten,¹³ Ankara'dan yüklü bir servet kaldırdığı bilinen,¹⁴ Sapançalı Şakir itirazlara rağmen¹⁵ 1916'da Keskin bölük kumandanıdır. Mütareke'den sonra sıra Rumlara¹⁶ gelmiş; "Keskin[de]... öldürülerek, zorla, el konularak, istimlak edilecek ticaret Rumların elinden alınmış; Keskin metropoliti Türk yönetiminin tutumuna karşı çıkmıştır." ¹⁷ Kazada bir şekilde önemli bir nakit birikmiş olsa gerek ki, Keskin Cumhuriyet'e 1926'da bir de uçak hediye etmiştir.¹⁸

Talat Mütareke'den sonra Divan-ı Harb'e sevk edilmiştir: Ankara "vali

nan men-i muhakeme kararın[la]..." Talat'ın da dâhil edilmeye çalışıldığını görüyoruz.²¹

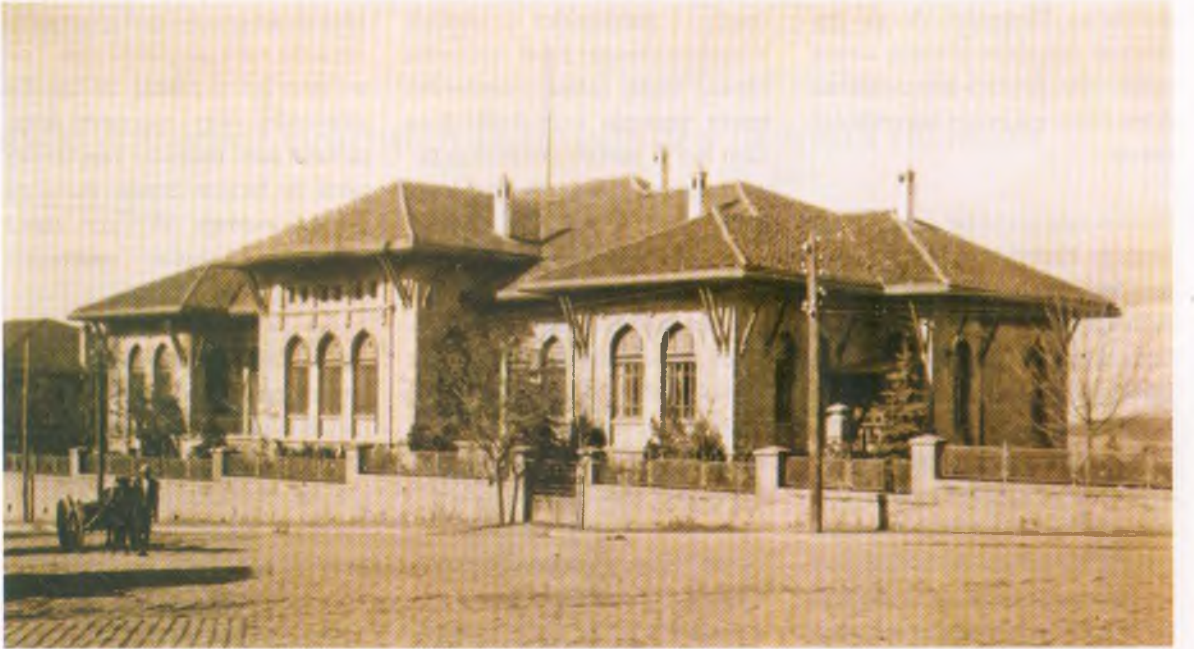
Nuri: Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen, "tehcir ve taktil meselesinden dolayı Baltalızade Nuri Efendi aleyhinde müfteriyatta[-suçlama] bulunduğ mesmu olunmaktan [-duyulmaktan] bahisle tekbizini havi Artin ve rüfekaşı imzalarıyla Keskin merkezinden çekilen telgrafnamelnin leffen..."²² takdim edildiği 19 Nisan 1919 tarihli yazı ekinde söz konusu tekbiz telgrafı yoktur.

Mütareke döneminde Nuri ve arkadaşları yeni kaymakam tarafından

dit edecek kadar güçlü/iddialı oldukları anlaşılan Nuri ve arkadaşlarının kime yönelik "bir takibat ve tehdit" içinde olduğunu belki de başka bir belge gösteriyor: Dâhiliye'den Ankara'ya gönderilen 1.11.1919 tarihli yazıda, "Vilayet dâhilinde ahvalin kesb-i vehamet eylediği ve ezcümle Keskin'de milli teşkilatın meblağlar topladıkları ve her aileden 25'den 200 liraya kadar para talep eylediği ve tehirden avdet eden Ermenilerin bu parayı vermekten ictinab ettiklerinden [-geri durdukları] naşi kendilerine karşı boykotaj ilan olunduğu ve korkudan dükkânlarını kapayarak istasyonlara kaçtıkları ve İttihadçıların faaliyetinde bulunduğu istihbar

Birinci Meclis.

*Cumhuriyetin
Başkenti Cilt II,
Atilla Cangir, Ankara
Üniversitesi.*

vekili" Yahya Galip'in 18.12.1919 tarihli "Talat Bey'in Keskin kaymakamlığında bulunduğu sırada tehcir ve tenkil meselesiyle alakadar olduğuna dair olan evrak Ankara divan-i harbinde olmayıp mülga Ankara tehcir müddei-i umumiğinden... merkez müddei-i tahkikiyeye müdevver bir dosya meyanında bulunmakta iken... Keskin müddei-i umumiğine gönderilmekte olduğu..."¹⁹ belirtilen yazıdan, Ankara yönetiminin işi yokuşa sürdüğü sonucunu çıkarabiliriz.²⁰ Zaten daha Temmuz 1916'da, "vazife-i mevdularını suiistimal eyledikleri iddiasıyla maznun... Keskin meclis-i idare tekalifi harbiye heyetleri hakkında... Kırşehir meclis-i idaresince ittihaz ve... Vilayetce tasdik olu-

tutuklanmak istenince, sadrazama 18.11.1919'da bir şikâyet telgrafı gönderirler: "İki saat evvel reylerimizi sandığa attıktan sonra kaymakamın emr-i tahririsi ile... tahliye olunduk. Esbab-ı tevkifimiz icra kılınan mütemadi takibat ve tehdidata mümaselet [-benzeyen] ile Sırrı ve Kemal beylere rey vermemekliğimizdir. Memleket (?) gayri-kanuni ve cüretkârane hareketten son derecede hal-i endişededir. Memlekette asayiş muhafazaya kafi kuvvet ve ehl-i umumiye muhafaza edecek namuskâr bir yedd-i kudret kazamıza yanaştırılmadığı takdirde hiç bir türlü mesuliyet kabul etmeyeceğimizi makam-ı devletlerine arz ile makine [-telgraf] başında cevaba intizar eyliyoruz." ²³ Sadrazam'ı teh-

kılınmıştır".²⁴ Durum vahimdir çünkü 16.6.1919 tarihli bir şifreye göre, "Keskin... kaymakamının İzmir'in işgali üzerine bir miting tertib eylediği(?) ve ahali-i İslamiyenin efkarını (?) eyleyerek Hristiyanları taktile bir meyl(?) uyandırdığı ve Kafkas cephesinden yeni avdet eden Yüzbaşı Kaplan Bey (?) tarafından bir çete teşkil ettiği istihbar kılındı".²⁵

Kamil: Keskin kazasından Şabanzade Mustafa isimli vatandaşın gönderdiği Ocak 1920 tarihli dilekçede şöyle denir: "İttihad muhabiri sıfatıyla bütün mehafil-i hükümeti elinde oyuncak ittihaz eden belediye reis vekili Kamil efendi nişanlımı cebren elimden alıp oğluna nikâh ettirdi. Hükümete

müracaatım para etmiyor. Çünkü hükümet kendisidir... Halbuki en ibtidai şekli-i hükümet bile maneviyat, ırz ve namus taktik etmemek iktiza eder. Ermenilerin tehcirinde ailelerin ırz ve namusunu halk muhafaza etmiş idi. Şimdi halkın namusuna hükümet tasallut ediyor. Avrupa'ya ika-ı emniyet için bütün desatir-i [-düsturlar] medeniyeyi kabule şıtab [-acele] ettiğimiz bir sırada Keskin hükümeti bizi kabakçıların, patronaların devr-i şenaatine [-kötülük] sürüklüyor ve... halkının feryad-ı müştekiyanesine kulak bile kabartılmıyor... Kazanın yarım saat kurbunda müsellağ çeteler halkı soyup soğana döndürürken hükümetimiz kabz-ı gelin edib oğlan evlendirmekle meşgul... Hükümet adalete müvekkildir. Fakat hangi hükümet hangi adalet? Hayırsızlığı evvelden eşkiya yapardı, şimdi hükümet... Valiye şikâyet et hadi. 'Efendim aslı yoktur. İftiradır deniyor.' Ve bunun ile de hükümet derhal beraat ediyor... Ermenilere yapılan mezalimi heyetler tahkik ediyor. [Yal] Türklerle yapılanı?]'..."²⁶

Belgeler, Talat ve Nuri'nin, Ermeni "tehcir ve tenkili meselesiyle" doğrudan ilgili olduğu, Kamil ile muhtemelen Nuri'nin Keskin'i, Talat İsparta mutasarrıfı olduktan sonra kaba kuvvetle yönettikleri, Vilayetçe de korundukları, Keskin'de tehcir sırasında önemli bir kaynağa el konmasında Talat'ın dahil olduğu yönündedir. Anlaşılmayan, HA'nin tehcir, katl, zorbalık ve gasb iddialarıyla maruf bu şahıslarla nasıl bir ilgisi olduğu ve onlardan ne türden "hidamet-i mergube" aldığıdır. Vilayet merkezindeki gelişmeler bu açıdan açıklanabilir.

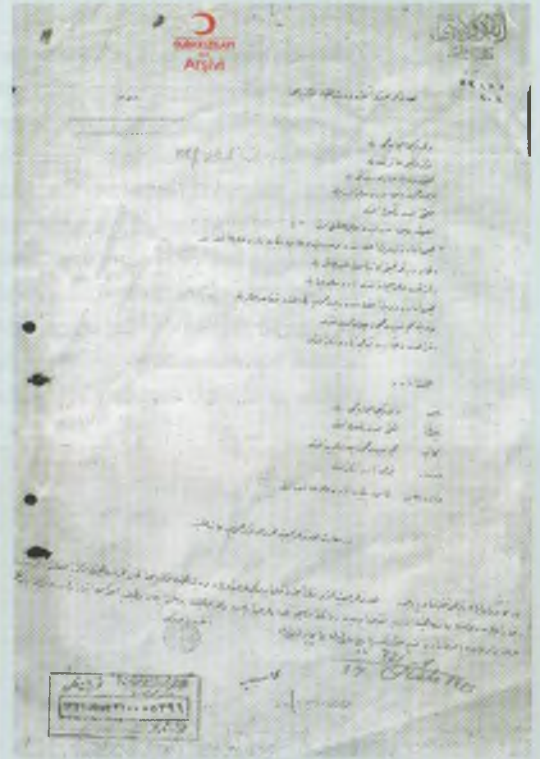
"1914'de cihan savaşı ufukta görününce Ankara valisinin açtığı bağış kampanyasına katılan vilayet muteberanının isimleri [18.8.1914 tarihli] vilayet gazetesi Ankara'da yer alıyor... Ankara muteberanından Andon Herelos Efendi, Konstantin oğlu Konstantin Efendi, Bağdasaroğlu Agob Efendi, Feslioğlu Corci Efendi gibi tiftik tacirleri ve Mihalıc'ın tahıl ticareti yapan eşrafı... [ordunun nakliye araçları ihalesinel bolca para ve

yük hayvanı bağışlamıştı. Ankara henüz ithalat-ihracatla uğraşan, inşaat işi yapan Müslüman zenginlere sahip değildi."²⁷

Ankara muteberanının "hayırsever"liği, çevre mutasarrıflıklarla da biliniyordu. Donanma-ı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti²⁸ (DOMM) Eskişehir şube reisi, merkez-i umumi riyasetine gönderdiği 14.1.1915 tarihli yazıda "... şu günlerde her ne kadar mesaide bulunulsa yine varidat-ı matlub-ı dereceyi bulamadık. Esbabı ise Eskişehir eşraf ve ahalisi akçeyi taştan ve topraktan çıkarırlar. Viyana [lüle?] taşını a rağbet etmediği için taş tüccarı şaşırılmış kalmış, toprakla... iştilal edenler dahi seferberlik ve askerlik hasebiyle hakkıyla ziraat edemiyor. Binaenaleyh iane derci bu sebeble hadd-ı matlubede mümkün olamıyor. Mamafih her türlü fedakârlıkla iane derci ise farz-ı ayndır. Ve led-elteamül Eskişehir şubesinde mevcut olub buraca rağbet edilmeyen bazı eşya-ı aynıyeyi alıp Ankara, Karahisar, Kütahya hatta İzmir'e... kadar gidib oradaki şubelerle ve bildiğimiz eşraf ve ayan-ı vilayetiyle müzayedeye verib şu suretle bir hayli meblağın husulü mümkün mütalaa kılınıldığını" bildiriyor ve "ibtida Ankara'ya gidib gelmek... üzere"²⁹ izin istiyordu.

Ankara ve diğer hedef bölgelerde "ziraatle iştilal edenler[den]... seferberlik ve askerlik hasebiyle... hadd-ı matlubede..." yardım edemeyecekler haricinde, demek ki, bir de "muteberan" zümresi vardı ve bu zümrenin iane vermesi değil de, bunlardan "iane derci... fedakârlık... [hatta] farz-ı ayn" sayılıyordu. Anlaşılan, Ankara gayri-müslimlerinden çeşitli vesile ve cemiyetlerce para toplanıyordu.³⁰ Bu cemiyetler kendi içlerinde ve aralarında nasıl örgütlenmişlerdi?

DOMM'da "teşkilatlanma yapılırken, ... eşraf ve diğer ileri gelenlerinin yanı sıra, ilgili mahallin müftü, kadı, kaymakam, askeri komutanları gibi devlet görevlilerinin... aynı şekilde Müslüman olmayan vatandaş-

Heyet-i idareye tefrik edilen zevatın esamesi

Kızılay Arşivi 155/49-6

"15 Kanun-ı Sani 1331 (28.12.1915) tarihli telgrafnameye zeyldir. Hilal-i Ahmer Cemiyet-i muhteremesinin icra ve ikmal edildiği vilayet heyet-i merkeziyesi intihabı neticesinde heyet-i merkeziye azalığına ekseriyet ara [-çoğunluk] oyul ile intihab olunan ve bu heyet meyanından heyet-i idareye tefrik edilen zevatın esamesi balada arz edilmiştir] ... 17 KS 331"

HAC'nin Ankara Vilayet Heyet-i Merkeziyesi
Vali Vekili Süleyman Necmi (Selmeh) Bey
Merkez Kadısı Asar(?) Molla Bey
Mektubcu-i Vilayet [Ebu Rıdvan] Sadık Vıcdani [Kayıkçıoğlu] Bey
Düyün-ı Umumiye Başmüdüdü Hacı Enver Bey
Müftü-i belde Rıfat [Börekçi] Efendi
Mebus-ı sabık başmüdüderisten Hacı Mustafa [Beynam] Efendi
Meclis-i İdare-i Vilayet azasından ve müdüderisten
Taşpınarzade Hacı Atıf Efendi¹
İttihat ve Terakki Cemiyeti Katib-i Mesulü Hasan Necati Bey
Eşraftan Hacı Süleyman Efendizade Hacı Ziya Bey²
Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Düyün-ı Umumiye Nazırlığından
mütekait Alim Bey
Vilayet-i Sıhhiye Müdürü Mahmud Celaleddin Efendi³
Eşraftan ve tüccardan Kınacızade Şakir Efendi
Heyet-i İdare
Reis: Vali Vekili Süleyman Necmi Bey
Reis-i sani: Müftü-i belde Rıfat efendi
Katib: Sıhhiye Müdürü Mahmud Celaleddin Efendi
Veznedar: Eşraftan tüccardan Kınacızade Şakir Efendi
Veznedar-ı sani: Taşpınarzade Hacı Atıf Efendi

1 *7 Taşpınarizade (<http://www.diyadinet.gov.tr/yayin/basiliyayin/yweboku.asp?sayfa=11&id=27>) "Senin sadrazamını Ankaralılar tanımıyor" diye telgraf çeken Hoca Atif, ... koyu bir Kuva-yı Milliye ..." ve IT'nin Ankara'daki ileri gelenlerinden (Mehmet Kemal, Türkiye'nin Kalbi Ankara, Çağdaş, İstanbul, 1983, s. 274-5).

2 Muhittin Paşa döneminde Belediye Reisi?

3 Kosova, Van Sıhhiye Müfettişi

lar arasında tüccarın, dini liderlerin... üyelik görevini üstlendikleri görülmekte..."³¹ iken, savaşın ilk yılında hayır derneklerinin yapısında önemli değişiklikler olur: Örneğin Çorum'da Ocak 1911'de mutasarrıfın başkanlığındaki heyetin beş azasından biri gayrimüslimdi.³² Ağustos 1915'te DOMM "... Çorum şubesi heyet-i idaresinin müceddiden icra kılınan intihabı" sonucunda ya da

kız azadan dördüne gayrimüslimler seçilmişti.³⁸

Ancak Ankara'da işler Haziran 1915'te değişir. Dâhiliye'nin 3.6.1915 tarihli tezkeresine cevaben, 17.6.1915 tarihli irade ile Ankara Valisi Mazhar, Halep Valisi Celal ile önce yer değiştirir,³⁹ 19.7.1915 tarihinde "kanun-ı mahsus mucibince tekaüdü icra eylemek üzere azl"⁴⁰ edilir. Yerine, "yüzbaşılıktan emekli, ... cidden İttihatçı fedaisi"⁴¹ ve Alman belgelerine göre, "fanatik bir milliyetçi ve Ermeni düşmanı"⁴²

olan Atıf getirilir. Kaynaklar ayrıntılarda farklılık gösterse de, Temmuz-Eylül aylarında Ankara'dan, aralarında ruhbanın da bulunduğu, önce Apostolik, sonra Katolik ve Protestan Ermeniler çıkarılır; büyük kısmı yolda öldürülür.

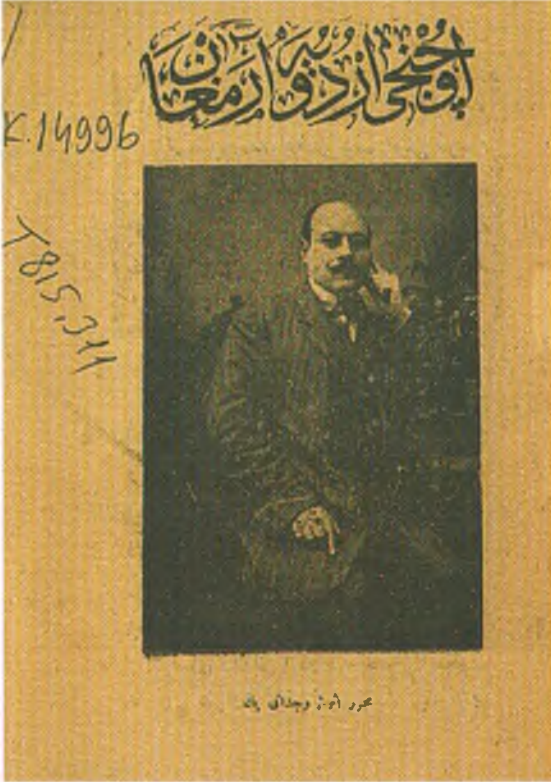
Görevini tamamlayan Atıf 2.9.1915 tarihli irade ile Kastamonu'ya atanır;⁴³ Reşid'in 1916 Mart'ındaki tayinine kadar, yerine vekâleten, Canik tehciri nedeniyle sonradan Malta'ya sürülen Süleyman Necmi (Selmen/Selman)⁴⁴ ve "1914-19 yılları arasında değişik tarihlerde yedi kez Ankara valiliği vekâletinde" bulunan, sanılanın aksine, henüz İzmir işgal edilmeden, Mart 1919'da Ankara Valisi Muhiddin'i devirmeye teşebbüs ettiği için 12.4.1919'da azledilen⁴⁵ Mehtupçu Sadık Vıcdani (Kayıkçıoğlu) bakmış olmalıdır.⁴⁶

Buna paralel olarak, 28.12.1915'te yapılan seçim sonucunda, HA'de gayrimüslim azaların yerine, Müslüman eşraf, tüccar, memur, mütekait ve ruhbandan müteşekkil bir merkez heyet ve idaresi oluşmuştu.⁴⁷ Azalardan en bilinenleri, Ankara Vilayetinde tehcir/taktili yöneten İT katibi mesulü Hasan Necati,⁴⁸ Süleyman Necmi, Sadık Vıcdani, Mütareke'den sonra Ermeni tehcirinden yargılanmak üzere İstanbul Divan-i Harbine gönderilen Kınacıade Şakir Efendi⁴⁹ idi. Gayrimüslim üyelerin Mart 1915'teki şubeye ani katılımının ne anlama geldiğini bilmiyoruz ama Aralık 1915'te ne şubede, ne de Ankara'da gayrimüslimlere yer kalmamıştır.

Dikkat çeken bir başka nokta, 28.12.1915'te seçilen yeni yönetimde, Ankara vilayeti idare meclisi azasından iki kişinin bulunmasıdır. Bu, 6.12.1915'te yayınlanan cem-iane nizamnamesinin "ianeye lüzum ve ihtiyacın suret ve merci takdir ve tayini"ne ilişkin ikinci faslında, "vilayete ait hidemat-ı mahalliye için iane cemi lamacıyla... ahalinin müracaat-ı tahririsi vaki olmak şartıyla... mahalli meclis idaresi tarafından tanzim edilecek mazbatanın meclis-i umumi-i vilayet... tarafından tedkik ve tasdik edildikten sonra Dahiliye Nezareti'nin tasvibinil..."⁵⁰ gerektirmesinden mi kaynaklanıyordu? Amaç, vilayet meclisinin onayını ta başından garanti etmek idiyse, hızlı verilmiş bir tepkiydi. "... Hilal-i Ahmer namına celb ve cem-ianat için suver-i vesail-i münasibe ve müessireye luygun ve etkili vesile biçimlerine] müracaat olunmak ..." ⁵¹ için gereken kadrolar artık hazırды.

DOMM Ankara şubesi idaresini, reisi ve sandık emini (dönemin "belediye reisi"dir)⁵² haricinde bilmiyoruz; ancak Ankara'dan merkez-i umumi riyasetine yazılan bir yazıda, "heyet-i idare azasından Şemseddin Efendi'den söz edilir.⁵³ Söz konusu kişi, teamüle uygun olarak meclis-i umumi-i vilayet azası ise, Şemseddin Bayramoğlu'dur.

Şemseddin, 1897 yılında tarihinde şeyh olan, 1898/9 yıllığında en kıdemli meclis-i idare-i vilayet üyesi, muhacirin komisyonu birinci üyesi, 1914-18 yıllarında Osmanlı meclisinde mebus Şeyh Tayyib'in 1883 doğumlu en büyük oğludur.⁵⁴ "Tayyib Baba'ya ait nişan ve madalyalar arasında... gümüş Donanma-i İlane madalyası... vardır... İttihad ve Terakki muhibbi idi. 1917 başında... Teşkilat-ı Mahsusa, [muhtemel bir ricatta]... elverişli merkezler tesbit ederken, şahsiyet olarak kimlere dayanılabileceğinin de tesbitini yapmıştır... Teşkilat-ı Mahsusa Reisi... Eşref Sencer Kuşçubaşı'ndan... intikal eden evrak arasında isimlerine rastlananlar, büyük çoğunlukla Erzurum ve Sivas kongrelerinde, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinde, Birinci BMM'nde vazife

Sadık Vıcdani
(Kayıkçıoğlu).

tehcir nedeniyle, azalar arasında gayrimüslim kalmamıştı.³³

"1915 yılının ilk aylarında... teşkilatı" olmayan³⁴ HA Ankara şubesinde bu dönüşüm daha farklı biçimde tamamlanmıştı. 20.12.1914 tarihli yazıya göre, "... HAC'nin Ankara şube merkeziyesi ³⁵ müftü-i belde Rifat Efendi'nin riyaset-i evveli ve reji başmüdürü Osman Paşa'nın riyaset-i sanisi altında sıhhiye müdürü Mahmud Celaledin³⁶ ve belediye reisi vekili Asım ve tabib İsmet beylerle 5. Kolordu kumandanı merkezinde müstahdem etibba-ı askeriye meyhanından diğer iki zattan mürekkeb olarak müceddiden teşkil kılınmış" iken,³⁷ 10.3.1915'te Ankara şubesinin riyaseti değişmemiş ama muhtemelen Yahudi, Rum, Katolik ve Protestan cemaatlerini adeta temsilen, şubedeki se-

almışlardır. Şemsüddin Efendi'nin ismi de bunlar arasındadır."⁵⁵

İngiliz belgelerine göre ise zanlıdır. Ankara'daki tehcir ve taktili, Polis Müdürü Bahaeddin'in⁵⁶ komutasında Şemseddin [Bayramoğlu] (vilayet meclis üyesi), Necati (İT Katib-i mesulü), [Manastırlı] Rasim (Belediye Başkanı),⁵⁷ Kara Mehmet (İT merkez komite üyesi), Topçu Ziya (İskan Komisyonu Müdürü), Ziya (Eczacı), Karaböbrek Hasan Efendi (Osmanlı Bankası İkinci Müdürü)'den müteşekkil bir heyet⁵⁸ özel ekipler⁵⁹ aracılığıyla yürütmüştü.

İlk yapılabilecek çıkarım, Keskin'de HA'e hizmetleri bulunan kaymakam ve MM reisleri ile Ankara'da HA ve DOMM üyelerinden tümü değilse de bir kısmının, tehcir ve taktil zanlısı olduğudur.

İkinci olarak, Haziran 1914'te DOMM'un başına, HA reisi Müftü Rifat Efendi'nin getirilmesi, tıpkı Konya gibi,⁶⁰ Ankara'daki hayır işlerinin ve belki de "iane derc"inin de savaşın arifesinde merkezileştiği anlamına geliyordu.⁶¹ MM, DOMM ve HA öteden beri birlikte çalışıyorsa da,⁶² aralarındaki ilişki ağını anlamak zordur.⁶³ Ancak Rifat Efendi'nin şahsında, en azından yerel düzeyde irtibatlı oldukları açıktır. Keskin MM reisleri Nuri ve Kamil Efendiler, HA tarafından taltif edilmektedir. Ankara özelindeki ikinci örnek, bir miktar nakdin, "Ankara İttihad ve Terakki Cemiyeti ikinci kulübü"⁶⁴ ahvanı tarafından Donanma-ı Osmani ianesi olarak tevarih-i muhtelifede toplanılıb Ankara Muavenet-i Milliye cemiyeti merkezine teslim olun[masıdır]. İT 2. Kulüb reisi ve Düyun-ı Umumiye tahrirat başkâtibi Tefik MM'ye de yardım etmektedir.⁶⁵ Üçüncü olarak ve buna dayanarak, Keskin'de, Ankara'daki gibi bir iane toplama "şebekesi" oluştuğunu ve iane toplayanların HA'ce taltif edildiğini tahmin edebiliriz.

Seferberlikte iane dercinin amacı, "ordunun nakliye araçları ihalesi" iken, tehcirden sonra nasıl dönüşmüştür? Kastamonu'daki gibi, Anka-

ra muteberanın "bağış"larıyla beslediği o dönemdeki "proje"lerden biri, yapımına 1915'te başlanan İT Kulüb binasıdır. Ankara Vilayeti, Maliye ve Dâhiliye Nezareti arasında Aralık 1918-Ağustos 1919 arasında yapılan yazışmalarda,⁶⁶ "Ankara belediyesi tarafından birçok mesarif-i ihtiyariyle belediyeye aid emakin [=mekânlar] yaptırılmak üzere tesviye ettirilmiş bir arsa üzerine ianat ile 331 senesinde inşasına başlanılıb ikmalî kuvve-i karibeye gelmiş l-tamamlanmasına yaklaşılmış iken İttihad ve Terakki'nin sukut ve infazı üzerine inşaat ikmalîyesi duçar tatil olan" binadan bahsedilir. İnşasına "ianat" ile başlanan fakat tamamlanamayan bu bina, bildiği gibi, 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi olarak kullanılmıştır. İane toplanmaya ve inşaa başlanması ile HA Ankara şubesindeki kadro değişiklikleri eşzamanlıdır. İnenin hangi cemiyetçe ve nasıl toplandığını bilmiyoruz ama "Ankara henüz ithalat-ihracatla uğraşan, inşaat işi yapan Müslüman zenginlere sahip olmadığı için, iane sahiplerini tahmin edebiliriz.

İnşasına "ianat ile başlan[an]", "ke-reste gibi levazım-ı inşaiyeden dolayı üç bin lira kadar henüz tesviye edilmemiş düyunu" olan ve "Ankara'nın hal-i harabesine kıyasen pek muhteşem olan" ve "mahallinden izahata nazaran 30-40 bin lira değerinde olan" binayı, "Rumların Ermenilerin Katoliklerin mabed ittihaz etmek üzere ayrı ayrı müracaat ve istihamat teşebbüsünde bulunmak üzere oldukları ve cihet-i askeriye de bu binayı kolordu dairesi ittihazı için merciine müracaat ettiği işitilmiştir." Ancak dönemin valisi (Azmi/Muhiddin), binayı vermek istemez. "Belediyenin arsası üzerine ianat-ı ahali ile dâhili düyun ihtiyariyle yapılmış olan binanın belediyeye terki ve düyun-ı mezkurenin Belediye'ce devren alınm[asını] Dâhiliye Nezareti... emir ve izbar buyur[muştur]."

Hristiyanlar bina için neden müracaat etmiştir? İlk olarak, 1916'da, "esna-ı harikte yanan kiliselerinin mukabilinde" kullanmak isterler. Bununla bağlantılı ve önemli bir neden daha

vardır: Maliye'den Dâhiliye'ye giden yazıda, "esasen arsa dahi belediyenin malı olmayıb metruk kabristan yeri olduktan bahs" edilir. Vali, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda bu iddiayı reddederek, "... binanın arsası esasen kabristan olmayıb tarik fazlası olduğu ve Şura-yı Devlet mazbatasıyla Belediye'ye terk olunmuş olduğu ve mamafih buranın tesviye... ve sairisi için belediyece pek çok masraf-ı ihtiyar edildiği"ni iddia eder.

Süleyman Necmi (Selmen).

Arsa mezarlık mıydı? Elimizde fotoğraflardan başka belge yoktur; ancak savaş öncesi/ sırasında İmparatorluğun birçok yerinde "diğerlerine" ait mezarlıkların nakil, suiistimal veya tahrip edildiği bilinmektedir: İzmir,⁶⁷ Kayseri,⁶⁸ Kastamonu,⁶⁹ Konya,⁷⁰ Selanik,⁷¹ Trabzon.⁷²

Ankara Katoliklerinin 1916 yangınından sonra bir ibadet yeri talep ettikleri, Dâhiliye Nezareti'ne 24.12.1917'de gönderilen yazıdan bilinmektedir: "Ankara harikinde muhterik Ermeni Katoliklerin kiliselerinin tamarine kadar bir murahashane tesis ve hususi bir mahalde icra-yı ayin-i ruhani etmelerine müsaade itası rahib Nersis Bağdikyan tarafından istida edilmesi üzerine Adliye Nezareti'nden... geçen sene alınan tahriratta rahib mumaleihin sıfat-ı resmiyesi olmadığı gibi şimdi-lik Ankara'da bir murahashane tesisine lüzum olmayıb ancak millet-i merkumenin muvakkaten bir mahalde mabed ittihazına ihtiyac-ı hakiki mevcut ise alelusul bilistidaname

müracaat etmesi lüzum geleceği bildirilmesiyle mumailiye tefhim edilmiş [=anlatılmış] idi. Muhterik Surb Bogos(?) Kilisesi (?)nin muvakkaten ahşab olarak yapılmasında ve derununda ayin icrasında beis görülmediği ahiren vuku bulan istidaları üzerine Nezaret[’in]... Haziran 333 [=1917] tarihli tahriratında işar

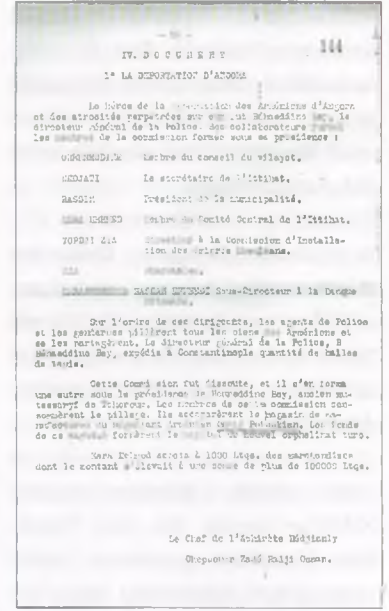
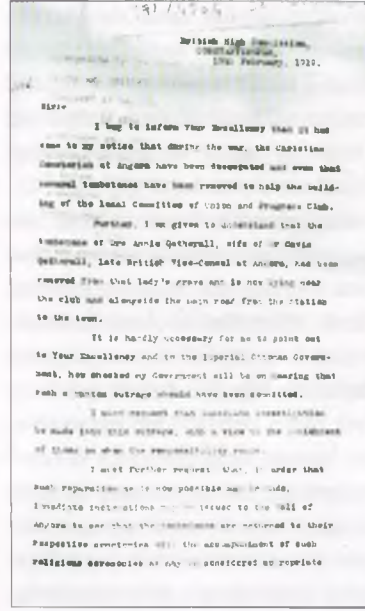
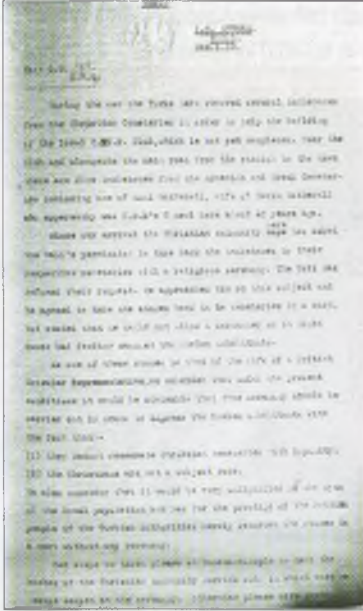
nasının yanına getirilmiştir. Bunun gibi Rum ve Ermeni mezarlıklarından alınma dört taş daha tesbit edilmiştir. Mütareke’den sonra Ankara’da görevlendirilen irtibat subayı Whittall,⁷⁶ Hristiyan cemaatinin taşların iadesini istediğine ama valinin red ettiğine tanık olmuştur.⁷⁷ Annie Gatherall’ın mezarı, muhtemelen

rının kaldırılarak inşaatta kullanıldığından bahisle Hariciye Nezareti’ne vuku bulan şikâyet üzerine mütecasirlerinin tecziyesine [=cüret edenlerin cezalandırılmasına] dair... 1 Nisan 335 [=1919] tarih[li]... tahrirat-ı... Nezaretleri üzerine ledültahhik Musevi kabristanının cinsleri kara olan taşlarından bir kısmının 5. Kolordu ku-

İngiliz Dışişleri Arşivi’nden belgeler:

FO 371/4204 no. 38732

FO 608/243 no. 8109

buyurulmasına mebni bu cihette tefhim olunmuş ise de mesarif-i tamiyeyi deruhde etmeyeceklerini ifade eylemiş ve ayin-i mezhebisinin men edilmiş olduğu iddiası bundan ibaret bulunmuştur. Şark-ı şimaldeki Ermeni Katolik mezarlığının etrafı duvarla muhasır ve bunun derunundaki mabedde ayin icrasında mahzur olmadığı polis müdüriyeti ifadesiyle maruzdur.⁷⁸ Cemaat belki uzaklığından, belki korunaklı olmadığından, belki de başka nedenlerle, yeri tayin edilemeyen şark-i şimaldeki Katolik mezarlığı⁷⁹ yerine Ulus kabristanındaki mabedi kullanmak istemiş olmalı.

O dönemde aslında Ankara’daki hiçbir gayrimüslim mezarlığı güvende değildi. Şubat- Mart 1919 tarihli belgelere göre, Ankara’da savaş sırasında gayrimüslim mezarları yağmalanarak çıkarılan taşlar İT Kulübü binası yapımında kullanılmış; 19. yüzyılda Ankara vizkonsülü olan Gavin Gatherall’ın⁷⁵ karısı Annie Gatherall’a ait mezar taşı sökülerek, inşaatta kullanılmak üzere kulüp bi-

Çankırıkapısı tarafında, şehre 1,5 km uzaklıktaki Kızıl Manastır (Garmir Vank) mezarlığında olmalıdır.⁷⁸

Olayı teyid eden başka kaynaklar da vardır: "Millet Meclisi... binalısı" 1916 senesinde Ankara’ya gelen... Enver Paşa’nın emriyle, İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Ankara merkezi olmak üzere temelleri atılmıştı... Bir gün Ankara’da bulunan yerli Hristiyanlar ellerinden kazmalar ve kürekler, bu binanın önünde toplandılar. Güya bu bina yapılırken bir İngiliz konsülünün mezar taşı buranın temeline konulmuştu. Şimdi bunlar bu binayı yıkarak o taşı çıkaracaklardı. Derhal Türkler de mukabil tedbir aldılar. Bu zaman İstanbul’dan (Yağış)⁷⁹ adında bir papaz gelmişti. Bu papaz bunlara nasihat ederek vakayı önlemiştir.⁸⁰ Ankara doğumlu Kasparian, Gregor-yen, Katolik ve Protestan cemaatlerine ait Ankara’daki mezarlıklardan mezar taşları ve Ermenice kitabeler çıkarıldığını yazar.⁸¹

Vilayet’ten Dâhiliye’ye yazılan yazıda, "Ankara’daki Musevi mezarlığı taşla-

mandanı Ali Osman Bey tarafından taşınarak sinema binasında⁸² ve bir kısmının da İT Katib-i Mesulü Necati Bey marifetiyle İttihad ve Terakki Kulübü inşaatında kullanıldığının anlaşıldığı ve badema makabirin masuniyeti [=mezar dokunulmazlığı] kaidesine dikkat ve itina olunacağı tabii ise de mezkur binalara alınan taşlar hakkında ne muamele olunacağını lüzum-ı istizanın[ın] vilayet polis müdüriyetinden ifade kılınmış⁸³ olduğu bildirilir.

Büyük Millet Meclisi’ne dönüştürülmüş olan İT Kulübü, muhtemelen Hristiyan mezarlığının üzerine, belki bir kısmı Ankara’dan henüz tehcir edilmeyen Hristiyan "muteberanın bağış"larıyla ve (sembolik sayıda?) gayrimüslim mezar taşı kullanılarak yapılmıştır. Cem-i ianede gelebilecek son noktadır. Anlaşılan, sadece yaşayan değil, müteveffa zımmilerin de borcu vardır. Antropoloji literatüründen de biliyoruz ki, toplulukların geçmişlerini kurma ve kendilerini yeniden üretmede ölümlerle kurdıkları ilişkinin özel bir

yeri vardır: Yaşayanların selameti, ölülerine karşı yükümlülüklerinin ifası, yani borçlarının ödenmesine bağlı olduğundan, ata mezarlarına yapılacak saygısızlık, yaşayanların borçtan ve beladan, bir bela olarak borçtan kurtulamaması demektir. Ancak Osmanlı kent tarihleri, bu yenden üretimin, bazen muhafaza de-

ğerinde olmasıdır. DOMM teftiş kayıtlarına göre, Ankara Şubesi'nin geliri, Balkan Savaşı sırasında azamiye çıkmış; Dünya Savaşı'nda ciddi oranlarda düşmüştür.⁸⁷ Şube, 4.6.1914 - 1915 Şubat arasındaki dönemde ayda ortalama 33.500 kuruş, 14.3.1915 ile 14.7.1915'te 5.000 kuruş gelir toplamıştır. HA'nın Ankara Vilayeti'nden

pılar ile sonrasında yerel simaların Müdafaa-i Hukuk örgütlenişindeki kritik konumları.⁹⁵

Toplanan ianenin bölündüğü anlaşılmaktadır: Bir kısmı, toplandığı yerde, gösterişli binaların harcına katılarak kalıyordu. Diğer kısmının HA, DOMM ve MM gibi kuruluşlara

"Vilayet dahilinde ahvalin keşb-i vehamet eylediği ve ezcümle Keskin'de milli teşkilatın meblağlar topladıkları ve her aileden 25'den 200 liraya kadar para talep eylediği ve tehirden avdet eden Ermenilerin bu parayı vermekten ictinab ettiklerinden naşi kendilerine karşı boykotaj ilan olunduğu ve korkudan dükkânlarını kapayarak istasyonlara kaçtıkları ve İttihadçıların faaliyetinde bulunduğu istihbar kılınmıştır."

ğil tahribi, borçlu olmayı değil borç ödetmeyi, kendi atasına saygıyı değil "diğeri"nin ve "diğer" ataların dışlanmasını gerektirdiğini gösterir. Savaş Ankara'sındaki uygulama bu ikisinden de farklıdır. İktidar, gayrimüslimlerin hayat ve ölümü üzerindeki mutlak hâkimiyetini, sembolik bir binanın muhtemelen zaten mezarlık olan temeline taşıma mezar taşlarını yerleştirerek göstermek isterken, dışladıklarını istemeden muhafaza etmiş, ödettiği borçları ve dışlayıcı iktidarını ebedileştirmiş, adeta siyasi bir "bilinçaltı" oluşturmuştur.

Böylece, Ankara Hristiyanları, "altyapı"sını oluşturdukları 1920'deki mecliste, mevcudiyetleriyle değil,⁸⁴ servetleri, mezarlıkları ve mezar taşlarıyla, yani geride bıraktıkları ve kaybettikleri ile temsil edilmiştir. Öte yandan, Ankara'daki HA/DOMM kadrolarından Şemseddin, Mustafa,⁸⁵ Atıf ve Kınacıade Şakir aynı mecliste Ankara mebusudur.⁸⁶

Bu sembolik boyut bir kenara bırakılırsa, iane dercine ilişkin en önemli iki husus, kaynağın menşei ve akıbetidir.

İlkinine ilişkin en önemli ipucu, binanın değerinin, cemiyetlerce toplanan/toplanabilecek ianenin çok

1912-13'te ve 1915'teki yıllık geliri ise, yaklaşık bin liradır.⁸⁸ Bu düzeylerdeki iane, tümü inşaata ayrılabilir, değeri 30-40 bin lira olan bir binanın yapımına yeterli olamazdı. Ayrıca DOMM bilançolarında bağış yapan Ankaralıların adı yoktur.⁸⁹ Muhtemelen "kayıtlı" olan paranın kaynağı, tıpkı Keskin için tahmin edildiği gibi, terk/gasp edilen Hristiyan emvali midir?⁹⁰

Babalı Şehsuvarzade Hacı Osman'ın⁹¹ ihbarına göre, sahipsiz kalan halıları İstanbul'a göndererek servet yapan Bahaeddin'in başkanlığındaki tasfiye komisyonunun dağılmasını müteakib, eski Çorum mutasarrıfı Nuredin Bey başkanlığında bir diğeri kurulmuş; yapılan müsadere Onnig Potukyan'ın mağazasına el konmuş; bu varlıklar, tıpkı Kastamonu'daki gibi, Müslüman yetimhanesinin sermayesini oluşturmuştur.⁹²

Ankara ile Kastamonu⁹³ arasındaki koşutluklar dikkat çekicidir: HA, DOMM ve çok sayıda başka "sivil toplum" örgütünde boy gösteren eşraf ve memur, bunların reisi/azası sıfatıyla nüfuzlu yerel şeyh ve ruhban, bir katib-i umumi ve meclis-i idare üyeleri, bağış seferberlikleri, tehcir ve emval-i metruke yağması sonrasında inşa edilen İT kulübü, darüleytam⁹⁴ ve diğer maliyetli ya-

aktarıldığı anlaşıyor. Bu kuruluşların Konya şubelerinin 1915'te Vali Celal'i külli miktarda iane toplayıp İstanbul'a göndermesi için zorladıklarını biliyoruz.⁹⁶ Sonrasında bazı isimler üzerinden izleyebiliyoruz.⁹⁷ Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanan, Ankara tehcir/taktil sorumlularından Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Atıf [Kamçıl], örgütün MM'den maddi destek aldığını doğrular.⁹⁸ HA'nın, Teşkilat-ı Mahsusa destekli Yusuf Akçura'ya henüz HA Rusya Murahhası olmadan önce yardım yaptığı da bilinmektedir.⁹⁹ Babası Tayyib gibi DOMM üyesi Şemseddin'in Teşkilat-ı Mahsusa ile bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bunlar yan yana getirilirse, "hayır cemiyet"lerince toplanan ianenin en azından bir kısmının Teşkilat-ı Mahsusa'ya aktarıldığı anlaşılır. Diğer bir deyişle, gayrimüslimlerden toplanan iane, taktil çetelerini örgütleyen Teşkilat-ı Mahsusa'nın tahsisatına dönüşmüştür. Kendi kendini besleyen bir mekanizmadır.

David Gaunt, Diyarbakır Valisi Reşid'in, bir Kürt aşiretine, gasp edeceklerinin yarısı karşılığında bazı Diyarbakırlı Ermenileri öldürmelerini teklif ettiğini yazar. Kendi payını Reşid, "güya" Hilal-i Ahmer'e verecekti.¹⁰⁰ Reşid, belki de doğruyu söylüyordu.

DİPNOTLAR

- 1 Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Hlomer, İstanbul, 2003
- 2 Kızılay Arşivi (KA) 155/91. Kızılay Arşivi, uygun görmediği belgeleri, bu makalenin yazarlarına tamiratta olduğu gerekçesiyle bir süredir vermemekle kurum tarihinin irdelenmeyi hak ettiğini kanıtlıyor.
- 3 BOA.İ.DUIT 64/85.
- 4 BOA.BEO 452/339215.
- 5 BOA.DH.ŞFR 96/220.
- 6 Konya'dayken, 8 Eylül 332 tarihli telgrafnameye istinaden Ankara Katolik rahipliğine atanmıştır. (BOA.DH.ŞFR 68/172).
- 7 BOA.BEO 4552/34195.
- 8 BOA.DH.ŞFR 612/55.
- 9 "... Keskin emval i metruke komisyonu tasfiye memurluğunda bulunan... Bursalı Ali Rıza Efendinin bir gün zimmet ve ilişkisi olmadığına dair yedinde mazbata... mevcut bulunduğu halde kaza-i mezkur ahalisinden olub ahiren avdet eden bir Ermeni tarafından vuku bulan ihbar üzerine 25 gün mukaddem İngiliz polisi tarafından... hapis olduğundan bahisle... memurun-i mezkurede bulunduğu esnada sulistimal mevcut olub olmadığının... birtahakk inhası" istenmiştir (BOA.DH.EUM. AYŞ 40/17).
- 10 Ankara için bkz. Vehbi Koç, *Hayat Hikâyesi*, İstanbul, 1983.
- 11 BOA.DH.İ.U.M 45-1/34-3.
- 12 Hilmar Kaiser, "1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları", *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma*, E. J. Zürcher (der.), İletişim, İstanbul, 2005 içinde, s. 123-56, s. 143.
- 13 Sait Çelinoğlu, "Diyarbakır'da Ermeni Mallarını Kim Aldı?", *Diyarbakır Tebliğleri*, Hrant Dink Vakfı, İstanbul, 2013 içinde, s. 368-406, s. 387-8.
- 14 *Sabah*, 3 ve 5 KE 1919.
- 15 BOA.DH.EUM.6.Şb B/6 (özetinden).
- 16 53.459 nüfuslu Keskin'de 1914 sayımına göre 3.039 Rum, 1.883 Ermeni ve 188 Protestan yaşıyordu. (*Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği*, Dersaadet, 1336). 17.9.1915 tarihli şifreye göre, sadece "kurra-yı islamiyeye tevzii icab eden" 1169 Ermeni kadın ve çocuk bulunmaktadır (BOA.DH.EUM.2.Şb 68/79).
- 17 M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, Düşün, İstanbul, 1996, s. 65. Henüz 1914 Ağustos'unda "Rum cemaati heyet-i idaresinin... Yunanlılıkla ıstıgal edib etmedikleri... tahkik" edilmiş, ancak "bir şey anlaşılmamış" bildirilmiştir (BOA.DH.EUM.3.Şb 1/16).
- 18 M. Şener. Tiryaki & Erdal (hz.), *Keskin*, Kırkkale Keskinliler Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1995, s. 17. Mübadele sonrası yağmalanan Rum emval-i metrukesi için bkz. Bayram Sakallı, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında "Keskin" Gazetesi*, Kırkkale Valiliği, Kırkkale, 1999.
- 19 Muhtemelen BOA. DH. ŞFR 105/127'ye cevaben yazılan BOA.DH.ŞFR 654/75.
- 20 Talat İsparta mutasarrıfı iken, oradaki Müdafaa-ı Hukuk kadrolarının İstanbul Divan-ı Harbine gönderilmesine direniyordu (Nuri Köstüklü, "İsparta Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti", *MM Dergisi*, Sayı 18, AKDTYK).
- 21 BOA.DH.İ.HMS 3-1/9-41.
- 22 BOA.BEO 4568/342596.
- 23 BOA.DH.İ.U.M.EK 115/59.
- 24 BOA.DH.ŞFR 104/127.
- 25 BOA.DH.EUM AYŞ 12/50.
- 26 BOA.DH.İ.U.M 19-03/1-92.
- 27 İlber Ortaylı, "19. Yüzyılda Ankara", *Ankara*, Ankara, Enis Batur (der.), YKY, İstanbul, 1994 içinde, s. 109-19, s. 114. İlaveler için Aydın vd., *Küçük Aya'nın Bir Yüzü*: Ankara, Dost, Ankara, 2005, s. 297-8.
- 28 Donanma Cemiyeti'ne ait belgeler, Türk

İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndedir (TITEA). Kutüphaneci Ömer ve Haydar Beylere teşekkür ederiz.

- 29 TITEA K279G18B18-8001.
- 30 Tıpkı Keskin'deki gibi, Mütareke'den sonra da sürmüştür: "Eylül 1919 tarihli İbr patrikhanel raporlunda, Ankara'da 'tüm Ermeni ve Rum ailelerden istenen 85 ila 200 liralık yeni bir Milli Mudafaa vergisinin söz konusu olduğuna' dikkat çekiliyor" (Raymond Kevorkian, onsöz, *Sevsiğin Sesi III: Ankaralı Ermeniler Konuşuyor*, Ferda Balıncak (ed.), Hrant Dink, İstanbul, 2014 içinde, s. 16).
- 31 Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", *AÜ DTCF Tarih Dergisi*, sayı 43, Mart 2008, s. 84.
- 32 Meclis-i idare-i İiva azasından Dadriyan Erminan(?) Efendi (TITEA K215G20B20-2001). İzmir şubesindeki gayrimüslim üyeler, seçildikten 12 gün sonra yerlerine Müslümanlara bırakır (Nazım Polat, *Mudafaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 88).
- 33 TITEA K215G18B18-6001.
- 34 Bkz. dipnot no. 85.
- 35 Sonradan Müdafaa-ı Hukuk reisi olmuştur (Naşit Hakkı Ulug, *Hemşehrimitiz Atatürk*, İş Bankası, 1997, s. 29).
- 36 Mahmud Celaledin, 3 Mart 1915'te 249 suçlunun Teşkilat-ı Mahsusa'ya katılmak üzere Ankara merkez hapisanesinden salıverilmesine nezaret eden komisyonun üyesiydi (Kevorkian, s. 9).
- 37 KA 155/17.
- 38 Bunların yanı sıra, yedi aza vardı: Belediye Reisi Asım Bey, İlaç Atıl Efendi, Sıhhiye Müdürü Mahmud Celaledin Efendi, Tüccar Solomon Efendi, Amaoğlu İlyas Efendi, Boştabyan Krikor Efendi, Protestan cemaat reisi Kevork Manukyan Efendi (KA 155/18).
- 39 BOA.BEO 4360/326983.
- 40 BOA.BEO 4365/327314.
- 41 Mahir İz, *Jılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 98.
- 42 Wolfgang Gust (hz.), *Der Völkermord an den Armenien 1915/16. Dokumente aus dem Politischen Archive des Deutschen Auswärtigen Amtes*, zu Klampen, Reinbeck bei Hamburg, 2005, s. 295-6.
- 43 BOA.İ.MMS 200/27.
- 44 Vartkes Yeghiayan, *Malta Belgeleri*, Belge, İstanbul, 2007, s. 350-5, 467.
- 45 BOA.BEO 4567/342506. Ali Birinci, üstü kapalı biçimde, "görülen lüzum üzerine yerine diğerinin tayin" edilmesinden ötürü 16.4.1919'da Ankara'dan ayrıldığını" yazar (*Tarhin Gölgesinde Meşahir i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergah, İstanbul, s. 28).
- 46 Neşide-i Cihad-ı Ekber (İran beraber, Turan beraber/İhvan-ı din ü yaran beraber ... / Etnik cihada peyman beraber/Olduk gazaya puyan beraber ...) ve "Tanrı Taala Hazretlerine Öz Bir Türk'ün Yalvarışı" gibi muhrik eserleri için bkz. Şevkiye Kazan, "Mektupçu Ebu Ridvan Sadık Vicdanî'nin Ankara'daki Görevleri ve Burada Basılan Eserleri", *Cumhuriyetin 80. Yılında Her Yönüyle Ankara Sempozyumu 18-19 Aralık 2003*, GÜ FE Fakültesi, Ankara, 2004 içinde, s. 254-66.
- 47 KA 155/49 6.
- 48 V. N. Dadrian & T. Akçam, *Tehcir ve Taktik: Divan-ı Harbi Örgü Zabitleri*, Bilgi Üni, İstanbul, 2008, s. 84, 107; Taner Akçam, *İlan İhlakları ve Ermeni Sorunu*, Imge, Ankara, 2002, s. 277-80.
- 49 Mütareke dönemi Ankara Valisi Muhiddin'in 5.4.1919 tarihli şifresine göre, "taht-ı tevkife alındıkları arz olunan eşhastan Müfid Hoca, Atırzade Sadullah, Kınacızaade Şakir, Fincancı Kara Mehmet, İsmail Müdde-i Umumi Haydar Bey, Eczacı Şevket ve Nüfus Müdürü Faik Efendilerle birlikte Dersaadet Divan-ı Harbi Örfi Mustatınlığı ile riyalet-i(?) umumisince(?) vuku bulan taleb arzusuna İbnaenl bugünkü trenle Dersaadet'e azimet kilında." (BOA.DH.ŞFR 624/89).
- 50 BOA.DH.İ.U.M.EK 98/68, 12. madde.
- 51 KA 155/17 (20.7.1914).
- 52 "Manastırlı Rasim (TITEA K211G5B5-5002).
- 53 "... Heyet-i idare azasından Sudi Bey [ile] ... bir hasbihal neticesinde heyet-i idaremi azasından Şemseddin Efendi tarafından mumaileyhe İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin burada teşkil etmek istediği 20 yataklık bir hastahane için Donanma Cemiyeti'nin de hiç olmazsa elli lira muavenet etmesi istihdam edilmiştir ..." (TITEA K215G18B18-18001).
- 54 Emiroğlu, vd., *Ankara Vilayeti Sainame i Resmisi* 1325, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara, 1995, s. 47-8, 55.
- 55 Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli Cilt I*, TTK, Ankara, 1983, s. 94-5. "Seratırzade Sadullah, Hacı Bayram-ı Veli evlatlarından Şih Semsettin, Kınacızaade Şakir, Fincancızaade Mehmet Efendileri mahfuzden Bekiraga Bölüğüne sevk etmişlerdi. ... Semsettin Efendi Ankara'da kurulan Mudafaa-ı Hukuk Derneği'nin yöneticileri arasında katılmıştır. 1922 yılında şeyh olmuştur." (Uluğ, s. 39, 96-7).
- 56 Bkz. Aram Andonyan, *Gomidas Vartabed ile Çankırı Yollarında*, Belge, İstanbul, 2012, s. 179.
- 57 Harbiye'den Dahiliye'ye Eylül 1915'te yazılan bir şikayette, "Ankara Belediye Reisi Manastırlı Rasim Bey'in tahniyyat-ı askeriye manî olmakta ve kendisine tahsis edilen bir Rum değirmenini taht-ı inzibata alarak harice ve perakendeye un sattırmamasının temini bildelaat söylendiği halde cihet-i askeriye yardimdan sarf-ı nazar tahniyata sekte-i iras etmekte olduğu... anlaşıldığından... tehzyesi" istenmiştir (BOA.DH.İ.U.M 89-04/1-14).
- 58 FO (Foreign Office, İngiliz Dışişleri Arşivi) 608/78 no. 8109, 23.4.1919 (bkz. ek); Kevorkian, s. 12-3. "Ankara vilayeti polis müdür-i sabıkı Baha Bey hakkında heyet-i tahkikatçı icra kılınan tahkikata nazaran Ermenilerin sevkine başlanmazdan evvel bunların emval-i metrukelelerini muhafaza ve idare vazifesiyle mukellef olmak üzere teşekkül etmiş olan komisyonca ... toplanılan meblağın kalan bakiyesi ailelere yemiy ve saire namıyla sarf edilmediği anlaşılmıştır ..." (BOA.DH.EUM.2.Şb 20/14). Bahaeddin daha sonra ödüllendirilmiştir: "... Ankara ... eski polis müdürü Manastırlı Bahattin Bey'in ... Divan-ı Harbe tevdi ve hakkında kanunî takibat icrasına tevessül edilmiş iken, İstanbul'a çağırılmış ... takibat-ı vakadan kurtarılmış ... hatta sabık Dahiliye Nazırı Talat Bey, mumaileyhlid Şark Orduları Grup Kumandanı Vehip Paşa'ya hususi şekilde tavsiye ederek ıstihdam edilmesi için göndermiştir..." (Osman Selim Kocahanoglu, *İttihat ve Terakki'nin Sorsulanması ve Yargılanması*, Temel Yayınları, İstanbul, 1998, s. 521-2).
- 59 Fılı duzeyde, aralarında komiser muavini/polis, jandarma (vavuş/asker/nefer/ikmal efradı ve debbagların olduğu bir zanlı grubu vardır (BOA.DH.EUM.AYŞ 74/22). "... Gözaltına alınan... yüzlerce Ermeni'nin... teslim edildiği... kişiler, tutukluları infaz etmek üzere 'özel olarak tutulmuş' Ankaralı kasap ve dericilerdi." (Kevorkian, s. 9).
- 60 Etüz & Esin, "Cem-i İlane: Kastamonu'nun Büyük Savaşta İmarı", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2014, sayı 241.
- 61 TITEA K218G8B8-9001.
- 62 1914'te Ankara'da kurban derilerinin, DOMM ile MM şubeleri tarafından birlikte toplanması "bilmüzakere kararlaştırılarak tedabir-i lazime ittihaz kılınmış idi" (TITEA K235G4B4).
- 63 Örneğin Bursa'daki DOMM şubesinin şeker bayramında topladığı iane ile HA şubesinin "İyd-i milliyede" 1-10 Temmuz topladığı iane anlaşılmayan nedenlerle "mübadele" edilmiştir. (TITEA K224G20B20).
- 64 Ankara'da iki IT Kulübü olması ne anlama

- geliyordu? Bilinen, Rum-Protestan ağırlıklı Kurt Mahallesi'ndeki İT Kulübü binasının 1916 yangınında yanmış olduğu (Refik Halid Karay (Hz. Ali Birinci), *Ankara*, İnkılâp, İstanbul, 2009, s. 78) ve tarihlerden anlaşıldığı kadarıyla, yerisinin yapımına yangından önce başlanmış olduğudur.
- 65 Tefvik "düyün-ı umumiye memurları hiç bir yerde resmi tevkiatı tabi ve mecbur tutulmamış, acizleri ise... Ankara merkezinde düyün-ı umumiye'den bizzat bendeleri iştirak eylemiş bulunmak üzere [yardımın] kendim ve familyam namına" yapıldığını özellikle not etmiştir (TİTEA K267G15B15-5001 ve 28000). Bu mazuriyetin nedeni şuydu: "Çıkarılan geçici bir kanunla, bütün devlet memurlarının Aralık 1913 maaşları tutarını bir yıllık taksit halinde donanma için vermeleri zorunlu hale getirilmiştir" (Gök, s. 88). "Ücretlerden lyüzde beş Kızılay fonu gibi belirli oranlarda kesilen çeşitli olağanüstü vergiler dayatılmıştır." (Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma*, Bilgi Üni., İstanbul, 2009, s. 195).
- 66 BOA.DH.UMVM 97/10.
- 67 Mezarlıkların Rahmi Bey ce taşınması fikrine, Müftü Rahmetullah ve Metropolit Hrisostomos karşı çıkınca, görevlerinden ve İzmir'den uzaklaştırılır. (Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 30).
- 68 "... bugünkü Sivas ve İstanbul caddelerinin muhtelif yerlerindeki mezarların kaldırılması... kolay olmuyordu. Her mezara manevi bir kıymet zafte ediliyor, bunlara el uzatanlara iyi nazarla bakılmıyordu. Mutasarrıf [Muammer Bey] dedikoduya ehemmiyet vermedi. Yer yer mezarları kaldırmaya başladı." (Ahmet Hilmi Kalaç, *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa, 1960, s. 55).
- 69 "Nasrullah meydanı 70-80 yıl önce mezardı. 1915'te yapılan binanın yeri de mezarlıktı." (Süleyman Kazmaz, *Kastamonu*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 1997, s. 35).
- 70 "Alaeddin Tepesinin güney sath-ı mailinde birbirine bitişik Rum ve Ermeni kilise ve mezarlıkları vardı. Bunlar İstiklal Savaşı'ndan sonra saat kulesi olarak kullanılan tarihi kilise binası ile birlikte yıktırılmıştır. Bu iki kilisenin altında Fransızların yaptırdıkları kilise hâlâ ayakta'dır." (İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi, Konya, 1964, s. 1078). "Alaeddin Tepesinin ... arkasındaki ... Zindankale'nin bir bölümünde yaşadığımız yüzyılın ilk çeyreğine kadar Ermeni ve Rum mezarlığı bulunuyordu. 1916 tehrici ile 1922-3 mübadelesine kadar burası kullanılıyordu. (A. S. Odabaşı, 20. yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü, II Kültür Müdürlüğü, Konya, 1998, s. 50).
- 71 "1924'de Müslüman mezarlığı tecavüze uğradı, taşları çalındı" (Mark Mazower, *Solonica City of Ghosts (Selanik: Hayaletler Şehri, YKY, İstanbul, 2007)*, Harper Collins, Londra, 2004, s. 333). Yahudi mezarlığı için, bkz. Stanford J. Shaw, *Yahudi Soykırımı ve Türkiye*, Timaş, İstanbul, 2014, s. 23.
- 72 "Amerikan İlaşe Heyeti ... Ermeni ve Rum mezarlığını tamir etmekle'dil" (Sabahattin Özel, *Millî Mücadele'de Trabzon*, TTK, Ankara, 1991, s. 86 dn. 35). Müslüman mezarlığı da Rus işgalinde dönüştürülmüştü: "İskele yanındaki mezarlık dümdüz. İçine büyük bir tiyatro yapılmış." (Ahmet Refik Altınay, *Kağkas Yollarında*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1986, s. 11).
- 73 BOA.DH.EUM.2.Şb 46/42.
- 74 "Cemaatin yaşlıları bugün ... Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nin bulunduğu yerde küçük bir mezarlık kalıntısının ve hemen aşağısında ise mezarlığın bulunduğunu söylüyorlar. Mezarlık 1947'de tasfiye edilerek, çıkan kemikler Cebeci Asri mezarlığına aktarılmış." (Kevork Hancı,
- 'Ankaralı Ermeni Katolikler', *Birikim*, Sayı 73, Mayıs 1995, s. 35-36). "Hergele Meydanı'na yakın, Ticaret Lisesi'nin bitişiğinde... Gümrük Tekel Bakanlığı'nın ardına düşen yerde bir kilise vardı. Hatta bir yanı da mezarlıktı." (Mehmet Kemal, *Türkiye'nin Kalibi Ankara*, Çağdaş, İstanbul, 1983, s. 157). Bu kilise yanmamış, yıktırılmıştır (Özgür Bal, *Memory, Identity, Home: Self-Perception of Identity Among the Armenian and Jewish Communities in Ankara*, Yüksek lisans tezi, ODTÜ, Sosyoloji ABD, 2006, s. 124). Şehrin kuzey değil güneydoğusundadır.
- 75 Ankara'ya 2.6.1879'da gelmiş (Bilal Şimşir, *Ankara Ankara: Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi, Ankara, 1988, s. 26) ve Ankara'da ölmüştür. (Henry C. Barkley, *A Ride through Asia Minor and Armenia*, John Murray, Londra, 1991, s. 102).
- 76 Nutuk gibi kaynaklarda adı Whittal/Vitol/Withall olarak geçen, ailesi Türkiye'de yerleşik Levanten kökenli subay için, bkz. Aydın vd., s. 342.
- 77 FO 371/4204 no. 38732.
- 78 "... Vank Manastırı ... Etilge giden yolun sağındadır. ... Manastırın etrafındaki Hristiyan mezarlığında mezar taşı olarak kullanılmış birçok klasik çağ mermerleri vardır. Bunların bir kısmı üzerine ölümlere ait kitabeler yazılmıştır. Bu kitabeler içinde 17 ve 18. yüzyıllarda ölmüş Hollandalı, Britanyalı tüccarlara ait olanları da vardır." (Nurettin Can Güleklî, *Ankara Rehberi*, Doğuş, Ankara, 1948); Semavi Eyice, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, TTK, Ankara, 1972, s. 83; Aydın, vd., s. 127.
- 79 Ankara ve tevabi Ermeni murahhasası Serrahib Yağışyan Efendi (BOA.DH.EUM.AYŞ 11/34) olmalıdır. 1907'den itibaren görevdedir (Emiroğlu, vd., s. 66).
- 80 Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk ve Seymen Ağa*, Ankara Kulübü Yayınları, Ankara, 1971, s. 10.
- 81 Alice Odian Kasparian, 'The 1915 Massacres of the Armenians in the State of Angora', *Journal of Armenian Studies* cilt IV, No. 182: 1992, s. 119-36, s. 122. Nisan-Haziran 1919 tarihli yazışmalarda, "Ankara'da mütemekkin Ermeni milletine mahsus ... Katoliklerin kadimden mevtaları medfun olan ... Eğrice(?) mahallesindeki ... mezarlık taşlarını Katolik milletinden kırım ve bazılarını kaldırmak misillü ..." müdahaleyle ilişkin Ermeni patrikinin şikayeti yer alır (BOA.HR.MKT 285/65). Müdahalenin tarihi belirtilmez. Belli ki İngiliz notasından sonra düzenlenmiştir.
- 82 Şimdi Ulus 100. Yıl Çarşısı ve Devlet Konukevi'nin bulunduğu Millet/Fresko'nun Bahçesi'nde idi.
- 83 BOA.DH.I.UM.22-3/44.
- 84 Rifat N. Bali, 'Cumhuriyet Doneminde Azınlık Milletvekilleri', *Toplumsal Tarih*, Sayı 186, Haziran 2009.
- 85 Beynamlı Hacı Mustafa için bkz. Yılmaz Kurt (ed.), *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, 25-26 Ekim 2011, Ankara, 2012, s. 473-4.
- 86 Bu kadronun bir kısmı, 29.10.1919'da kurulan Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturur: "Heyet-i merkeziye başkanı Müftü Rifat Efendi, üyeler 20. Kolordu temsilcisi Binbaşı Fuat Bey, defterdar ... Yahya Galip Bey, ... Hanifzade Mehmet, Bulgurluzade Mehmet, ... Kınacıade Mehmet ... idi." (Aydın vd., s. 347-356). Bunlardan "Kınacıade Şakir, Serattarzade Rasim, Hanifzade Ahmet 1930 Ankarası'nın birinci sınıf tüccarlarıydı." (Seyyah Kandemir, *Ankara Vilayeti*, Ankara, 1932, s. 192).
- 87 DOMM Ankara şubesi ortalama gelirleri: 14.3.1909-14.3.1910 dönemi: 41,510 kuruş/ay; 14.3.1910-14.3.1911: 123,934 kr/ay; 14.3.1911-14.3.1912: 176,000 kr/ay; 4.6.1914-1.2.1915: 33,500 kr/ay; 14.3.1915-14.7.1915: 5,000 kr/ay (TİTEA K218GBB8). İane, vilayet merkezinde bırakılmıyor, dönem
- sonunda İstanbul'a gönderiliyordu. Aynı örüntüyü İsparta DOMM şubesi gelirlerinde de görüyoruz: 127 senesi: yaklaşık 100.000, 1328: 94.045 kuruş, 1329: 170.064, 1330: 105.068, 1331: 8607 kuruş (BOA.DH.I.UM 91/5).
- 88 Zuhâl Özeydin, *Osmanlı Hilat-ı Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1987, s. 143. "1915 yılının ilk aylarında Ankara'da Kızılay teşkilatı yoktu. ... Kızılay heyetinin müracaatı üzerine teşebbüse geçen vali vekili Necmi Bey, yayınladığı 'tahrirat-ı umumiye' ile memur, eşraf ve diğer ileri gelenlerden yeni bir heyet teşkil ederek senelik bin lira iane vermelerini sağladı." (Mesut Çapa, *Kızılay Cemiyeti 1914-25*, doktora tezi, AÜ İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 40).
- 89 "Ankara" kelimesiyle TİTEA katalogunda taranan hiçbir belgede Tefvik Bey dışındaki iane sahiplerinin kimliklerine rastlanmaz.
- 90 Müftü Rifat, eksik kalan İT kulüp binasını tamamlamış (Cemal Kutay (Hz.), *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarıları*, Diyanet İşleri, Ankara, tarihsiz, s. 173) ve Ankara hareketine de önemli miktarda kaynak sağlamıştı (M. Müftü Kansu, *Erzurum'dan Ölümlüne Kadar Atatürk'le Beraber*, TTK, Ankara, 1996, s. 507; Ulug İğdemir, *Yılların İçinden*, TTK, Ankara, 1976, s. 29; Naşit Hakkı Ulug, *Hemşehrimiz Atatürk*, İş Bankası, İstanbul, 1997, s. 76-7). Sadece "manevi [bir] mimar" olmadığı anlaşılmaktadır.
- 91 SulhüSelamet-i Osmaniye (Aydın, vd., s. 346) veya Hürriyetİtilaf üyesi. (Emin Sazak, *Emin Bey'in Defteri*, Bilgeçöz, İstanbul, 2009, s. 131).
- 92 FO 608/243, no. 8109.
- 93 Bkz. Etöz&Esin, 2014.
- 94 Savaş döneminde sayısı 9'dan 65'e çıkan darüleyamların henüz tam bilinmeyen işlev ve işleyişleri vardı: "İT bu çocuklara öncelikle parti ideolojisini aşılama çabasıındaydı... Bu kurumlar kısa zamanda birer yolsuzluk yuvası durumuna girdi. Çocuklar ise eğitimden ve bakımdan yoksun kaldılar. Bu karmaşada, hangi darüleyramda ne kadar çocuğun barındığı bile saptanamamaktaydı. Ayrıca yönetim de buralardaki mevcutları halkta tepki uyandırmamak için açıklamaktan kaçınıyordu." (Necdet Sakaçoğlu, "Darüleyamlar", *İstanbul Anıktopedisi* C. 2, s. 558-9).
- 95 DOMM 'Aydın Vilayeti ... idare heyeti azaları ... 'Kuva-yı Milliye' saflarındadırlar ... Nitekim Donanma Cemiyeti'nin maddi varlığı ... İttihat ve Terakki, Müdafaa-i Milliye, Türk Ocakları ... aynı zamanda, Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin kurulması için gerekli olan siyasi, iktisadi ve içtimai zemini hazırlamıştır." (Selahittin Özçelik, 'Aydın Vilayeti Donanma Cemiyeti', *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 6, İzmir, 1991, s. 115-58, s. 121). Genel bir çerçeveye için, bkz. Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, İletişim, İstanbul, 2003.
- 96 Etöz & Esin, 2014.
- 97 Çankırı mebusu ve DOMM kurucusu 'Fazıl Berkil' nin ... savurgan biçimde harcadığı muazzam paralarla, Donanma ve Müdafaa-i Milli için para toplama kandırmacası altında yapılan tüm soygunlarda parmağı vardır ve Ermenilerden emval-i metruke vasıtasıyla yağma edilenlerin en büyük kısmının aktıldığı gizli kanallar hakkında çok fazla bilgiye sahiptir." (Yeghayan, s. 55).
- 98 Dadrian&Akçam, s. 291.
- 99 Taylan Esin, 'Hilal-i Ahmer, Esirler ve Yusuf Akçura', *Toplumsal Tarih*, Sayı 231, Mart 2013.
- 100 *Massacres, Resistance, Protectors*, Gorgias, New Jersey, 2006, s. 151; Taner Akçam, 'Ermeni Meselisi Hallotunmuştur', İletişim, İstanbul, 2008, s. 189. Hikaye, Hüseyin Demirci, *Ha Wer Delal*, Avesta, İstanbul, 2008, s. 79'da yer alır.

METİN, ALT-METİN VE BAĞLAM

YENİ CAMİ MİMARİ-YAZILARI

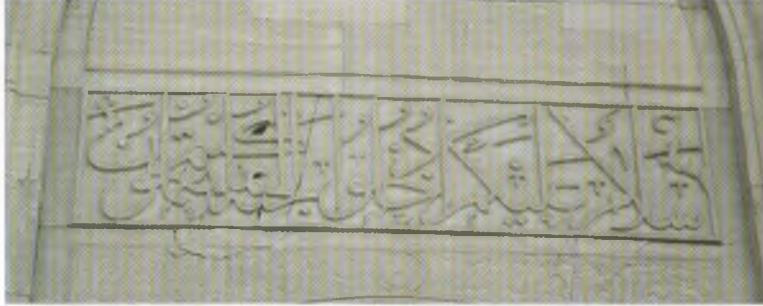
BÜNYAMİN PUNAR

Büyük bir ihtimalle metinleri Hadice Turhan Sultan tarafından seçilmiş ve Hattat Halid-i Erzurumî'nin talebesi Teknecizade (Şehrî) İbrahim tarafından yazılmış yazılarıyla Yeni Cami, arkasında köklü bir mimari-yazı geleneğini temsil etmektedir. Caminin kubbe ve kapı yazıları metinsel olarak Osmanlı hanedan camilerinin tipik yazı örneklerindendir. Caminin çini yazıları, malzeme olarak, hanedan kadınlarının inşa ettirdiği camilerin bir devamıdır. Bütün bunlarla beraber, döneminin zihin dünyasını yansıtan yazılarının bazı özellikleri, camiyi bu köklü mimari-yazı geleneği içerisinde özel bir konuma taşımaktadır.

4/103 ayetinin bir kısmından oluşan iç avlu ana girişi üzerindeki yazı.

16/32 ayetinin bir kısmından oluşan iç avlunun Haliç girişi üzerindeki yazı.

İç avlunun bahçe girişi üzerinde bulunup, 39/73 ayetinin bir kısmından oluşan yazı.

Üsküdar-Eminönü denizyolu üzerinde, üç külliye; Mihrimah Sultan, Gülnuş Emetullah Sultan ve Valide-i Atik yolcuları uğurlar. Yolun Eminönü ucunda Yeni Cami Külliyesi, aynı zamanda Osmanlı ve Bizans İstanbul'unun en işlek ticari limanlarından olan Eminönü Limanı'na gelen gemileri abidevi görünümüyle karşılar. Söz konusu dört külliye de Osmanlı hanedanının kadın üyeleri tarafından yaptırılmıştır. Bilindiği kadarıyla kadın hanedan üyelerinin, külliyelerini İstanbul kıyılarına inşa ettirmesi yönünde herhangi bir zorlayıcı kanun yoktu. Ancak görünen o ki hanedanın kadın banileri için mekân seçimi konusunda, bu minvalde yerleşmiş bir uygulama vardı. Büyük ihtimalle bu uygulama (kadın banii külliyesi henüz proje aşamasındayken İstanbul'un bütün hâkim tepelerinin padişah külliyesi tarafından işgal edildiği/edilmeye ayrıldığı da göz önünde bulundurulursa) görünürlük kaygısının istemdiği bir sonucuydu. Sonuç olarak kıyılar hanedanın kadın banilerinin mimari fetihleri için elde kalan görünür tek

kamusal mekândı. Görünürlük Osmanlı bina hiyerarşisinde binanın rütbesini belirlemede binanın sosyo-politik statüsü ile beraber önemli bir faktördü. Kadın banilerin mimari görünürlükleri hususunda zamanla yükselen bir doğru vardı. Ancak bundan önce hanedanın kadın üyelerinin elitler ve reaya nezdinde değişmesi gerekiyordu. Valide Sultan kavramı III. Murad devrinde, aynı zamanda Valide-i Atik Külliyesi'nin banisi olan Nurbanu Sultan'ın yükselişiyle yeni bir mana kazanmıştı. Bu tarihten sonra artık valide sultanlar da İstanbul çevresinde büyük külliyeler yaptırabiliyorlardı. Bu durumun bina hiyerarşisine yansımaları ise 80 yıl sonra Yeni Cami Külliyesi'nin Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlanması ile gerçekleşecekti.

Hanedan kadınlarının inşa ettirdiği külliyeler arasında yapım hikâyesi, yapıldığı mekân, yarı sembolik mesajları ve özellikle de mimari yazılarıyla Yeni Cami özel bir yer tutar. Caminin yazılarını yazan hattat; Halid-i Erzurumi'den ders alan Teknecizade (Şehri) İbrahim'dir.¹ Metinler büyük ihtimalle Hatice Turhan Sultan tarafından seçilmiştir. Lucienne Thys-Şenocak'ın bu konudaki iddiasına göre metin seçiminde Hatice Sultan, daha sonra caminin ilk vaizi ve Kadızadeli hareketinin üçüncü dalgasını temsil edecek olan Vâni Mehmed Efendi'nin tavsiyelerinden faydalanmıştır.² Ancak Vâni Efendi'nin Hatice Sultan üzerindeki etkisi, geriye dönük varsayım tehlikesinden dolayı bu derecede abartılmamalıdır. Caminin kapalı alan ve gölgelikli bölümlerinde ağırlıklı olarak çinilere işlenmiş celi sülüs hattı kullanılmıştır. Açık alanlarda ise aynı hat, kabartma olarak taşla işlenmiştir.

Caminin iç avlusunun ana girişinde (binanın kuzeybatı tarafı) formüle edilmiş bir çağrı olarak namaz ayetinin son kısmı yazılıdır.³ İç avlunun Haliç girişi üzerinde ise meleklerin cennete girenleri selamladığı ayetten bir alıntı namaza gelenleri selamlamaktadır.⁴ Avlunun bahçe girişi üzerinde buna benzer bir başka

Caminin bahçe girişi üzerinde bulunup, 6/54 ayetinin bir kısmından oluşan yazı.

Caminin Haliç girişi üzerinde bulunup, 13/24 ayetinin bir kısmından oluşan yazı.

İç avlunun ana çıkışı önündeki revak üzerinde bulunan ve 70/34-35 ayetlerinin tamamından oluşan yazı.

Cami ana girişi üzerindeki revakta bulunan ve 2/238 ayetinin tamamından oluşan yazı.

karşılama Kuran'dan alıntılanmıştır.⁵ Bahçeden direkt olarak camiye açılan kapının üzerinde ise Peygamber (ﷺ) selamı Kuran'dan alıntılanmıştır.⁶ Haliç tarafından camiye açılan kapının üzerinde de benzer bir selam ayeti yazılıdır.⁷ Bütün bu ayetler Osmanlı mimari yazısının tipik örneklerinden olmakla birlikte bazı noktaları itibarıyla biraz daha büyük bir dikkatle incelenmeyi gerektirirler. Bazı istisnalarla beraber bütün İslam tarihi boyunca hat yazıları binalar üzerinde kullanılmıştır. Bu konuda Osmanlı mimari yazı geleneğini farklı kılan ise Osmanlı-

ların hat sanatındaki mükemmelliği ve metin seçimindeki ustalıklarıdır. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllardaki gelişmeleri göz önünde bulundurarak, bugün Teknecizade'nin hattının elimizdeki en iyi celi sülüs örneklerinden olmadığı kesindir. Ancak ne var ki Teknecizade'nin yazıları kendi zamanının en iyi celi sülüs örneklerindendir. Metin seçimi hususunda ayetlerin orijinal manası, tıpkı diğer Osmanlı camilerindeki ayetlerin manaları gibi, amaçlanan manadan bir adım geriden gelmektedir. Bahsi geçen bütün melek selamları kısmi ayetler olup, içlerinden "de ki",

"derler ki" gibi parçaları çıkarılmıştır. Ayrıca, bu ayetler camiye girmek ile değil, cennete girmek ile alakalıdır. Ancak camide yazılı oldukları hâllerinde bu ayetler okuyana camiye girerek aslında cennete girdiğini ima eder. Bu imanin arkasında, en iyim-

ser yorum ile "cennete giden yol buradan geçer" gibi bir mesaj olabilir. Ancak bu yorum, bahsi geçen yazıları sembolizmden arındırmaya yeterli değildir çünkü cami, bu yazılardaki hâliyle, cennete giden yolda bir durak veya araç olmaktan öteye geçip

"ebedi kalmak üzere gir"ilecek nihai bir varış noktası olamamaktadır.⁸ Buradan hareketle, kapılardaki mimari yazılar için yapılabilecek çıkarım; bu yazıların, ilahi kelimelerden meşruiyet dererek, ürünün yani caminin reklamını okuyucuyu her adımda davet ederken yapmasıdır. Başka bir deyişle, çok bilinçli bir şekilde ayetleri ve gerekli olduğu yerlerde ayet parçalarını seçerek baniler, Kuran'ı kendi istekleri doğrultusunda, bir dereceye kadar, konuşturmaktalardır.

İç avludan dışarı açılan ana kapının hemen önündeki revak üzerindeki yazı, namazdan çıkanları Kurani bir yeniden görme umudu ile uğurlar.⁹ Bu yazıtın tam karşısında camiye açılan ana kapı önündeki revak üzerinde namazda devamlılığı öğütleyen benzer başka bir alıntı vardır.¹⁰ Bu iki yazının başında ve sonunda, bahsi geçen yazılara nazaran biraz daha girift bir şekilde, görece daha küçük alanlara yazılmış olan *صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ* ve *"قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى"* yazıları vardır. Başa ve sona eklenen bu yazıların görece giriftliği bizi okunabilirlik tartışmasına götürür. Bu ek yazıların formu hakkında aklı gelen ilk şey: Bunlar 17. yüzyıl Osmanlı günlük pratiklerinde sıklıkla duyulan ve okunan kelimeler olduğu için, özellikle diğer yazılar gibi ayet olmadıkları da göz önünde bulundurulduğunda, daha açık bir şekilde yazmaya veya diğer yazılar içerisinde fiziki olarak daha fazla yer ayırmaya muhtemelen gerek görülmemiştir. Diğer bir ifade ile bunların okunabilirliği muhtemelen ayetlerinki kadar önemsenmemiş ve gündelik hayatta sıklıkla duyulan ve okunan kelimeler oldukları için bu şekilde de okuna-

Mihrap üzerindeki yazı. (3/37 ayetinin bir kısmı)

Mihrabın sağındaki mermer kabartma yazı. (72/18-19 ayetlerinin tümü)

Mihrabın solundaki yazı. (Müezzinin farzdan sonra tesbihattan önce okuduğu kısım)

Minber üzerindeki kelime-i tevhid.

bilecekleri düşünülmüştür. Bununla beraber, mihrap gibi caminin en görünür yerinde, cami mihraplarında sıkça kullanılan kısmi ayet¹³ üzerinde ve en az bu kısmi ayet kadar temiz ve açık bir şekilde ve yazılmış olan ¹⁴ yazısı bu konuda bir kez daha düşünmeye sevk eder ve bizi; belki de Osmanlılar, mimari yazı konusunda bizim düşündüğümüz kadar pragmatik değillerdi sonucuna götürür.

Mihrabın sağ tarafında, altlı-üstlü iki satır olarak mermere kabartma şeklinde işlenmiş, camilerin Allah'a (ﷻ) ait olduklarını ve cinlerin İslam'ın çağrısına gösterdikleri ilgiyi belirten Cin Suresi'nden alınmış iki ayet vardır.¹⁵ Bu ayetlerin bu kadar görünür bir yere, bu büyüklükte konulması, caminin tıpkı diğer camiler gibi Allah'a (ﷻ) ait olmakla şereflendiği ve metafizik yaratıkların dahi üşüşürcesine doldurduğu büyük bir kutsal ilgi merkezi olduğu mesajını vermektedir. Ayette geçen *قَامَ* kelimesi Türkçede de kullanılan ve müezzinin camide farzdan önce ayağa kalkarak okuyup cemaati farza kaldırdığı *kamet* kelimesinin fiil hâlidir. Ayette geçen *عَبْدُ اللَّهِ* kelimesi ise kelime manası itibarıyla "Allah'ın (ﷻ) kulu" demektir ki bu kul, ayetin camideki hâliyle müezzine işaret etmektedir, çünkü *kamet*'i getiren kişi müezzinden başkası değildir. Hâl böyle olunca, cemaat camide *kamet*'i duyup mihraba doğru saf tutmak için toplanıp bu ayeti gördüğünde; tecrübe ettikleri durumu, bu iki ayetteki durum ile ilişkilendirmeleri ve dolayısıyla caminin (o an tamamen dolu olmasa bile) görünmeyen bir cemaatle dolu olduğu hissine kapılması kolaylaşır. Ayasofya Camisi örneğinden, Osmanlıların bu türden metafizik inançlar (cinler, periler, devler vs.) ile fiziksel olanı, bir cami üzerinden ilişkilendirmeyi yadırgamadığını ve hatta bunun kabul gören bir durum olduğunu biliyoruz.¹⁶ Ayrıca, genel olarak bilindiği üzere, Ayasofya Osmanlı mimarları için devamlı geçilmeye çalışılan bir zirve ve en büyük Osmanlı camilerinin kendisiyle kıyaslandığı abidevi bir eserdi. Büyük ihtimalle bu iki

Mihrap duvarının sağındaki pencere vitray yazısı.

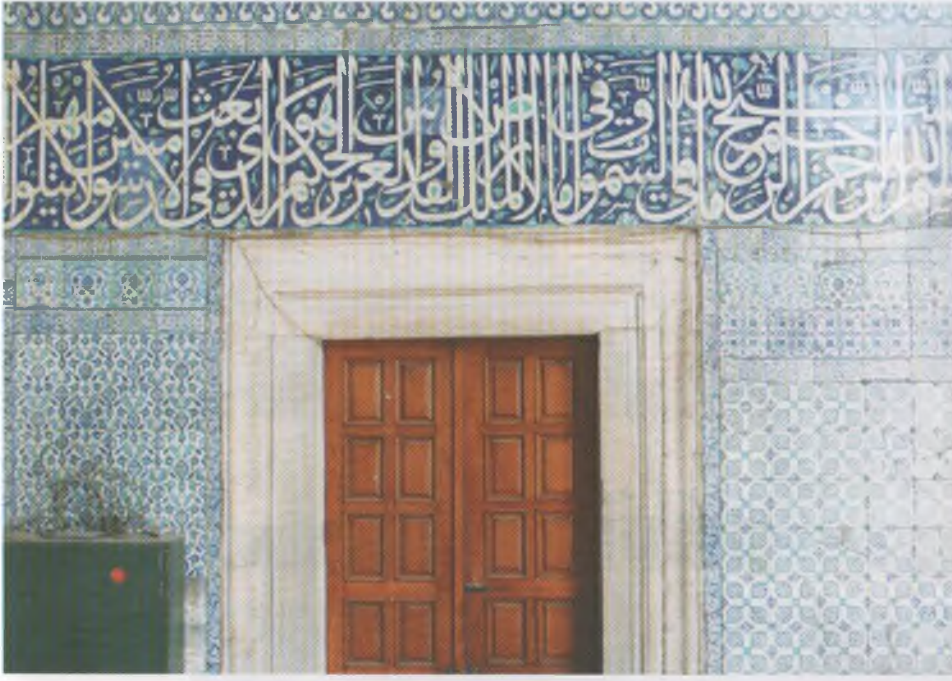
Mihrabın üst tarafındaki vitray yazı.

Mihrap duvarındaki cam işi yazılar.

ayetin Ayasofya'ya referans verecek şekilde yerleştirilmesi suretiyle; Ayasofya'nın halk nezdindeki mistik meşruiyetinden faydalanarak, Yeni Cami'ye bu yönden de itibar kazandırmak amaçlanmıştı. Mihrabın sol

tarafında, benzer şekilde, müezzinin farz namazının ardından tesbihattan hemen önce okuduğu ve bahsi geçen iki ayetle aynı büyüklük ve açıklıkta celi sülüs ile yazılmış bir söz vardır.¹⁷ Bu metnin mihrap duvarında bahsi

Avlu çini yazıları (Besmele ve Cuma Suresi'nin başı).

Görüntü şu tezden edinilmiştir; Fatma Zehra Dumlupınar, "Yeni Valide Camii Çini Kitabeleri Bezemeleri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Mihrap duvarı çini yazısı (Fatiha Suresi'nin ilk üç ayeti).

geçen iki ayetle tıpatıp aynı form ve büyüklükte olması, kendisini mezkûr iki ayetle ilişkilendirerek müezzinne (onun sesli bir şekilde bunları okuması vasıtasıyla) fiziksel olarak bağlamakta ve bu suretle yukarıdaki yorumu güçlendirmektedir. Başka bir deyişle, birbirlerine sıkı bir şekilde bağlanan mihrabın iki tarafındaki bu iki metin, müezzinin seslendirmesi ve dahi müezzinin fiziksel varlığı biçiminde vücut bulan bir yansıma mahiyetine bürünerek, metafizik dünyayı, çok gerçekçi bir şekilde, okuyucuya (cemaate) hissettirmektedir. Bu usta işi bir anlatıdır. Çünkü fiziki olmayanı fiziki olan üzerinden anlatmak güçlü ve ikna edicidir. Bu hâliyle Yeni Cami mihrabı mistik ve dini meşruiyeti aynı anda derme konusunda en başarılı örneklerden

biridir. Cami içinde kabartma olarak yazılmış son yazı minber üzerindeki kelime-i tevhiddir.¹⁸ Aynı kelimeler caminin Haliç tarafındaki imam kapağı üzerinde daha güzel bir formda yazılmıştır. Bunun üzerinde göze çok güzel gelen ve Allah'ı (ﷻ) temsil eden müsenna هو yazısı vardır. Mihrabın üstündeki kemerde bulunan pencerede ise vitray üzerine benzer kelimeler kelime-i şahadet formunda yazılmıştır.¹⁹ Pencerenin üst kısmında yine vitray olarak işlenmiş besmele vardır (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ). Aynı pencerenin sağında ve solundaki pencerelerde الله ve مُحَمَّدٌ kelimeleri vitray olarak yazılıdır. Buraya kadar ki cam işi yazılar, camilerdeki Osmanlı mimari yazıların tipik örneklerindendir. Ancak bir aşağı sıradaki pencerelerin vitraylarında bulunan

bir hadis, bir farklılaşma olarak göze çarpmaktadır. Hadisin ilk yarısı, mihrabın sağ tarafında, mezkûr iki ayetin hemen üzerinde bulunan pencere vitrayında yazılıdır.²⁰ Genelde türbelere yazılan bu hadisin diğer yarısı ise mihrabın solundaki müezzin metninin hemen üstünde yer alan pencere vitrayında yazılıdır.²¹ Bu Osmanlı camileri için alışlagelmiş bir örnek olmasa da, namaz ve tövbe ile ilgili olan bu hadisin, namaz için yapılmış olan bir camide bulunması çok da sıra dışı olmasa gerekir.

Camide bulunan yazıların çoğu çinilere işlenmiştir. İç avludaki çini yazılar 90 santim eninde ve toplamda 37 metre uzunluğundadır. İç avlunun cami duvarındaki bu çinilere başında bir besmele ile beraber bütün Cuma Suresi işlenmiştir. Yazı için bu surenin seçilmesi ve bu surenin buraya yazılması son derece akıllıca bir harekettir. Yeni Cami bir mahalle camisinden çok cuma mescidi olarak Osmanlı İstanbul'unun en işlek ticari bölgesine yapılmıştır. Gayet iyi bilindiği üzere, cuma namazları esnasında cemaat camiye sığmayarak iç avluya taşmaktadır. Bu noktada mekânsal ve zamansal olarak Cuma Suresi'nin buraya yerleştirilmesi, metin seçimi ve konumlandırılması konusunda büyük bir uzmanlığın varlığını gösterir. Bütün bunlara ilaveten, caminin bulunduğu bölgeden dolayı bu camiye gelen cemaat çoğunlukla tüccarlardan ve müşterilerden oluşan bir alışveriş topluluğuydu. Böyle bir cemaat için Cuma Suresi'nin ticaret ve cuma namazı ile ilgili olan son üç ayeti muhtemelen ayrı bir önem arz etmekteydi:

"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz. Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten

Hünkar mahfili kible duvarındaki Fetih Suresi'nin 27. ayetinin başı.

Görüntü
Dumlupınar'ın
tezinden alınmıştır.

27. ayetin devamı. (Hünkar mahfili kible duvarı).

Görüntü
Dumlupınar'ın
tezinden alınmıştır.

daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”²²

Surenin 5. ile 9. ayetleri arası ise, bağlam olarak, Yeni Cami külliye arsasının eski sahipleri ile ilgilidir. Külliye'nin inşasından önce bölge, Yahudi ağırlıklı bir gayrimüslim mahallesi idi. 1597'de Safiye Sultan tarafından başlatılan külliye inşası kapsamında bu Osmanlı gayrimüslim tebaasının elindeki gayrimenkuller satın alınmıştı. İlaveten başka bir yerde birer kilise ve sinagogun tamir edilmesi sözü ile de bölgede bulunan Bizans zamanından kalma birer kilise ve sinagog da yıkılmıştı. Ancak bir süre sonra istimlakê dair şikâyetlerin artması ile Safiye Sultan'ın külliye inşaatına devam etmesi padişah tarafından yasaklandı ve inşaat 60 yıl atıl kalmak üzere durdu.²³ Zamanla inşaat alanı, bölgenin gayrimüslim olan eski sakinlerinin dükkân ve evleri ile yeniden dolmuştu. 1660'taki büyük İstanbul yangınının ardından yaralarını sarmak için bölgeyi teftiş eden Hatice Turhan Sultan'ın, etrafındaki ahşap binaların yanmasıyla ortaya çıkan caminin tamamlanmış temelleri üzerinden ilk pencere hizasına kadar yükselen yarım kalmış duvarlarını görünce külliye'nin inşasını kendi adına devralıp, tamamlamaya karar verdi.²⁴ Külliye'nin diğer bina-

ları için istimlak sürecini yeniden başlatan Hatice Sultan, bu kez daha uzlaşmacı bir tavır takınmıştı.²⁵ İşte Cuma Suresi'nin (Yahudilerin doğru yoldan sapmasını konu edinen) bahsi geçen 4 ayeti büyük bir ihtimalle bu bağlamda iç avlunun cami duvarındaki yerlerine yerleştirilmişti. Cami cemaati, tahmin edilebileceği üzere büyük oranda cami arsasının daha önceki sahipleri olup mülkleri istimlak edilmiş olan gayrimüslimlerin, Müslüman komşularından oluşmaktaydı. Cuma Suresi'nin bahsi geçen 5 ayeti, bu cemaatin gözünde istimlak olayını meşrulaştırmak doğrultusunda iyi hizmet etmiş olmalıdır. Duvarda yazılı olan besmele ve Cuma Suresi'nin ilk 4 ayeti ise bu meşrulaştırma gerçeğini takva ile örtmüş olmalıdır, çünkü 11 ayetlik Cuma Suresi'nin son 7 ayetini duvara yazıp da nispeten daha kısa ayetlerden oluşan 4 ayetlik ilk kısmını bırakmak takva açısından abesle iştigal etmek olurdu. Bununla beraber, bu 4 ayetin duvardaki tek fonksiyonu bu değildi. İlk ayet arsanın gerçek sahibini okuyucuya/cemaate hatırlatmak suretiyle istimlak olayını meşrulaştırmaya hizmet etmekteydi: "Göklerde ve yerde olanların hepsi, mülkün sahibi, eksiklikten münezzeh, aziz ve hakim olan Allah'ı tesbih eder."²⁶ İkinci, üçüncü ve dördüncü ayetler

ise kendisi ümmi olduğu hâlde ayetleri okuyup diğer ümmilere açıklayan Peygamber'den (ﷺ) bahsetmek suretiyle başka bir amaca hizmet etmekteydi. Konuları açısından bu 3 ayet, Kuran'ın tümü ve özellikle camideki ayetleri, okuma-yazma bilenlerin (ki bunlar o günün toplumunda oran olarak azdır) bilmeyenlere, bu yazıları açıklamalarını tavsiye ederek; onları daha geniş kesimlerce okunabilir hâle getirmekteydi. Bu bağlamda bahsi geçen 3 ayet, bir bütün olarak, bugün "birincil talep yaratmayı amaçlayan reklam" olarak tabir edilen bir mesajdı.

Caminin içinde, mihrap duvarında, en alt sıra üç pencere üzerinde, toplamda 7,5 metre uzunluğunda olan çini levhalarda Fatiha Suresi yazılıdır. Mihrabın sağ tarafındaki müezzin kıraati yazısı ile beraber değerlendirildiğinde, bu yazı namazın başka bir görsel temsildir. Düzenli olarak beş vakit namaz kılan ortalama bir Müslüman'ın günde en az kırk rekât namaz kıldığı ve her rekâtta bir Fatiha okuduğu göz önünde bulundurulursa, namazı temsil etmeyi en çok hak eden yazı Fatiha Suresi'nin ayetleri olmalıdır.

Caminin ikinci katındaki çini yazılar görsel bir dua ve doğaüstü bir

kalkan olarak görev yapmaktadır. Yazılar hünkâr mahfili kapısının hemen sağından başlayarak ikinci kat pencereleri üstündeki çini levhalar da devam etmektedir. Bu yazılar, akşam ve sabah namazlarından sonra sıkça okunan Haşr Suresi'nin son üç ayetinden biri olan 23. ayet ile başlayıp, ayeti tam olarak bitirmeden, *Esmâ ül Hüsnâ* olarak terimleşen, Allah'ın (ﷻ) 99 ismini sayarak devam etmektedir. Bu yazılar, içinde *Kuran*'ın farklı yerlerindeki farklı 3 ayetten parçalar barındıran²⁷ Allah'a (ﷻ) bir övgü ile bitmektedir. Burada *Kurani* olmayan (belki de "yarı-mistik" olarak adlandırabileceğimiz) *Esmâ ül Hüsnâ*'nın son tarafına üç, baş tarafına da bir kısmi ayet ekleyerek meşruluğunun artırılması du-

rumu ile karşı karşıyayız. Camideki sol-ön filayağının hünkâr mahfiline bakan kısmında da aynı türden yazılar vardır. Yine çiniye işlenmiş olan bu yazılar, Arapça bir duadan oluşmaktadır: "Allâhümme yâ hafîza'z-zikri ihfîznâ bimâ hafîzta bihi'z-zikra ve ente kultehû kavleke'l-hakka: *Innâ nahnü nezzelne'zzikra ve innâ lehû lehâfizûn*, E'üzü bi kelimâti'l-lâhi't-tâmmâti min gadabihî ve ikabihî ve min şerri 'ibâdihî ve "min şerri hemezâti's-şeyâtini" ve "en yahdurûn". Duanın altı çizili olarak verilen kısmı tam bir ayet ve tırnak içinde verilen bölümleri kısmi ayetler olup, duanın meali şu şekildedir:

"Ey zikrin [*Kuran*]'ın koruyucusu olan Allahım! Bizi bu zikri [*Kuran*]'ı korudu-

ğun gibi koru ki, sen doğru sözünle söylemiştin: '*Kuran*'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.'²⁸ Onun [Allah'ın (ﷻ)] gazabından, azabından, kullarının şerrinden, 'şeytanların kışkırtmalarından'²⁹ ve 'onların yanımda bulunmalarından',³⁰ Allah'ın (ﷻ) tam olan kelimelerine sığınırım."

Bu duanın manası, yazılı hâlden okununca daha çarpıcı bir hâle gelmektedir. Dua, Allah'ın (ﷻ) kendisine değil de kelimelerine sığınmaktadır ki bu camide bulunan *Kurani* bütün yazıları destekleyen ve onlara ayrı bir önem atfeden bir duruştur. Ayrıca bu duanın hünkâr mahfili gibi baninin ve aynı zamanda yazıları seçen kişinin namaz kıldığı bir yere yazılması, caminin mimari-yazı programı arkasındaki asıl niyetlerden birini ortaya çıkarmaktadır; Allah (ﷻ) tarafından, onun camide yazılı olan sözleri hürmetine, korunmak.

Bu noktada Haşr Suresi'nden bir ayetin camiye yazılması hakkındaki bazı iddialara ışık tutmakta fayda var. Lucienne Thys-Şenocak'ın iddiasına göre; Haşr Suresi'nin 23. ayeti tartışmalı bir şekilde gerçekleşen istimlak projesini meşrulaştırmak için camiye yazılmıştır. Bu iddiaya göre; bu ayetin yazılması, okuyucuya aynı surenin Yahudilerin Peygamber (ﷺ) tarafından Medine dışına sürgün edilmesini konu edinen diğer ayetlerini hatırlatmış olmalıdır.³¹ Kimse Şenocak'ın dikkatini bu bariz hataya çekmemiş olacak ki, daha sonraki çalışmalarında Şenocak, bu hatayı tekrarlamıştır.³² Öncelikle, ayetler arasında böylesine bir bağlantı kurmaya çalışmak (kötü niyetli değilse bile) çok zorlama durmaktadır, çünkü bahsedilen sürgün ayetleri fiziksel olarak camide yazılı değildir.

Şenocak'ın kitabında "Victory surah" yani, hatalı bir şekilde, Fetih Suresi olarak belirtilen aslında "allahümme ya hafîz ez-zikri..." diye başlayan, hünkâr mahfilinin fil ayağı tarafındaki çinilere işlenmiş olan dua.

İkinci kat çini yazılarının başlangıcı. (Besmele ve Haşr Suresi'nin 23. ayetinin başı)

Görüntü Dumlupınar'ın tezinden alınmıştır

İkinci kat çinilerinde yazılı olan Haşr Suresi'nin 23. ayeti. (Mütekebbir kelimesinde ayetten alıntıyı kesip Allah'ın (عَلَمُ) "hâlık" ismiyle Esmâü'l-hüsnâ'ya aynı levhada devam ediyor)

Görüntü Dumlupınar'ın tezinden alınmıştır.

İkinci kat çini yazılarının sonuna eklenen ve; 42/11, 8/40 ve 2/285 ayetlerinden alıntılar içeren, Allah'a (عَلَمُ) övgünün son kısmı.

Görüntü Dumlupınar'ın tezinden alınmıştır.

Asımı'nın hünkâr kasrı çinilerinde yazılı olan şiirinin, camiye Kâbe ve cennet ile benzeştiren kısmı.

Ayrıca gerek 23. ayetin kısmi olması, gerek ise ayetin tam olarak alıntı yapılmaktan kesildiği nokta itibarıyla, bu ayetin *Kurânı* bir referans ile (asıl amaç olan) *Esmâ ü'l Hüsnâ*'yı saymaya başlamak için oraya konulduğu aşikârdır. Aslına bakılırsa, Osmanlı hat sanatında *Esmâ ü'l Hüsnâ*'yı aynen bu şekilde, Haşr Suresi'nin 23. ayeti ile başlayarak ve ayeti aynı noktadan keserek yazma geleneği vardır. Bu noktadan iddiaya geri dönülecek olunursa; iddia, "Bu gelenek doğrultusunda yazılmış *Esmâ ü'l Hüsnâ*'ların hepsi de mi Yahudilerin sürgününü *subliminal* olarak meşrulaştırmak için yazılmıştır?" diye bir soruya bizi yönlendirecektir ki, iddianın bizi sürüklediği bu sorunun mantıksızlığı ortadadır.

Hünkâr mahfilinin çini ile kaplanmış duvarlarında başında besmele ile beraber Fetih Suresi'nin son üç ayeti

yazılmıştır. Mahfilin kible duvarlarındaki ilk ayet mealen şu şekildedir:

"And olsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi."³¹

Camiye yazıldığı dönemin uluslararası politikasını yansıtan bu ayetin hedef kitlesi zamane padişahı IV. Mehmed'den başkası değildir. Bu ayet, genç padişahı yakın bir gelecekte bir zafer müjdeleyerek bir hayli uzamış olup, o sıralar dahi devam etmekte olan Osmanlı-Venedik Savaşı için motive etmektedir. Ancak bundan daha önemli olan bir nokta, ayetin nasıl camiyle ustaca ilişkilendirildiği ve bu camiye nasıl dâhice yüceltiğidir. Ayette geçen

لَتَدْخُلْنَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ cümlesi "mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz" demektir. Buradaki *مَسْجِدَ* kelimesi, içinde secde yapılan yer manasında ism-i mekândır. Bu kelime, haram kelimesi ile birlikte *الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ* şeklinde kullanıldığında ise Müslümanlar için en kutsal yer olan Kâbe'yi ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle, ayet, akla gelen ilk manasında "Bu camiye muzaffer olarak gireceksin." dediği izlenimini verir. İkinci manada ise ayet, "Kâbe kadar kutsal olan bu camiye muzaffer olarak gireceksin" demektir çünkü bu cami de bir "مَسْجِد" dir. Aslında ayetin bu yorumu caminin hünkâr kasrı çinileri üzerinde yazılı olan Asımı'nın şiirinde de vurgulanmıştır: "Zemini cennet-i 'alâ mıdır ya Ka'be-i 'ulya"³⁴ Ayrıca, Evliya Çelebi'nin cami inşaatının tamamlanması için düştüğü tarih de aynı şekilde camiye Kâbe ile özdeşleştirmektedir:

Müezzin mahfili merdiveni sağındaki mermer direğe gömülü çini levha üzerindeki Kâbe minyatürü.

"Câmi-i Vâlide Sultan bulub itmâmı
Oldu her kûşesi bir şeyhi-i güzîne
me'vâ

Sâl-i itmâmına târih murâd etmişdim
Biri kalkıb dedi ki: ka'be-i ehli't-
takvâ" ³⁵

Bu iki şiire ilaveten, o zamana kadar başka hiçbir Osmanlı hanedan camisinde görülmemiş bir şekilde, müezzin mahfili merdiveninin sağ yanındaki mermer direğe gömülmüş olan çini levha üzerine resmedilmiş Kâbe minyatürü de ayetin bu yorumunu görsel olarak destekler niteliktedir. Şenocak, doktora tezinde, hünkâr mahfilindeki bu ayeti değerlendirirken bir hata yapmış ve aynı hatayı daha sonra yayınladığı kitabında da tekrarlamıştır. Doktora tezinde hatalı bir şekilde duvardaki ayetin tam olmadığını iddia eden Şenocak, bu hatalı iddia üzerinden bazı yanlış çıkarımlarda bulunmaktadır. ³⁶ Alanda profesyonel olarak geçirdiği 12 yılın ardından, aynı hatayı, maalesef, kitabında da tekrarlamaktadır. ³⁷ Bütün bunlara ek olarak kitabına "Fetih Suresi" etiketi ile yukarıda bahsi geçen

sol-ön filayağının hünkâr mahfiline bakan kısmındaki Arapça duanın resmini koymuştur. ³⁸

Hünkâr mahfili yazılarındaki son iki ayet gerçeklikle ilişkilendirilmeleri açısından oldukça çarpıcıdır. Cami için istimlâk edilmiş olan arazinin meşruiyeti ya da daha genel bir amaç doğrultusunda, Hz. Muhammed'in (ﷺ) peygamberliği ve İslâm'ın diğer dinler karşısındaki üstünlüğünü konu alan Fetih Suresi'nin 28. ayeti buraya yazılmıştır. Takip eden 29. ayet ise bir önceki ayeti, "Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetindirler." sözleriyle tamamlamaktadır. ³⁹ Ayetin devam eden kısmı ise maddi gerçeklikle olan ilişkisi bakımından çarpıcıdır: "Onları rûkûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir." ⁴⁰ Bir namaz esnasında bu kelimeler yazılı oldukları yerlerden okunduğunda, ayetteki رُكْعَا (kelimesinin sadece bir kelime olmaktan öte, namazdaki gerçek rûkûya, سَجْدًا kelimesinin ise yine sa-

dece bir kelime olmaktan öte namazdaki gerçek secdeye, أَمْرُ السُّجُود kelimesinin de gerçek bir alındaki secde izine dönüşerek okuyucu nezdinde adeta hayat bulmuş hissini uyandırıyor olmalıdır. Ayetin bu türden maddi yansımalarının namaz esnasında görüldüğü zaman, ayetin devamında gelen şu kısım, okuyucuya aynı gerçeklik hissini veriyor olmalıdır:

"Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelen-dirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir." ⁴¹

Buradaki "kâfirleri öfkelen-dirme" durumu zamane Müslümanlarının ellerindeki bir gerçekliktir. Mahfildeki ayetin bu kısmını cami arsasının eski sahibi olan gayrimüslimler aleyhine yorumlamak mantıklı değildir çünkü ayetin yazılı olduğu yer yalnızca bani olan hanedanın ve onların kapı halkının namaz kıldıkları hünkâr mahfilidir ki, baninin istimlâki kendi nezdinde meşrulaştırması bir mana ifade etmez. O hâlde okuyucunun (padişah ve maiyeti) öfkelen-dirdiği "kâfirler", o sıralar Osmanlı ile devam eden bir savaş içerisinde olan Venediklilerden başkası olamaz. Zaten, surenin ismi olan Fetih, sadece savaş şartlarında geçerli olan bir şeydir, tartışmalı da olsa kısmi bir sosyal uzlaşi ile gerçekleşen istimlâk olayında değil.

Sonuç olarak, Hatice Turhan Sultan'ın Eminönü'nde yaptırdığı cami, arkasında büyük bir mimari-yazı geleneğini temsil etmektedir. Mihrap, kubbe ve kapı yazıları metinsel olarak Osmanlı hanedan camilerinin tipik yazı örneklerindendir. Caminin çini yazıları, malzeme olarak, hanedan kadınlarının inşa ettirdiği camilerin bir devamıdır. Bütün bunlarla beraber, caminin bazı özellikleri camiyi bu köklü mimari-yazı geleneği içerisinde özel bir zamansal ve mekânsal

JAY WINTER İLE SÖYLEŞİ

CİHAN HARBİ'NE ULUS-AŞIRI BİR PERSPEKTİFTEN BAKMAK

SÖYLEŞİ: MEHMET BEŞİKÇİ VE ALEXANDRE TOUMARKINE

Amerikalı tarihçi Jay Winter, I. Dünya Savaşı'nın 100. yılı dolayısıyla 8-12 Nisan 2014 tarihleri arasında Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleşmesi planlanan "Osmanlı Cephesinde Yeni Bir Şey Var: Cihan Harbi'ne (1914-1918) Yeniden Bakmak" başlıklı konferansı da içeren Tyssen Konferans Serisi vesilesiyle Türkiye'ye geliyor. 10 Nisan'da da Bilgi Üniversitesi'nde "World War One: A Transnational Moment in Historical Study" (I. Dünya Savaşı: Tarih Çalışmalarında Ulus-aşırı Yaklaşım İçin Bir Dönüm Noktası) başlıklı bir konuşma yapacak. Türkiye'ye gelmesi vesilesiyle, kendisiyle çalışmaları ve Cihan Harbi tarihçiliği hakkında bir söyleşi yaptık.

Jay Murray Winter Cambridge ve Columbia üniversitelerinde ders verdikten sonra, 2001'den itibaren Yale Üniversitesi'nde kariyerine devam etmektedir. Çalışma alanları arasında I. Dünya Savaşı'nın yanı sıra, Avrupa nüfus tarihi ve Britanya'nın sosyal tarihi vardır.

2004 yılında Fransız tarihçi Antoine Prost ile birlikte yayınladığınız *Penser la Grande Guerre* adlı eserde I. Dünya Savaşı tarih-yazımında üç basamaklı bir model ortaya koydunuz; bu model askeri ve diplomatik yaklaşımlarla başlıyor, bunu sosyal bir yaklaşım izliyor ve ortaya sosyo-kültürel bir yaklaşım çıkıyordu. Eğer bu modeli kendi çalışmalarınıza uygularsak, I. Dünya Savaşı hakkındaki ilk kitabınız olan *Socialism and the Challenge of War* -ki bu kitap 1974 yılında yayınlandı ve Britanyalı sosyalist düşünürlerin savaşa ilişkisine odaklandı — hangi kategoriye aittir? Ayrıca, bu kitap, Marksist fikirlerden ilham almayan bir çerçevede, sosyalistlerin savaşa ilişkisi hakkında yazmaya yönelik bir meydan okuma olarak mı anlaşılmalı?

Socialism and the Challenge of War kitabım, savaşa dâhil olan toplumlar, savaşa eşlik eden ve savaşın sebep olduğu sosyal çatışmalar

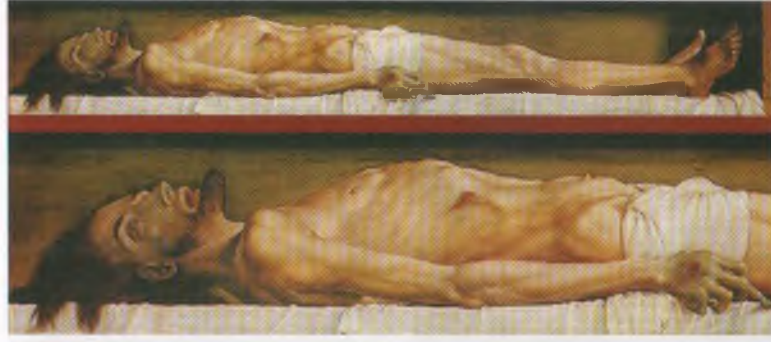
hakkında yazan ikinci kuşağa özgü bir çalışmaydı. Yaklaşımım Marksist değil, Weberyendi; şu anlamda, Max Weber'in "Sınıf, Statü ve İktidar" yazısını alıp Britanya'daki sosyalist fikirler topluluğuna uygulamıştım. Amacım sosyalizm yolunu açabilecek mücadelenin ne olduğuna dair sosyalist düşüncenin gerçekten de üç bölündüğünü göstermekti. Sendika mücadelesi mi, ahlâki mücadele mi yoksa siyasi mücadele mi? Sonra da savaşın getirdiği baskıların belirlenmesiyle, Beatrice ve Sidney Webb'in

siyasi yaklaşımının galip çıkacağını göstermiştim; bu yaklaşım, 1918 yılındaki yeni tüzüğüyle birlikte, Britanya İşçi Partisi'nin sosyalizme yeni bağlılığı içerisinde (ki bu bağlılık 80 yıl sürdü) baskın çıkmıştı.

Historial de Péronne ile çok uzun zamandır işbirliği içindesiniz. Bu işbirliğinin I. Dünya Savaşı hakkındaki tarihsel perspektifinize neler kattığından bahsedermisiniz?

Üç-boyutlu nesnelerle çalışmak, I. Dünya Savaşı hakkındaki iki-boyutlu yazılarımı dönüşüme uğrattı. Projeye ilk davet edildiğim 1986 yılından müzenin açıldığı 1992 yılına kadar, tarih yaklaşımım da bir dönüşüm geçirdi. Bu süreçte, sosyal hareketler ve sosyal koşulları çalışmayı terk edip hafıza ve yas çalışmalarına yöneldim. Bu dönem Basel'deki Kunstmuseum'a yaptığım bir ziyaret önemli bir değişime sebep oldu. Hans Holbein'in, İsa Peygamber'i tamamen yatay ve yakınında herhangi başka bir figür olmaksızın resmeden "Ölü İsa'nın

Mezardaki Bedeni" tablosunu gördüğümde, yataylığın acı ve matemi, dikeyliğin ise umut ve selameti aktarmadaki gücünü fark ettim. İşte Historial'daki tasarıma dâhil etmeye yardımcı olduğum şey budur; bu aynı zamanda I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında yas olgusu üzerine kendi yazılarıma da dâhil etmeye çalıştığım boyuttur.⁵

Holbein'in "Ölü İsa'nın Mezardaki Bedeni" tablosu ve detayı.

Verdun ve Somme muharebeleri olmasaydı Auschwitz tahayyül edilemezdi. 1916 yılı geldiğinde ölü sayılarını milyonlarla ifade etmeye başladık. Montaj hattındaki seri üretim gibi öldürmenin de seri hâle gelmesi ve kibrit çöpleri gibi istiflenen ölü bedenler imgesi I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıktı. Tekrar ediyorum: Verdun olmasaydı Auschwitz olmazdı.

I. Dünya Savaşı için ulus-aşırı (transnational) bir tarih yaklaşımını savunuyorsunuz. Bu yaklaşımı ve bu noktaya nasıl geldiğinizi açıklar mısınız? Bu I. Dünya Savaşı hakkındaki çalışmalarınızın ve Historial de Péronne ile işbirliğinizin doğrudan bir sonucu mu yoksa yakın zamanlı tarihyazımı teorilerinden (mesela Jürgen Osterhammel, Jürgen Kocka ya da Heinz-Gerhard Haupt⁶ gibi tarihçilerin teorileri) ilham aldığınızı düşünüyor musunuz?

Benim ulus-aşırı tarihe olan yaklaşımıyla, adlarını zikrettiğiniz Alman tarihçilerin yaklaşımının çok az ortak noktası var. Kısaca özetlersem; bu kendime ait bir yaklaşım... Neredeyse bir asır boyunca I. Dünya Savaşı, çatışmanın ve işbirliğinin ulusal düzeyde olduğunun verili kabul edildiği bir uluslararası ilişkiler sistemi çerçevesi içerisine yerleştirildi. Ulus-aşırı yaklaşım devletleri temel aralık işlemez; bunun yerine, tarihsel tecrübenin çok-katmanlı olduğunu kabul eder. Bu katmanlar ulusal düzeyin altında olabileceği gibi üzerinde de yer alabilir. Bu yaklaşımın savaşın emperyal ve küresel karakterini vurgulama ve dikkatimizi İngiliz-Alman ya da Fransız-Alman karşıtlığı gibi noktalardan ziyade bir bütün olarak dünyaya çevirme avantajı vardır.

I. Dünya Savaşı'nı, ancak II. Dünya Savaşı'yla sona eren bir "Avrupa İç Savaşı"nın (European Civil War) başlangıcı olarak tanımlıyorsunuz. Bu kavramı biraz açıklar mısınız? Bu tespiti nasıl ulaştınız? Savaşın "Avrupa'nın savaşı" olduğunu neden düşünüyorsunuz ve bu kavramın kastettiği coğrafyanın sınırlarını nasıl çiziyorsunuz?

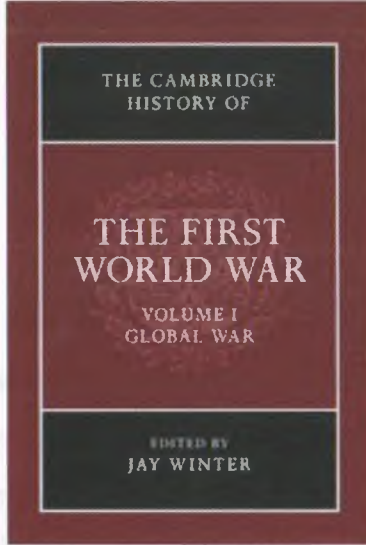
I. Dünya Savaşı'nı betimlerken "Avrupalı" (ya da "Avrupa'nın") ifadesini kullanmamın temel nedeni, zaferin ve yenilginin Batı Cephesi'nde belirlenmiş olmasıdır. Alman ordusu 1918'de savaş alanında yenildi ve akabinde Merkez Güçler (İttifak Devletleri) çöktü. Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının yenilgisi de önemliydi elbette, ama İttifak Devletleri için zafer kazanmanın kilit noktası Fransa ve Flandra'daki Alman ordusunu yenilgiye uğratmaktı ve bunu 1918'in sonlarına doğru başardılar. "Avrupa İç Savaşı" tespiti açısından, askeri çatışmanın mutasyona uğrayarak, aynı ülkelerde ve bölgelerde insanlar arasında şiddete yol açan sosyal çatışmalara dönüştüğü iki düzey mevcuttur. Birincisi Rus devrimleridir; bunlar Troçki'nin ifadesiyle, Petrograd'dan Avrupa'ya bir kızıl köprünün kurulup kurulamayacağını görmek amacıyla

bir dizi şiddet içeren çatışma başlatmıştır. Böyle bir köprü kurulamadı, ancak tahrik ettiği devrimci ve karşıdevrimci şiddet ateşkesten sonra yıllarca devam etti. İç Savaş'tan bahsetmemin ikinci nedeni ise şudur: Belçika, Fransa ve tüm Doğu Cephesi boyunca, askeri işgal altındaki ülkelerde sivillere yönelik muamele bu toplumlarda fay hatları yaratmıştır. Askeri işgal durumu bunu daima yapar; I. Dünya Savaşı da istisna değildir. Burada, sivillerin hedef hâline geldiği başka bir biçim söz konusuydu. Siviller, II. Dünya Savaşı'ndan bildiğimiz üzere, zalim muamelelere maruz kalıyordu. Daha az bildiğimiz, I. Dünya Savaşı'nda yaşananların bu zulmü nasıl mümkün kıldığıdır.

I. Dünya Savaşı'nın bir "Avrupa İç Savaşı" olarak uzaması ve mevcudiyetinin yas ve anma⁷ etkinliklerinde sürmesi tespitinizden yola çıkarsak, aslında savaşın asla sona ermediğini mi düşünüyorsunuz?

"Soğuk Savaş", aslında Batı, devrimci Rusya'yı 1918-19'da karantina altına almaya karar verdiğinde başladı. I. Dünya Savaşı olmasaydı Hitler asla iktidara gelemezdi; savaşın mahal verdiği ve 1929-32 dünya ekonomik krizine yol açan ekonomik felaket olmasaydı Hitler olmazdı. Verdun

Yeni yayınlanan
Cambridge
History of the
First World War.

Audoin-Rouzeau⁸- önemli bir konu hâline geldi. Ancak siz "deneyim" (experience) kavramını, askerlerin bireysel deneyiminin fiziksel ve psikolojik boyutlarına odaklanan Audoin-Rouzeau'dan çok daha geniş bir biçimde ele alıyorsunuz.⁹ Bu farklılığı biraz açıklar mısınız?

Bence Audoin-Rouzeau'nun çalışmalarıyla benimkiler arasındaki farklılık, büyük Alman tarihçisi George Mosse'nin¹⁰ çalışmalarının yanı sıra şiddet antropolojisinden de etkilenen bir insanla aramdaki farklılıktır.

sizliğe ya da nitelemeye kaçmadan, güçlü bir yorumlama çizgisi tutturmanız gerekiyor. Bu da televizyon metinlerini tarih metinlerinden ayırıyor.

Aynı anda hem İngilizce hem de Fransızca basılan ve sürmekte olan kolektif bir proje olan *Cambridge History of the First World War* (Cambridge I. Dünya Savaşı Tarihi)² dizisinden bahsedersiniz?

Cambridge History of the First World War, çatışmanın gerçek anlamda ilk

Osmanlı tarihini savaşın küresel tarihine entegre etmedeki büyük sorunlardan biri Osmanlı savaş deneyimine ait askeri arşivlerin araştırmacılara hâlâ tam olarak açık olmamasıdır. Diğer zorluk ise Türkiye'de ardı ardına hükümetlerin 1915 ve sonrasındaki Ermeni tehcirinin soykırım niteliğini inkâr etmesidir.

Winter'ın I. Dünya Savaşı hakkındaki ilk kitabı *Socialism and the Challenge of War*.

ve Somme muharebeleri olmasaydı Auschwitz tahayyül edilemezdi. 1916 yılı geldiğinde ölü sayılarını milyonlarla ifade etmeye başladık. Montaj hattındaki seri üretim gibi öldürmenin de seri hâle gelmesi ve kibrit çöpleri gibi istiflenen ölü bedenler imgesi I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıktı. Tekrar ediyorum: Verdun olmasaydı Auschwitz olmazdı.

Savaş deneyimi, Historial de Péronne ile özdeşleştirilen tarihçiler için -başta da siz ve Stéphane

Mosse'yi iyi tanırdım, ama bazı temel noktalarda ondan farklı düşünüyordum. Kendi çalışmalarım savaşın edebiyat ve sanat tarihindeki etkisini göstermektedir. Dolayısıyla, ikimiz de şiddeti çalışıyoruz, ama davranış kodlarını farklı biçimlerde yorumluyoruz. Onun çalışmaları antropolojik açıdan benimkilere kıyasla daha sofistikedir. Ben yazılarımda daha çok edebi ve tarihsel araştırmalardan besleniyorum.

PBS ve BBC televizyon kanalları için I. Dünya Savaşı belgeseli projesinde de yer aldınız." Görsel medya aracılığıyla çok daha geniş bir kitleye hitaben yazmak konusunda ne düşünüyorsunuz?

Televizyon belgeseli için metin yazmanın iki temel zorluğu var. Birincisi, televizyonda görsellik hâkim olduğundan sadece görebildiğiniz şey hakkında yazabilirsiniz. İkincisi ise, imgenin gücü kelimenin gücünü gölgede bırakmaktadır; imgelere eşlik eden kelimelerin keskin ve net olması gerekmektedir. Televizyondan yayınlanan tarihte, farklılaşan görüşleri ya da yorumlardaki nüansları sunmaya yer yoktur. Belir-

ulus-aşırı tarihidir. Savaşı kronolojik, coğrafi ve tematik açıdan sunmaktır. Dizinin birinci cildi savaşı emperyal ve küresel bir perspektiften ele alıyor ve savaştaki Latin Amerika ve Asya'yı ilk kez bütün boyutlarıyla inceliyor. İkinci cilt Carl Schmitt'in istisna hâli teorisi açısından devlette odaklanıyor; savaş esnasında ve sonrasında devlet iktidarının araçlarının (askeri iktidar da buna dâhil) dramatik dönüşümüne yoğunlaşıyor. Üçüncü cilt ise savaş zamanında sivil topluma odaklanıyor; bu ciltte çocuklar, çiftler, İspanyol nezlesi gibi konuları içeren bölümler yer alıyor. Ayrıca savaşın sonuçlarının demografik ve siyasi açıdan genel bir değerlendirmesi var.

Anlaşılan o ki, I. Dünya Savaşı'nın 100. yıldönümü dünya çapında birçok konferansa ve yeni yayına vesile olacak; siz de bu projelerin bazılarının içindesiniz. Bu faaliyetlerden beklentileriniz neler? Size göre, bu yıldönümünde I. Dünya Savaşı tarihçilerinin en çok neleri tartışmaları gerekir? Daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaya muhtaç konular var mı?

Artık 1914-18 çatışmasını Avrupa'ya ait bir olay olarak değerlendirmeyi bırakıp bütün olarak dünyaya ait bir olgu olarak ele alma zamanı gelmiştir. Savaşın bölgesel tarihlerinin ulusal tarihlerine göre öncelikli olması gerektiğini de öne sürebiliriz. Doğu Avrupa savaş ve devrim nedeniyle boydan boya yangın yerine dönmüştü; zaten bir sonraki kuşakta Almanya'dan Sovyet Rusya'ya, oradan Ortadoğu'ya ve başka yerlere uzanan korkunç çatışmalar imparatorlukların yıkıntı alanlarında cereyan etti.

I. Dünya Savaşı'na dair Avrupa tarih yazımında, bilhassa da genel tarih kitaplarında, Osmanlı deneyimi yüzeysel bir dokunuşla geçirtiliyor ya da hiç yer verilmiyor. Osmanlı I. Dünya Savaşı'nı çalışanlar olarak biz, Osmanlı cephelerinin (belki Çanakkale istisna) ve Osmanlı-Türk sosyal-kültürel deneyiminin savaşın küresel tarih yazımı içerisine hâlâ tam olarak entegre edilmediğini düşünüyoruz. Size göre böyle bir durum var mı? Öyleyse, Batılı tarihçilerin Osmanlı deneyimine karşı bu ilgi eksikliği neden? Öte yandan Osmanlı-Türk tarih yazımının kendisi bu ilgi eksikliğine nasıl katkıda bulunuyor?

Osmanlı tarihini savaşın küresel tarihine entegre etmedeki büyük sorunlardan biri Osmanlı savaş deneyimine ait askeri arşivlerin araştırmacılara hâlâ tam olarak açık olmamasıdır. Diğer zorluk ise Türkiye'de ardı ardına hükümetlerin 1915 ve sonrasındaki Ermeni tehcirinin soykırım niteliğini inkâr etmesidir.¹³ Bu inkâr artık savunulması mümkün bir pozisyon değildir, zira sorumluları Nazilere benzetme gibi en ufak bir imada bulunmaksızın, Ermeni soykırımını olduğu hâliyle tanımak zorundayız. Modern Türkiye'nin ortaya çıkışının sıra dışı hikâyesi I. Dünya Savaşı'ndan başlatılarak anlatılmalı, ama bu hikâyenin arşivler tamamıyla açılarak ve akademik araştırmaların Türk ulusuna hakaret edeceği riskinden korkulmadan anlatılması gereklidir. Hiçbirimizin Türk ulusuna hakaret etmeye

Jay Winter:
Verdun
ve Somme
muharebeleri
olmasaydı
Auschwitz
tahayyül
edilemezdi.

87. Fransız Alayı
Cote 304'te siperde,
Verdun.

**Gaz odası,
Auschwitz.**

yönelik en ufak bir niyeti söz konusu değildir. Farklı ulusal geleneklere ve hassasiyetlere saygı duymak sağlıklı bir akademik tutumun ön şartıdır. Anadolu'da meydana gelen şeyin bir soykırım olduğu fikrini paylaştığımız zaman, I. Dünya Savaşı'na dair

Osmanlı-Türk tarih yazımını, hayati bir parçasını oluşturduğu Avrupa tarih yazımına tam anlamıyla entegre etmeye başlayabiliriz.

Bir önceki soruyla bağlantılı olarak, Osmanlı-Türk tarih yazımı

nın I. Dünya Savaşı'nın daha iyi anlaşılmasına potansiyel katkılarını nasıl görüyorsunuz? 100. yıldönümünde genç Osmanlı- Türk tarihçileri için önereceğiniz konular ve alanlar neler olabilir?

Osmanlı savaş deneyiminin tarihinde, daha yeni yayınladığımız *Cambridge History of the First World War* serisinde ele alınan bütün konular hakkında yapılacak çalışma vardır. Bir yandan çocuklar, çiftler, aileler, dullar ve yaşlılar, bir yandan da sel gibi taşan şiirler, romanlar, hikâyeler, halk türküleri, eğlenceler, dini törenler vs. hakkında daha fazla şey bilmeye ihtiyacımız var. Açlık ve yoksulluk, yaygın ve bölgesel hastalıklar, sağlık hizmetleri ve hayır işleri

hakkında da daha çok şey bilmeye ihtiyacımız var. Kısacası, savaşın total tarihi hâlâ yazılmayı bekliyor.

8-12 Nisan 2014 tarihinde İstanbul'da gerçekleşecek olan uluslararası konferansın açılış konuşmalarından birini yapmak üzere İstanbul'a geleceksiniz. Dünyanın çeşitli yerlerindeki benzer etkinlikler nedeniyle çok yoğun olduğunuzu biliyoruz. İstanbul'daki konferansa katılmayı kabul etmenizin özel bir nedeni var mı? Bu konferanstan en büyük beklentiniz nedir?

Türk tarihçilerin I. Dünya Savaşı'nın tarihine bu kadar açık olmaya başlaması beni büyülüyor. Daha önceki ziyaretlerimden ulaştığım izlenimle birlikte, savaşın Türkiye'de anlaşılma biçimi konusunda çok önemli bir dönüm noktasında olduğumuzu düşünüyorum. Ben de savaşı küresel bir perspektife yerleştirmek isteyen bu eğilimi teşvik etme ve derinleştirme konusunda elimden geleni yapmak istiyorum. Bu savaş, tüm dünyayı dönemin endüstriyel ve emperyal güçleri arasındaki endüstriyel bir çatışma içine çeken ilk dünya savaşıydı. Savaşın öldürme

gücü daha önce eşine rastlanmamış bir boyuttaydı; aynı şekilde, insani ve maddi maliyeti de benzersizdi. Osmanlı-Türk savaş deneyimini anlamadan, savaşın bir bütün olarak tam anlamıyla idrak edilmesi mümkün değildir. Bu konferansa hem bir şeyler öğrenmeye, hem de yeni yayınlanan *Cambridge History of the First World War* içerisindeki savaş hakkındaki yeni araştırmalara ait bulguları sunmaya geliyorum. Üç ciltlik bu projenin hem İngilizce hem de Fransızca basımının editörlüğünü üstlendiğimden dolayı kendimi çok şanslı addediyorum. Projede yer alan 64 tarihçi adına, bilhassa genç araştırmacıları aramıza davet etmek istiyorum. Bu yayına katkı yapmış olan bizler, dünyanın dört bir yanında I. Dünya Savaşı ve sonuçlarının tarihi hakkında doktora çalışması yapan gençler için bir fon oluşturmak amacıyla telif ücretlerimizi bağışladık. Çalışmalarını tamamlamada maddi sıkıntılarla karşılaşan böylesi genç araştırmacıları geleceğe başvuruları sevinçle karşılayacağız. *Cambridge History of the First World War*'ı genç araştırmacılara ithaf ettik ve gene onlar için bu mali destek önerisini buradan da duyurmak istiyoruz.

DİPNOTLAR

- 1 Bkz. Jay Winter, *The Fear of Population Decline*, New York ve Londra, Academic Press, 1986; *Population and Resources in Western Intellectual Traditions*, Cambridge University Press, New York, 1989; Michael. S. Teitelbaum ile birlikte *A Question of Numbers: High Migration, Low Fertility and National Identity*, New York, Hill & Wang, 1998.
- 2 Bkz. Antoine Prost ve Jay Winter, *Penser la Grande Guerre Un essai d'historiographie*, Seuil - Points histoire, Paris, 2004. İngilizcesi için bkz. *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- 3 Jay M. Winter, *Socialism and the Challenge of War: Ideas and Politics in Britain 1912-1918*, Routledge & Kegan Paul, Londra-Boston, 1974. Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya ile ilgili Winter'in başka bir kitabı daha var: *The Great War and the British People*, Palgrave-Macmillan, 1985. Birinci Dünya Savaşı'nın toplumsal ve iktisadi tarihi ile ilgili bkz. Jay Winter, *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe 1914-1918*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- 4 *Historial de la Grande Guerre* (Birinci Dünya Savaşı Müzesi) Péronne şehrinde (Fransa'nın kuzeybatısında) ortaçağdan kalan bir şatoda 1992'da açılmıştır. Websitesi için bkz. <http://en.historial.org/>
- 5 Bkz. Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural*

History, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

- 6 Bkz. Heinz-Gerhard Haupt ve Jürgen Kocka (der.), *Geachtete und Vergleichen. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, Campus, Frankfurt a. M. ve New York, 1996; Jürgen Osterhammel, *Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaats. Studien zu Beziehungsgeschichte und Zivilisationsvergleich*, Vandenhoeck und Ruprecht Verlag, Göttingen, 2001.
- 7 Bkz. Jay Winter, *Remembering War. The Great War between Memory and History in the 20th Century*, New Haven, Yale University Press, 2006 ve Jay Winter, *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- 8 Prof. Stéphane Audoin-Rouzeau *Historial de la Grande Guerre*'nin Uluslararası Araştırma Merkezi başkanı ve bir I. Dünya Savaşı tarihçisidir. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Les combattants des tranchées*, Paris, Armand Colin, 1986; *L'enfant de l'ennemi 1914-1918*, Aubier Collection historique, 1995, Paris; Gerd Krumeich, Jean-Jaques Becker, Jay M. Winter, Annette Becker, ile birlikte (der.) *Guerre et cultures 1914-1918*, Armand Colin, Paris, 1994; Gerd Krumeich, Jean-Jaques Becker, Jay M. Winter, Annette Becker, ile birlikte (der.): *La Très Grande Guerre*, Le Monde, Paris, 1994; Annette Becker ile birlikte, *14-18. Retrouver la guerre*, avec, Gallimard, 2000; Annette Becker, Christian Ingrao ve Henry Roussio ile birlikte

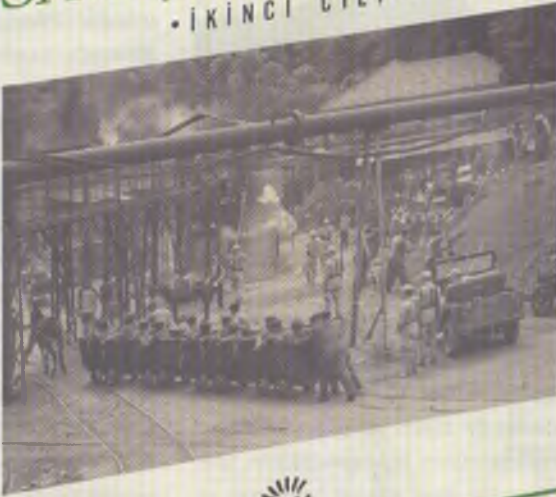
(der.), *La Violence de guerre: 1914-1945: approches comparées des deux conflits mondiaux*, Bruxelles et Paris, Ed. Complexe, Paris, IHTP, CNRS, 2002; Jean-Jaques Becker ile birlikte (der.), *Encyclopédie de la Grande Guerre 1914-1918*, Editions Bayard, 2004; *Combattre, Une anthropologie historique de la guerre moderne (XIXe-XXIe siècles)*, Seuil, Paris, 2008; *Les armes et la chair: trois objets de mort en 14-18*, Armand Colin, 2009; *Quelle histoire: un récit de l'histoire (1914-2014)*, Seuil, 2013.

- 9 Winter'in "deneyim" anlayışı için bkz. Jay Winter, *The Experience of World War I*, Mac Millan, 1988.
- 10 Bkz. George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- 11 BBC ve PBS tarafından "The Great War and the Shaping of the 20th Century" (Birinci Dünya Savaşı ve 20. Yüzyılın Şekillenışı) başlıklı sekiz saatlik bir belgesel 1996'da yapıldı.
- 12 Jay Winter (der.), *The Cambridge History of the First World War*, 2014 (üç cilt). Fransızcası için bkz. Jay Winter (der.), *La Première Guerre mondiale*, Fayard, Paris, 2013 (Birinci cilt).
- 13 Bkz. Jay Winter, *America and the Armenian Genocide of 1915*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003; a.g.y., "Under Cover of War: The Armenian Genocide in the Context of Total War", Robert Gellately ve Ben Kiernan (der.), *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Türkiye savaşı nasıl yaşadı?

İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*'nin ikinci cildinde, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı macerasının ekonomik yanını inceliyorlar. Alınan önlemler, yaşanan kıtlıklar, hayat pahalılığı, yolsuzluklar, kuyruklar, tüketim kısıtlamaları, karne uygulamaları, emek rejimindeki yeni düzenlemeler... Dış ticaretteki ve sanayi üretimindeki gelişmeler... Türkiye ekonomisinin izleyen on yıllarına da damgasını vuran bu özel dönemi mercek altına alan bir inceleme.

İLHAN TEKELİ / SELİM İLKİN
İKTİSADİ POLİTİKALARI
VE UYGULAMALARIYLA
**İKİNCİ DÜNYA
SAVAŞI TÜRKİYESİ**
• İKİNCİ CİLT •

DİŞ SİYASETİ VE ASKERİ STRATEJİLERİYLE
• **İKİNCİ DÜNYA
SAVAŞI TÜRKİYESİ**
BİRİNCİ CİLT
Tarih, 669 sayfa

İKTİSADİ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARIYLA
• **İKİNCİ DÜNYA
SAVAŞI TÜRKİYESİ**
İKİNCİ CİLT
Tarih, 450 sayfa

YENİ

FRANSIZ TARİHÇİ FRÉDÉRIC ROUSSEAU İLE SÖYLEŞİ

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SOSYAL TARİHİNİ YAZMAK

Frédéric Rousseau 7 Nisan 2014 tarihinde Taksim'de Fransız Kültür Merkezi'nde Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından Pierre Loti Lisesi ile ortaklaşa ve Tarih Vakfı'nın katkılarıyla düzenlenecek olan "Fransa ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşını Öğretmek" başlıklı konferansa katılmak için İstanbul'a geliyor. Bu ziyareti, tarihçinin yenilikçi çalışmalarına biraz daha yakından bakmamız ve Fransa'da I. Dünya Savaşı ile ilgili araştırmaların durumunu daha iyi kavramamız için önemli bir fırsat sunuyor.

SÖYLEŞİ:

LOUBNA LAMRHARI*

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Frédéric Rousseau Fransa'nın Montpellier kentindeki Paul Valéry Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörü ve Disiplinlerarası Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi'nin (Centre de Recherches Interdisciplinaires en Sciences humaines et sociales (CRISES)) müdürüdür. I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve sömürge savaşları sırasında Fransız askerlerinin itaatsizlik vakaları ve daha genel olarak I. Dünya Savaşı'nda askerlerin davranışları ve psikolojik durumları ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Savaş tanıklıkları gibi birincil kaynaklardan hareketle, tarihin kaynakları ve yazılması üzerine araştırmalar da yürüttü.² Son dönemlerde ise tarih ve hafıza arasındaki bağları, özellikle müzecilik bağlamında inceliyor.³

Frédéric Rousseau ve birlikte çalıştığı - Remy Cazals' gibi - tarihçilerin araştırmaları, öncelikle o dönemlerde I. Dünya Savaşı tarihinin yazılma

biçimiyle ilgili bir tatminsizlikten doğdu. Benimsenen anlatı biçimi, savaş konusundaki muvafakati açıklamak için Fransız askerlerinin vatanseverlik duygularını ön plana çıkarıyordu; isyanları ve diğer itaatsizlik ya da direniş biçimlerini hafife alıyordu. Bunun da ötesinde, bu "muvafakatin" nasıl dayatıldığını, devlet ile askeri ve sivil kurumların hâkimiyetinin bu muvafakatin üretilmesine nasıl olanak tanıdığını ve karşı çıkanlara uygulanan baskıları sorgulamıyordu. Frédéric Rousseau bu muvafakatin kendiliğinden ortaya çıkmış olduğu inancını, hatta var olma olasılığını sorguladı. Gerçekten de, Rousseau'ya göre ancak savaş sırasında insanların, imkânların ve

zihinlerin seferberliğine hayır deme olasılığının bulunmuş olması böyle bir muvafakatten söz etmeye olanak tanıyabilirdi. Oysa muvafakat ve ret arasında bir seçim savaşın aktörleri açısından hiç var olmamıştı: Aslında pek de razı olmadıkları bir savaşa kurşuna dizilme tehlikesi altında katılmak zorunda kalmışlardı. Rousseau, askerlerin çoğunun savaş sırasında yazdıkları bir ülkede, bu tanıklıkların muvafakat fikrinin boşluğunu göstermek ve erkeklerin ve kadınların savaş sırasındaki davranışlarını incelemek açısından büyük öneme sahip olduğuna inanıyordu. Böylece savaşın tarihinin aşağıdan görüldüğü biçimde, yani subayların değil, birliklerin gözünden yazılmasını sağlayacak kaynaklara öncelik verdi. Savaşın psikolojisi ve moral durumunu sorgulayan *La Guerre censurée. Une histoire des combattants européens de 14-18* (1999) başlıklı kitabı, geliştirdiği tezlerin en önemli örneklerini sunar.

Frédéric Rousseau'nun projesi, savaşın toplumsal tarihinin yazılması biçiminde özetlenebilir. Çoksesliliği yeniden kazanmayı amaçlayan, ken-

Frédéric
Rousseau.

dilerini resmî söylemde bulamayanların seslerini duyurmalarına engel olan hâkimiyet olgularını hesaba katan bir tarihyazımını hedefler. Bu aynı zamanda tasavvurları ve söylemleri ürettikleri toplumsal ve siyasal ortama yerleştiren bir tarihtir. Yaklaşımı pek çok Fransız tarihçi tarafından paylaşılmıştır.⁵ Medyada da önemli yankılar uyandırdığını söyleyebiliriz. Bu yaklaşım, okul ve üniversite çevrelerinde hâkim olan ve kültüralist ekol olarak adlandırılan başka bir yaklaşıma karşı kendini tanımlamış ve sağlamlaştırmıştır.⁶

1985 yılında doktora tezinizin konusu 19. yy boyunca Fransa'nın güneyinde yer alan Hérault bölgesindeki⁷ askerlerin askerlik hizmetini reddetme biçimleriyle ilgiliydi. Askerlik hizmeti gibi savaşın da reddedilmesi uzun süre yalnızca barışseverlik açısından, yani savaş karşıtı ilkesel ideolojik bir söylem ve tavır bakımından ele alındı. Siz, aksine askerlik hizmetinin reddedilmesiyle ilgili —söylemleri değil— uygulamaları incelemeyi seçtiniz. Askerlik hizmeti ve daha genel olarak savaş üzerine, reddedenlerden yola çıkarak yazmak neden hem gerekli, hem de güç bir uğraş?

Kuşkusuz her araştırmacı kendi toplumsal benini oluşturan kişisel bağluluklarının, inançlarının ve kanılarının taşıyıcısıdır. Toplumsal benini, bilimsel ben üzerindeki hâkimiyetini sınırlandırabilmek için bunları tanımak, dolayısıyla kendini tanımak zorundadır. Aynı zamanda, -siyasal, toplumsal, ekonomik ya da kültürel- hiçbir alan tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin çözümlemesinden kaçamaz. Böyle bir denklem içinde vatan-daşların "savunma görevi" ile kurdukları ilişkileri askerlik hizmeti ve savaş karşısında alınan tavırlardan ve bunlarla bağlantılı davranışlardan hareketle sorgulamak için bence en uyumlu olanlardan en muhalif olanlara kadar her türlü davranış biçiminin hesaba katılması ve dolayısıyla toplumsal yapının tüm çeşitliliği içinde ele alınması gerekir.

Tanıklıkları ele almak yalnızca tarihi aşağıdan görüldüğü biçimiyle yazmayı sağlamaz; aynı zamanda şimdiye kadar çeşitli nedenlerle daha az yazılmış bir tarihi, halktan erkeklerin ve kadınların, "görünmezlerin" tarihini yazmayı da sağlar.

1. Dünya Savaşı'na katılan askerlerin dayanıklılığı geleneksel olarak vatanseverlik ve ulusçulukla açıklanır. Siz ise *La Guerre censurée. Une histoire des combattants européens de 14-18* (1999) başlıklı kitabınızda

bu durumun pek çok etkenden kaynaklandığını savundunuz. Askerlerin moral durumları ve psikolojilerinden hareketle, itaatkârlığın en temel dayanıklılık unsurlarından biri olduğunu vurguladınız. Size göre itaat ken-

1917 Verdun cephesinde ayaklanmaya katılmış olan bir askerin kurşuna dizilmesi.

Fransız Milli Kütüphanesi.

Fransa'nın güneyinde Beziers şehrinde cepheye gitmek istemeyen 17. alay askerleri.

diliğinden ortaya çıkan bir tavır değil; devletler, yani sivil ve askeri otoriteler tarafından üretilen bir tavır. Bu şekilde üretilen itaatkârlığın siperlerde konuşlanmış en küçük birliklere kadar nasıl aktarıldığını anlamaya çalıştınız. Siperlerin oluşturduğu bu "mikro düzey" Avrupalı askerlerin dayanıklılığı gibi genel bir olguyu daha iyi anlamamızı nasıl sağlıyor?

Asıl soru kolektif ve kamusal davranışlardan hareketle bireysel inançlar ve motivasyonlarla ilgili çıkarımlar yapmanın mümkün olup olmadığıdır. Bu durumda ise, savaş seferberliğinin, şiddetinin ve süresinin başarısından savaşa gönderilen askerlerin vatanseverliği ve "muvafakati" üzerine bir çıkarım yapıp yapılamayacağını tartışmamız gerekir. Sosyal bilimlerin alanında Howard Becker, Erving Goffman ya da Pierre Bourdieu gibi araştırmacılar toplumsal dünyanın gerçekliğinin kavranmasının bundan çok daha karmaşık olduğunu gösterdiler. Bu anlamda, siperlerin mikro-sosyo-tarihi bilgi açısından çok zengin bir kaynaktır; vatansever bağlılığın değişken gerçekliğini inkâr etmeden, savaşan askerlerin dayanıklılığı olarak adlandırılan durumun başka boyutlarını aydınlatır. Askeri disiplinin önemi, birlik ruhu, özsaygı, başkalarının ve yakınlarının bakışı, komutanların rolü, kaçınma stratejileri, başlan-

gıctaki taahhüdün gücü gerçek bir unsur demeti oluşturur.

Çalışmalarınız I. Dünya Savaşı tarih yazımı tarafından genellikle hafife alınan tanıklara önemli bir yer veriyor. Batı cephesinde, tanıklıklara başvurmak tarihçilere yalnızca ulusçulukla biçimlenmiş subayların değil, birliklerin sesini duyurma olanağı da veriyor. Bu yönteminiz savaşın tarihini "aşağıdan" görüldüğü biçimiyle yazmaya nasıl katkıda bulunuyor?

Tanıklıkları ele almak yalnızca tarihi aşağıdan görüldüğü biçimiyle yazmayı sağlamaz; aynı zamanda şimdiye kadar çeşitli nedenlerle daha az yazılmış bir tarihi, halktan erkeklerin ve kadınların, "görünmezlerin" tarihini yazmayı da sağlar.⁸ Ayrıca, tanıklıklara başvurmak az duyulan seslere erişimi sağlamanın yanında, özellikle sosyo-tarih bakış açısından çözümlenebilecek bazı uygulama ve durumlara da ulaşmamıza olanak tanıyor. Bunu bir örnekle açıklayabilirim: Bir tanıklığı incelerken, vatansever kin söylemi ilk planda yer almaz, aksine bu söylemi silahsız ya da yaralı düşmana yapılan muamele gibi sahada gerçekleştirilen anlamlı eylemlerle karşılaştırırız.

Fransa'da I. Dünya Savaşı'nın temel boyutuyla ilgili tarihyazımı alanında bir tartışma var.

Bu anlayışı savunanlar açısından, 20. yüzyılda meydana gelen Rus Devrimi ve II. Dünya Savaşı gibi önemli olaylar ve kopuşlar doğrudan I. Dünya Savaşı'yla bağlantılı... Bu tartışma içinde siz kendinizi nasıl konumlandırıyorsunuz?

Kimse I. Dünya Savaşı'nın 20. yüzyılda meydana gelen bazı olaylar üzerinde önemli yansımaları olduğunu inkâr etmiyor. Sorun yaratan, bu savaşın 20. yüzyıl totalitarizmlerinin ve soykırım uygulamalarının tek kaynağı olarak gösterilmesi... Böyle bir yaklaşım vahim derecede indirgeyici oluyor. Rus Devrimi ile ilgili olarak, savaş elbette önemli rol oynadı ama savaştan önce yüzyıllar süren baskıları ve toplumsal mücadeleleri nasıl unutulabilir? II. Dünya Savaşı'na gelince, elbette I. Dünya Savaşı ile bağlantıları ortadadır, ama ne Hitler'i ne de Avrupa'daki Yahudilerin yok edilmesini açıklar. Bu noktada yalnızca Avrupa'da yüzyıllardır var olan antisemitizm değil, büyük güçlerin alışlagelmiş uygulamaları ve toplumsal sınıfların davranışları da dikkate alınmalıdır.

2005 yılında I. Dünya Savaşı üzerine çalışan araştırmacıları buluşturan bir vakfın, 1914-1918 Savaşı Uluslararası Araştırma ve Tartışma Kolektifi'nin (CRID 14-18) kurucuları arasında yer aldınız. Bu vakfın kuruluş nedenleri nelerdir? I. Dünya Savaşı çalışmaları içinde nasıl bir yere sahip?

CRID Vakfı, ister en seçkin tabakalardan ister en mütevazı kesimlerden olsun, mevcut tüm tanıklıkları eleştirel bir yaklaşımla ele alarak ve sosyal bilimlerin araçlarından ve sorgulamalarından yararlanarak söylemlere, tasavvurlara ve uygulamalara eşit yer veren başka bir savaş tarihi yaklaşımını duyurma gerekliliğine cevap vermek üzere kuruldu. CRID bugün bir akım ya da bir okul olarak tanınıyor; üyelerinden bazıları günümüzde hâkim olan kültüralist okulun⁹ temsilcileriyle birlikte Paris'teki Ulusal Yüzüncü Yıl Komitesi'nin¹⁰ çalışmalarına katılıyor

Araştırmacıları ve doktora öğrencileri savaştaki toplumlarla ilgili algımızın derinlemesine yenilenmesine katkıda bulunuyor.

Fransız tarihçileri Osmanlı cephesiyle ilgilenmiyorlar. Sizce tarih yazımındaki bu boşluk nasıl açıklanabilir?

Fransız tarihçilerinin büyük çoğunluğu Batı cephesine, hatta Fransız-Alman cephesine odaklanırlar; İtalyan cephesine az, Doğu cephesine ise daha da az ilgi gösterirler. Osmanlı cephesine gelince, Fransız tarihçileri ve hazırladıkları ders kitapları genellikle dönemin Fransız genelkurmayının bakış açısını korur. Bu cepheyle ve Osmanlı bakış açısıyla ilgilenmek, Fransa ve Büyük Britanya'nın emperyalist hedeflerinden de söz etmeyi gerektirirdi. Bunlar ise genellikle bir kenara bırakılır.¹

Yakın zamanda tarih ve hafıza arasındaki ilişkileri özellikle tarih müzelerinden hareketle incelediniz. Savaşa katılan ülkelerde savaşın 100. yılı dolayısıyla

çok sayıda anma düzenleniyor. Bu anma ateşi karşısında ne hissediyorsunuz?

Öncelikle merak, çünkü bu 100. yıl çok sayıda anma törenine ve bilimsel organizasyona vesile oluyor; bunlar da araştırmacılar arasında buluşmalara ve yeni yayınlara zemin oluşturuyor. Ama sonuçta yayınla-

nan yeni araştırmaların ne kadar az sayıda olduğunu, gazetelerde çıkan makalelerin yetersizliğini ve ulusçu paradigmalarından kurtulmayı başaramamış tarihçilerin sürüp giden hâkimiyetini gördüğümde biraz da rahatsız oluyorum.

* ASKERİ TARİH DALINDA DOKTORA ÖĞRENCİSİ (MONTPELLIER III - PAUL VALÉRY ÜNİVERSİTESİ)

Craonne Belediyesi. I. Dünya Savaşı Araştırmacıları Derneği'nin bürosu, Fransa'nın kuzeyindeki bu köyde bulunuyor.

DİPNOTLAR

- 1 Bkz. *Service militaire au XIXe siècle: de la résistance à l'obéissance. Un siècle d'apprentissage de la patrie dans le département de l'Hérault*, Montpellier, ESID-UMR 5609 du CNRS Université Paul Valéry de Montpellier, 1998; *La Guerre censurée. Une histoire des combattants européens de 14-18*, Paris, Seuil, 1999, rééd. 2003; (der.) *Guerra. Paix. Sociétés (1911-1946)*, Paris, Ed. Atlande, 2004 et *La Grande Guerre en tant qu'expériences sociales*, Paris, Ellipses, 2006.
- 2 Bkz. 14-18, *Le Cri d'une génération. Essai sur la parole combattante* (Remy Cazals ile birlikte), Toulouse, Editions Privat, oct. 2001, rééd. 2003; *Le Procès des témoins de la Grande Guerre. L'Affaire Norton Cru*, Paris, Seuil, 2003 et *Témoins*, de Jean Norton Cru, Nancy, Presses Universitaires de Nancy, 2006; *L'enfant juif de Varsovie. Histoire d'une photographie*, Paris, Le Seuil, 2009.
- 3 Bkz. Patrick Louvier, Julien Mary et Frédéric Rousseau (der.), *Pratiquer la muséohistoire: la guerre et l'histoire au musée. Pour une visite critique*, Outremont, Athena éditions, 2012 ve Julien Mary, Frédéric Rousseau (der.), *Entre Histories et Mémoires. La guerre au musée. Essais de Muséohistoire (2)*, Michel Houdiard, 2013.
- 4 Remy Cazals savaştaki askerlerin tanıklıkları üzerine çalıştı. Bu araştırmalarından hareketle, *Les carnets de guerre de Louis Barthas, tonnelier, 1914-1918* (Paris, Maspero, collection "Actes et Mémoires du peuple", 1978) başlıklı ve savaşın eleştirel tanıklığı olarak kabul edilebilecek bir kitap yayınladı.
- 5 Birkaç örnek vermek gerekirse, bkz. Nicolas Offenstadt, *Les Feuilles de la Grande Guerre*

- et la mémoire collective (1914-1999), Odile Jacob, 1999 ve André Loez, 14-18, *Les refuges de la guerre. Une histoire des mutins*, Paris, Gallimard, 2010.
- 6 İfadelemini dengelemek için, Frédéric Rousseau okulunun tezlerinden bazı unsurların yakın bir geçmişte ders kitaplarında yer bulduğunu da ekleyeyim. Bunlara bir örnek, 1917 ayaklanmalarıdır. Bu konuda, bkz. Loubna Lamrhari, "Fransız ve Türk Müfredatları Arasında Bir Karşılaştırma. Lisée I. Dünya Savaşı", *Toplumsal Tarih*, Mart 2014.
- 7 L.L.'nin notu: Hérauld'nun seçilmesi tesadüfi değildir. Bu bölgeden gelen askerler kötü savaşmış olmakla suçlanımsı ve bu nedenle savaşta alınan askeri yenilgilerden bazılarından sorumlu tutulmuşlardı. Savaş sırasında, Fransa'nın güneyinden gelen askerlerden oluşan birlikler Fransa'nın yenilgilerini açıklamak konusunda günah keçisi işlevi gördüler. Bu eleştiriler, Güney Fransa kökenlileri aşağı gören 19. yüzyıldan kalma kalıplaşmış görüşlere gönderme yapar. Bkz. Jean-Yves Le Naour, *Désunion nationale - La légende noire des soldats du Midi*, Chroniques, 2011.
- 8 L.L.'nin notu: 1970'li yıllarda, Arlette Farge, Michelle Perrot ve Jacques Ranciere gibi tarihçiler ve Pierre Bourdieu ve Michel Foucault gibi sosyal bilimciler, o döneme kadar sessiz kalmış aktörlerin (halk sınıfları, ezilenler, dışlananlar ve azınlıklar...) seslerini duyurmaya çalıştılar. Ancak bu araştırmacılar savaş koşulları üzerine çalışmadılar. savaş tarihçileri de onların çalışmalarından esinlenmediler.
- 9 L.L.'nin notu: Kültüralist okul, 1990-2000'li yıllardan beri toplumsal unsurlar yerine kültürel unsurları ön plana çıkaran bir Fransız tarih yazımı akımıdır. Bu akın tarafından geliştirilen

- kavramlardan biri "savaş kültürü" kavramıdır. Savaş kültürünün başlıca unsurları kin duygularının cesaretlendirilmesi ve medeniyet göstergelerinin kaybolması, "merhametsizleşme" ya da "vahşileşme" olarak tanımlanır. Düşman figürü de bu kültürün önemli unsurlarından biridir ve savaş süresince güçlenir. Bu kavram, savaş kültürünü savaşın giderek topyekün bir görünüm almasında rol oynayan unsurlardan biri olarak kabul eden Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becker (1998) tarafından kuramlaştırılmıştır. Buna göre, savaş kültürünü besleyen savaş değildir, savaş kültürü savaşın dışıdır ve belirlenmektedir. *Historial de Peronne* bu tezleri ve bu tezlerde buluşan uluslararası topluluğu somutlaştırır.
- 10 L.L.'nin notu: Ulusal Yüzüncü Yıl Komitesi (14-18 Yüzüncü Yıl Misyonu : www.centenaire.org/) Fransa'da bakanlıklar arası bir kurum olarak oluşturulmuştur. Fransa'da 2014'ten 2018'e kadar düzenlenecek anmaların koordinasyonu, merkezileştirilmesi ve programlanmasıyla görevlidir. Muharip gazilerden sorumlu bakanlığın otoritesi altında çalışan yönetim kurulu, asker, bürokrat ve parlamenterlerden oluşmaktadır. Bilimsel kurulunda ise Fransız ve yabancı araştırmacılar yer almaktadır.
- 11 L.L.'nin notu: Fransız tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız emperyalizmi üzerine çalışmakla birlikte I. Dünya Savaşı'na odaklanmadılar. Bu alanda en önemli çalışmalar Jacques Thobie'ye aittir. Örneğin, bkz. *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman: 1895-1914*, Publications de la Sorbonne, 1973. Daha genel bir düzeyde, tarihçi Jacques Marseille'in çalışmalarından da söz edebiliriz: *Empire colonial et capitalisme français. Histoire d'un divorce*, Albin Michel, 1984.

Geç Dönem Osmanlı Tarihçiliği Üzerine Düşünmek

DOSYA EDITÖRÜ: MELTEM TOKSÖZ

Toplumsal Tarih'in Ekim 2013 sayısında Edhem Eldem, 19. yüzyılda yazılmış olan *Şanti-zade Tarihi* ekseninde Osmanlı düşünce tarihi ile bildiklerimizin ne kadar az olduğundan dem vurmuştu. Bunun da ana sebebinin, "bu tür kaynak araştırmalarının, kritik okumaların, metin arkeolojisinin" eksikliği olduğunu dile getirmişti. Günümüzde her tarihçi için belki en elzem, ama bir o kadar da zorlayıcı bir konudur tarihyazımı. Bu yüzden de üniversitelerde tarih eğitiminin her aşamasında tarihyazımı yani historiyoğrafya dersleri büyük yer teşkil eder. Artık klasikleşmiş olan bu dersler, kabaca antik çağdan başlayarak günümüze kadar, tarih yazarları ve neyi nasıl niçin yazdıklarını tarih metodolojisi içinde bir yerlere oturtma çabası ile beraber irdeler. Metodoloji deyince de özellikle aydınlanma sonrası tarihyazımı ve eğitimi Batı düşünce dünyası üzerine yoğunlaşır. Osmanlılar ve vakanüvislik bu bağlamın dışında bırakılır. Bu dışarıda bırakılmanın sonuçlarından biri de, hem vakanüvisler (devletin onayladığı/atadığı tarihçiler) hem de kendileri tarihçiliğe soyunan Osmanlılar üzerine başvuracağımız kaynakların kıtlığıdır. Oysa son yıllarda tarih "anlatım kaynakları (*narrative sources*)" diyebileceğimiz kaynaklara yoğunlaşmış, günümüzün Osmanlı tarihçileri de giderek –kısa arşiv dışı

diyebileceğimiz– bu kaynaklara yönelmeye başlamışlardır. Öncelikle tarihsel olayları aydınlatmakta, arşiv kaynaklarına destek –ve hatta kontrol– olarak kullanılsalar da, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si dahil Osmanlıların yazıp çizdiklerine kaynak olmalarının ötesinde bir ilgi olduğu açık: Eleştirel analiz okumaları hâlâ pek az olsa da, artık pek çok Osmanlıca anlatının çevriyazılarından tutun da farklı farklı sadeleştirmelerine rastlamak giderek olağanlaşıyor. Bu ilginin popüler tarihi aşan bir tarafı da, bilim tarihi ve düşünce tarihi gibi alanların genel sosyal tarih kavramının kapsamına alınması, bir anlamda sosyal tarihin yeni bir ivme ve bakış açısı ile bireylere odaklanmasıdır. Yani tarihi "büyük düşünür, lider ya da kahraman" üzerinden yazmak değil de, sade bireylerin düşündükleri, gözlemedikleri, yaşadıkları ve yazdıkları üzerinden toplumsal hayatta nasıl var oldukları ve toplumsal hayatı nasıl var ettikleri önem kazanıyor. Bu yüzden sadece tarih yazarlar değil, günlük tutanlar bile tarihin konusuna giriyorlar. Bir başka deyişle, düşünce tarihi de, alanı da, önemi de değişti. Hal böyle iken, Osmanlı aydını kimdir, sorusunun cevabının kapsamı da artık oldukça geniş. Eldem'in eleştirisi de işte bu noktada çok önemli, 19. ve 20. yüzyıllarda belli başlı az sayıdaki Osmanlı aydını dışında kimleri

nasıl okuyabiliriz? Bu soruya cevap aramam, hem derslerde öğrencilerin sıklıkla dile getirdikleri bir eksikliğe kafa yormam, hem de 19. yüzyılda Osmanlı tarihçilerinin ya üniversite hocası ve/veya gazete yazarı kimlikleri ile çağın modasına uyup, dünya tarihleri yazmış olmalarının ilgimi çekmesi ile başladı. Mizancı Murad, ilginç bir siyasi kimlik olmanın ötesinde Mekteb-i Mülkiye'de verdiği tarih derslerinde de kullanılmak üzere bir dünya tarihi yazmıştı. Ahmed Midhat ise edebi ve siyasi eserlerinin yanı sıra *Kainat* adı ile bir gazete yazı dizisinde dünyanın bütün siyasi-sosyal gruplarını ve tarihlerini içeren 15 ciltlik bir külliyat yayımlamıştı. Bugün dünya tarihi adı altında basılan kitaplara ve çağdaş Batılı örneklerine çok benzeyen bu örnekleri Osmanlılar neden yazmıştı? Bu soruyu cevaplamak, bu ikisinin de örneklediği Osmanlı Tarihi eserlerine tekrar bakmak anlamına geliyor. Osmanlı tarihçiliğine genel bir göz atıldığında da, Batılılaşma süreciyle paralel bir modern tarihçilik anlayışının geliştiğinin vurgulandığı görülür. Bu konudaki pek az ama klasikleşmiş genel çalışma, modern tarihçiliği vakanüvisliğe aykırı, hatta o geleneğin dışında tanımlayıp, Şanizade'den başlayarak Namık Kemal gibi isimleri zikreder. Elbette Ahmed Cevdet'i vakanüvisliği ve bunun ötesine geçen tarihçiliği ile anmadan olmaz. Bu dönem

yazılan tarihler arasında "çarçabuk derlenen"ler kadar "sentez niteliği ağır basan" da az değildi.¹ Bir başka deyişle tarih yazarlar, bunu sadece tarihçi olmak için yapmıyorlardı, tarih yazarlar aynı zamanda aydın/okuryazar kesime Osmanlılık, tarihsellik ve eğitim hakkındaki fikirlerini –bunlar yazarlara ait olsunlar, olmasınlar– beraberce izleme fırsatı sunmuştur.

Bu sorulardan yola çıkarak iki yıl üst üste düzenlediğim yüksek lisans ve doktora seminerinde öğrenciler Ahmed Midhat, Ali Reşad, Ali Seydi gibi bilinen Osmanlı tarihçileri ile Osmanlı düşünce dünyasına milliyetçilik ekseninde katkıda bulunan yazarların eserlerini incelediler. Osmanlı tarih anlatılarını, kendi içlerinde değerlendirilebilecek birer kaynak olmanın ötesinde görmek için bir analiz çabasına girdiler. Bu analiz için de erken modern dönemden başlayarak geç dönem tarihçiliğini, hem eserler üzerinden hem de tarihyazımı incelemeleri üzerinden bir ana soru etrafında okudular: Osmanlı tarih disiplini dönemin modernleşme ve dönüşüm motifleriyle ne derece örtüşür? Bu soruya cevap arama sürecinde başka sorular sordular: Osmanlı tarihçileri hangi modernleşme motiflerini inceler? İncelerken dil, metot ve felsefe adına ne söyler?

Sadece çeviri veya çalıntı da olsa, yazarlar bunu niye yaparlar? Nasıl yaparlar? Bu tür sorular ister istemez herhangi bir olay, kaynak, terim yeğlendiğinde bunu keyfi bir seçim olarak görmemeyi gerektirdi. Bu çerçevede tarih kuramı ve eleştirisi tartışmalarından esinlendiler, tarihyazımı derslerinde okudukları teorik çalışmalara yöneldiler. Makale yazarları ayrıca, Burke'un alımlama, iletişim ve metinsellik kavramlarıyla ifade ettiği dilin değişen biçimlerini ve işlevinin çeşitliliği üzerinde bir toplumsal tarih anlayışı ile durdular. Bu çalışmalar sonucunda özgün analizlerin yanı sıra özgün anlatımlar ortaya çıktı.

Uğur Bahadır Bayraktar, Vasa Efendi'nin "Arnavutluk ve Arnavutlar" adındaki Fransızca eserini, 1880 Osmanlıca çevirisi üzerinden değerlendirirken, onu sadece bir Arnavut milliyetçisi olarak görmüyor. Milliyetçilik içinde değerlendirilemeyen bu eseri, daha çok dönemin Osmanlı tarih anlayışının bir parçası olarak inceliyor: Bir Arnavut ve bir Osmanlı olarak Vasa Efendi, hem dönemin siyasi havasını solur hem de onu yazar. Ancak bunu Osmanlı Devleti'ne açıkça karşı durmadan, döneminin pek çok tarihçisi gibi romantizm ile modernleşme arasında bir yerde yapar.

Arnavutların bir millet olduğunu kanıtlamak için yazar, ama Osmanlı Devleti'nden özerklik talebi yoktur. Bayraktar bu anlatımı Osmanlı tarihçiliğinin içine yerleştiriyor ve tarihin Vasa Efendi yazmış olsa bile sadece milliyetçilik üzerinden okunamayacağını düşünüyor.

Erdem Aydın başka bir milliyetçilik anlatısı olarak görülebilecek bir *İran Tarihi*'nin, Farsça konuşup yazan bir Osmanlı bürokratu olan Ömer Hâlis'in yarı çeviri yarı telif eserini ele alıyor. 1883 doğumlu Hâlis'in kitabı 1926'da basılmış; bu da Geç Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e yayılan bir tarih çalışmasını inceleme fırsatı veriyor. Hâlis'in Anadolu'dan İran'a uzanan Türk birliği tahayyülünü, Kürtleri Sünnilik ve Türklük üzerinden algılamaması ile beraber incelemek, Erdem Aydın için yazarın milliyetçiliğinin keskin hatlarının nerede başlayıp bittiğine; bir İran tarihini nasıl, hangi dille, neleri niçin dışarıda bırakarak çevirip yazmasına dilsel bir kurgu açısından da bakmayı gerektiriyor.

Dosyadaki diğer makaleler ise Hayrullah Efendi, Ali Reşad, Ali Seydi ve Ahmed Midhat gibi daha çok bilinen tarihçiler üzerine. Egecan Erdoğan, Hayrullah Efendi'yi 19. yüzyılın tam ortasında, tıpkı döneminin diğer örnekleri gibi seyahat, tıp, drama alanlarında da

üreten çok yönlü bir Osmanlı aydını olarak tanınıyor. Hayrullah Efendi genellikle ilk evrensel tarih yazarı olarak karşımıza çıkar. *Osmanlı Tarihi*, dönemin hanedan tarihi anlayışına ne kadar uyuyorsa, Avrupa'yı incelemesi açısından da bir o kadar farklıdır: Hayrullah Efendi kapsamlı bir tarih yazma çabasıyla, Osmanlı hanedanını kronolojik bir çerçevede ele alırken, Avrupa'nın konu, olay ve dönem üzerinden anlatısında, her şeye rağmen Osmanlı hanedanını ve dönemin merkezileşme politikasını meşru kılmaya çabası öne çıkıyor. Öte yandan, bir dünya tarihi olmasa da, Avrupa'nın yanı sıra Hindistan üzerine, hem de buranın doğal özelliklerine büyük önem vererek, ama daha çok bir Türki coğrafya tahayyülü çerçevesinde yazması onu farklı kılmakta.

Can Veytselgil özellikle edebiyat tarihi bağlamında epeyce incelenmiş bir Osmanlı aydınının tarih kurgusunu irdeliyor. Ahmed Midhat'ın üç uzun dünya tarihinden birine odaklanan Veytselgil, Midhat'ın tarihe bakış açısını irdelemek için dönemlendirmesine, medeniyet kavramına ve kutsal tarih anlatısına yöneliyor. Bir evrensellik denemesi olarak gördüğü eserde Midhat'ın tarihi kavramsallaştırma çabası ve daha önce yazılanlara yönelttiği eleştiriler ön planda. Kapsamlı medeniyet tanımı yapan Veytselgil, Midhat'ın dilindeki geniş

zaman vurgusunun medeniyet kavramını, değişim olgusunun da terakkiyat kavramını açıkladığını söylüyor. Böyle bir irdeleme aynı zamanda, Stephen Greenblatt'ın tarihçileri ayağa kaldıran, herhangi bir tarih okumasının edebi inceleme de gerektirdiği görüşünün tarihçiler tarafından nasıl uygulanabileceğine dair bir deneme.

Ali Reşad ise hem tarihçi kimliğiyle, hem de Ali Seydi ile beraber tarih eğitimcisi kimliğiyle ele alınıyor. Ömer Faruk Köse, Reşad ve Seydi'nin ders kitabını hem devletin yeni eğitim politikasının bir örneği, hem de pedagojik olarak öğrencileri başka dünyalar hayal etmeye davet edip, neden-sonuç ilişkisi kurmaya yönlendiren bir örnek olarak ele alıyor. Ömer Faruk Köse, yazarların tarihin bir bilim olduğu vurgusu, dönemlemede tamamen Avrupa endeksli yaklaşımları, ırklar üzerinden bir değerlendirme yapmaları, Osmanlı tarihinin dışında konumlandıkları Türklüğe ayrı bir önem bahsetmeden yazmaları gibi pek çok farklı unsurun bir arada olmasını Meşrutiyet devrinden çok, II. Abdülhamid devrine özgü bir durum olarak niteliyor. Kazım Baycar, Ali Reşad'ın, Cumhuriyet'le beraber bir tarih eğitimcisi ama öncelikle çağına uygun bir tarihçi olduğunu düşünüyor. Ali Reşad'ın yeniçağ cildini ele alan Baycar, bu cildin ağırlıklı olarak Osmanlı tarihi

üzerine olmasına dikkat çekiyor. Avrupa tarihine kısa yer verilen ciltte yeniçağ coğrafi keşiflerle başlıyor ve icatlarla devam ederken, Osmanlı tarihi hanedan tarihinden farklı olarak dönemlendiriliyor. Bu dönemler bugünkü gerileme paradigmasına temel teşkil etmeleri ile bilinirler. Böyle bir okuma yerine Reşad'ın içinde bulunduğu dönemi yansıtmayı daha çok önemseyen Baycar, öte yandan, ekonomik ve kültürel tarihi de katarak eserini zenginleştiren Reşad'ın, İttihad ve Terakki komitesini ve dönemin siyasi konjonktürünü meşrulaştırma çabasının, onu dönemin tipik bir tarihçisi yaptığını savunuyor. Bu dosyadaki yazılar, Osmanlı tarihçiliğine yeniden nasıl çeşitli şekillerde bakılabileceğine yönelik birer deneme. Osmanlı tarihçiliğinin örneklerini tüm edisyonlarından okumak, hangi kaynaklara dayalı olarak yazdıklarını anlayabilmek, neyi yazmadıklarını karşılaştırmalı olarak görebilmek, ama en önemlisi bunu bir tarihyazımı tartışması ile birlikte yapmak, Osmanlı tarih anlatımının hangi amaç ve açı ile yazıldığını anlamaya çalışmak, kısaca, Osmanlı düşünce dünyasını bilinen paradigmaların ötesinde yeniden ele almak için bir davet...

1 Zeki Arıkan, "Tarihçilik ve Tarih Anlayışı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6. İstanbul, 1985, s. 1589.

MİLLİYETÇİLİK VE OSMANLI ELEŞTİRİSİ:

ARNAVUT VASA EFENDİ'NİN TARİH ANLAYIŞI

UĞUR BAHADIR BAYRAKTAR

Vasa Efendi'nin Arnavudluk ve Arnavudlar adlı eserini çokça faydalandığı İtalya'daki göçmen Arnavutların – Arbëresh – 19. yüzyılın ortalarından itibaren kullandığı tarihsel kuramlarından farklı kılan şey, yaklaşık otuz yıldır hizmet verdiği Osmanlı Devleti'nin onun üzerindeki etkisiydi. İtalya'daki göçmen Arnavutlar, Ilirya kuramıyla, Arnavutların Yunan ve İtalyan dilleri ve bu uluslar arasındaki akrabalığı öne çıkarırken, Vasa bu kuramın ortak patikasından yola çıkıyor ama sonrasında saparak Arnavutların sadece Arnavut olduğunu dile getiriyordu.

93 Harbi sonrasında Arnavutların Avrupa devletleri nezdinde birliğini vurgulamak topraklarının bölünmesi için Arnavutçuların 19. yüzyıldan beri oluşturmaya başladığı tarihyazımı farklı bir ivme kazanmıştı. Siyasi bir gündemle şekillenen bu anlatılarda genel olarak Helenizm dahilinde bir Arnavutluk, 1876 öncesinde de olduğu gibi, Ortodoks Arnavutlar tarafından öne çıkarılıyordu. Güneyli (Geg) ve çoğunlukla Müslüman Arnavutlar arasında ise Osmanlı sınırlarında özerk bir Arnavutluk vilayeti fikri yayılıyordu. Buna karşın Katolik olan Vasa Efendi'nin de farklı bir tarih anlayışı vardı.¹ Mirditler klanı üyesi olarak İşkodra'da 1824 yılında doğan Vasa, dil ve edebiyata olan ilgisini Roma'daki çalışmalarıyla sürdürmüş ancak 1848'deki devrimci mücadele sırasındaki faaliyetlerinden ötürü sınır dışı edilmişti. İstanbul'a gönderilmesinden sonra 1850'den itibaren Osmanlı bürokrasisinde çalışmaya başlamış; İtalyanca, Fransızca, Yunancaya hâkimiyeti ona Tercüme Odası'nda bir iş kazandırmıştı. 1863 yılında Cevdet Paşa'nın Bosna-Hersek'teki teftiş komisyonunda tercüman ola-

rak Osmanlı kariyerine devam eden Vasa Efendi 1867'de hariciyeden dâhiliyeye geçerek Halep'te Politika Müdüriyeti Muavinliği ile başlayan çeşitli görevlerden sonra en son paşa rütbesine terfi ederek 1883'ten öldüğü yıl olan 1892'ye kadar Lübnan mutasarrıfı olarak görev yapacaktı.² Şark Meselesi'nin aniden ivme kazanması Vasa Efendi'nin Arnavut milliyetçiliğini de etkilemiş, önce 1878'de *L'alphabet latin appliqué à la langue albanaise*'i ve modernist bir Osmanlı aydını olarak tasavvur ettiği Osmanlı hâkimiyeti altında birleşik bir Arnavutluk'un parçalanması ve birden fazla ülkenin hâkimiyeti altına girmesi ihtimaline karşın Arnavutların varlığını kanıtlama çabası olarak *Études sur l'Albanie et les Albanais*'i 1879'da İstanbul'da yayımlamıştı.³ Aynı yılda önce Paris'te Fransızca, sonra Londra'da İngilizce basılan bu eser 1880'de *Arnavudluk ve Arnavudlar* adıyla Osmanlıcaya çevrilmişti.⁴

Yazdığı bu eseri çokça faydalandığı İtalya'daki göçmen Arnavutların – Arbëresh – 19. yüzyılın ortalarından itibaren kullandığı tarihsel kuramla-

Vasa Efendi 1867'de hariciyeden dâhiliyeye geçerek Halep'te Politika Müdüriyeti Muavinliği ile başlayan çeşitli görevlerden sonra 1883'ten öldüğü yıl olan 1892'ye kadar Lübnan mutasarrıfı olarak görev yapar.

rından farklı kılan şey Vasa Efendi'nin yaklaşık otuz yıldır hizmet verdiği Osmanlı Devleti'nin onun üzerindeki etkisiydi.⁵ İtalya'daki göçmen Arnavutlar İliya kuramıyla, Arnavutların Yunan ve İtalyan dilleri ve bu uluslar arasındaki akrabalığı öne çıkarırken, Vasa bu kuramın ortak patikasından yola çıkıyor ama sonrasında saparak Arnavutların sadece Arnavut olduğunu dile getiriyordu. Ne Yunan ne de İtalyanlarla bağı olan Arnavutların geleceği ise, bir bürokrati olarak emrinde çalıştığı Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle kesişmekteydi. Vasa Efendi her ne kadar komşu ülkelerin

olası işgali karşısında Müslüman, Ortodoks ve Katolik olan Arnavutların birliğini perçinlemek adına ve bir Arnavut birliği oluşturmak için milliyetçi tarih yazımına yöeldiyse de günün ihtiyaçlarına yönelik siyasi gerekliliklerle Osmanlılık düşüncesinden çıkmamıştı. Arnavutluk'un özerkliği konusunda cüretkâr söylemlerle bezediği kitabı her şeye rağmen Arnavutluk'a bağımsızlık öngörmüyor, aksine Vasa kitabında Arnavutluk'un geleceğini Osmanlı Devleti'nin geleceğine önceki yüzyıllardakinden daha güçlü bir şekilde bağlıyordu.

Aynı dönemde yazdığı Arnavutça şiir *O moj Shqypni* (Ah Arnavutluk) her ne kadar Arnavut tarih yazımında bir mihenk taşı olarak yer ettiyse de aynı saik ile yazmış olduğu *Arnavudluk ve Arnavudlar* benzer bir yer edinememiştir.⁶ Bunun sebebi Vasa'nın bir yandan ateşli bir Arnavut milliyetçiliği yaparken, öte yandan Osmanlı Devleti'ne bağı kalması idi. Zira Vasa'nın yazdığı Sami Frashëri'nin yazdığı kadar 'sıkıncalı bir kitap' değildi.⁷ Biçim olarak Sami'nin kitabı Vasa'nın eserini epey andırmaktaysa da bu benzerlik sadece biçim ve bölümlerden ibaretti. Frashëri'nin *Arnavutluk, ne idi, nedir ve ne olacak?* adlı eseriyle Vasa'nın kitabı Arnavutların geçmiş, o günü ve geleceği anlatan bölümleri açısından örtüşse de Vasa gelecekte Osmanlı Devleti'ne – özerk de olsa – bağılılığı gerekli görürken, Sami [son çare olarak] bağımsızlıktan yanaydı. Vasa'nın Sami ile birlikte dâhil olduğu siyasi bağlam açısından, Arnavut ulusundan ne anlaşılması gerektiği sorusu önemliydi. 19. yüzyılda gelişen Batılılaşma ve modernleşme ve bu doğrultuda ivme kazanan Osmanlılık düşüncesi iki yazarı da etkilemekteydi.⁸ Her ne kadar Vasa'nın eserini kaleme aldığı 1880 ile Sami'nin yazdığı tarih olan 1899'a kadar Arnavut milliyetçiliğinin talepleri farklı siyasi ve kültürel bağlamlar içinde şekillendiyse de Vasa'yı derinden ilgilendiren bir başka mesele daha vardı. Bu ise Yunanistan'ın Arnavutluk üzerindeki hak iddiası ve Ortodoks Arnavutları himayesi meselesiydi. Berlin Konferansı sonrasında önce Arnavutluk'un da içinde bulunduğu güney toprakları Karadağ'a verilmiş, Vasa bu esnada İngiliz Konsolosluğu'na verdiği bir memorandumda Slavlarla bile bir ittifak düşünmüş, 1879'da kuzeydeki sınır meselesi hallolduğunda ilgisi Güney Arnavutluk'a kaymıştı. Ortodoks Arnavutlar üzerinden Yunanistan'ın yayılmacı söylemi Vasa'ya bu makalenin de konusu olan kitabı yazdırmıştı. Arnavutların bölgedeki yerli unsurlardan olduğuna inanan ve onların 'altın çağ'ını ortaya çıkarmak için tarihe dönen Vasa Efendi'nin esas amacı Arnavutların

Frashëri'nin Arnavutluk, Ne idi, Nedir ve Ne Olacak? adlı eseriyle Vasa'nın kitabı Arnavutların geçmişi, o günü ve geleceği anlatan bölümleri açısından örtüşse de Vasa gelecekte Osmanlı Devleti'ne – özerk de olsa – bağılılığı gerekli görürken, Sami [son çare olarak] bağımsızlıktan yanaydı.

Vasa Efendi'den farklı bir milliyetçilik anlayışını temsil eden Sami Frashëri karısıyla birlikte.

Yunanlardan farklı bir millet olduğunu ispat etmekte. Vasa'nın *avân-ı asâdîriye* dediği çağlarda Yunanistan anakarasına hücum eden Dorlardan önce orada yaşayan Pelasglar, bu istila esnasında sahillerden daha çetin ve engebeli yerlere çekilmişlerdi.⁹ Bu mitolojik zamanlarda yaşanan ayrışma Vasa'nın tarih anlatısı boyunca devam edecekti.

Buna yaklaşımı desteklemek amacıyla tarihe bakan Vasa, Homeros'tan Plutarkhos'a kadar çeşitli tarihçilere atıfta bulunarak Arnavutların Yunanlardan farklı bir millet olduğunu ispata çalışmaktaydı. Bu örneklerden biri Vasa'nın Arnavutluk'un parçası addettiği Makedonya'ydı. Makedon Devleti'nin zuhurundan önce yörenin adının Emathia olduğunu kadim tarihçilerden ispat ederek 1880 itibarıyla bu bölgeye isnat edilecek tek bölgenin Debre-Krujë ve Mirditë arasındaki Mat dağlık bölgesi olduğunu iddia ediyordu.¹⁰ Bunun için Pyrrhos Arnavut kökenli bir kral olmuştu, dahası askerleri onun savaş esnasındaki süratinden ötürü kendisinin 'kartalla rekabet' ettiğini söylemişlerdi. Plutarkhos ise Pyrrhos'un hayatını anlatırken, Vasa'ya göre Pelasg dilini bilmediğinden, bu ifadenin "Epirülülerin" ve "Arnavud" denilen tek mil ahâlinin "*Shqipar*" ismiyle yâd olunmaları bu vak'adan neş'et eylediğine" vâkıf değildi.¹¹ *Shqipar* ise kartalın memleketi anlamına gelmekteydi. Bu sayede, Vasa yazdığı tarihte Arnavut milletini kadim zamanlara giden bir ulus yapmakla kalmıyor, bu milletin tüm zaman boyunca koruduğu dili ve yaşadığı coğrafyayı da belirlemiş oluyordu. Ulus inşa sürecinin gerekliliklerinden olan "altın çağ" ise Vasa'nın anlatısında bu şekilde tarihsel bir bağlam kazanıyordu. Gerek Pelasg olsun gerek Epir veya İliryalı olsun, "Avrupa kıt'asında bidâyet-i zuhûrlarından berû Yunanlulardan ayrı bulunmuşlar ve müstakil bir cem'iyet ve Yunanlular ile asla nisbet kabûl etmeyen bir millet teşkil ederek anlarla hiçbir vechile ittifâk etmemişler ve hatta Yunanistan efkâr-ı politikîyesine iştirâk bile eylememişlerdir."¹² Her milliyetçi tarih yazımında olduğu gibi Vasa'nın

Vasa Efendi yerel kıyafetlerle.

seferber etmeye çalıştığı tarihte de ulusun tanımlanmasında da köken ve etno-yaradılış önemli bir yer tutmaktaydı.¹³ Vasa'ya göre, Pelasglarla Arnavutların yöredeki kökeni 'bilimsel' olarak ispat olunmuşken, etnik varlıkları da bölgenin asıl hâkimiyetinden kati bir surette ayrılarak garanti altına alınmıştı.¹⁴

Yunanlardan farklı olduğu gerçeğini Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı esnada Yunan tarafında savaşan Ortodoks Arnavutlar bile değiştirmemişti. Ortodoks Arnavutların sergilediği bu farklı 'kimlik' ise hâlihazırda üç mezhebe bölünmüş Arnavutların birlik olması önünde aşîkâr bir engeldi. Vasa'ya göre Yunan İsyanı başlangıcında Arnavut *kleft*'ler açısından bu mücadeleye "muhârebât-ı milliye nazarıyla bakılmamış ise de" sonrasında mesele "sırf muhârebât-ı diniye rengini aldığı ve binâ'enî aleyh kendüleri Hristiyan bulundukları cihetle" Müslümanlara saldırmışlardı.¹⁵ İçinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmaya çalışan Vasa, özellikle bu Arnavutların zaferleri karşılığında Yuna-

nistan nezdinde bir mevkie gelmeleri ve kendilerini Yunan addetmeleri karşısında şunu soruyordu: "Fakat bunların Yunanlığu kabûl etmeklikleriyle hemşehri ve vatandaşlarının kâffesinin Yunanlı ve Rum olmasına nasıl hüküm olunabilir?"¹⁶ Kişisel kimliklerin milliyetçi-mitler karşısında ne kadar önemli olduğunun farkında olmakla birlikte Vasa Efendi her Ortodoks'a Rum denemeyeceği üzerine tafsilatlı bir anlatıya girişiyor ve sonrasında İtalyanca konuşan Arnavutlara ilişkin kendi temennisini şöyle dile getiriyordu:

"Hâlbuki bu mutâbakat lisân ve ibâdet İtalyanları Katolik Arnavudları hem-cinsleri oldukları iddi'âsında bulundurmadiği gibi Katolik Arnavudluk dahi (İtalya) ahâlisiyle cinsiyet husûsundan nâşi bu nev' i münâsebet ve ta'allukları olduğu efkâr-ı vâhiyesinde bulunmuşlardır. Hâsılı efkâr ve i'tikâd-ı âcizânemize göre gerek Müslüman ve gerek Hristiyan bulunsun Arnavudlar Avrupa'nın otuz kırk' asırlık en kadim ve ecnâs-ı sâ'ireden cüz'i muhtelit olan ve ta'rif

edemeyeceğimiz garâ'ibden ma`dud esbâbdan nâsi zaman denilen kuvve-yi tahribiye ve inkılâbiyeye mukâvemet eden ve kitâbet ve medeniyet-i müterakkiyesi olmadığı hâlde lisânını muhâfaza eyleyen ve kendüsünü düşman-ı medeniyet göstermeksizin inkılâbât-ı a`sâr arasında muzafferen intişâr ederken kabûl eyledikleri

lık' ve dolayısıyla 'süreklilik' ile Vasa Efendi, dönemin tarihçiliğinden pek farklı bir şey yazmamıştı.¹⁸

Oysa onu gerek Arnavut tarih yazımında gerekse milliyetçi selefleri arasında farklı kılacak bir yanı vardı. O da kendisinin bir Osmanlı bürokrati olmasıydı. "Ahâlisi ise cinsçe,

olsa gerek."¹⁹ Osmanlılar tarafından fethedilen Arnavutluk'ta yaşayanlar yine — İtalya'ya göç edenler hariç — ced-be-ced asker oğlu asker kalmayı başarmışlardı.²² Burada ilginç olan Vasa'nın Osmanlı işgali sırasında İskender Beg üzerinden anlattığı tarihinde daha sonraki dönemlere yer vermemesidir.²³ Ona göre fetih

"Bir de Arnavudlar fjevka'l-`âde cesur ve cengâver olduklarından İsviçre'de olduğu misillû hükûmet-i seniyye tarafından tensikât-ı askeriye icrâ olunur ise Arnavudluk kit'ası yedi sekiz sene zarfında Devlet-i Aliye-yi Osmaniye'ye fjevka'l-`âde muntazam, mu`ammel, ve gâyetü'l-gâye cesur, ve fedâkâr, ve sâdık ve mükemmel olarak iki yüz taburdan mütecâviz asker ihzâr ve âmâde eyleyecektir."

Arnavutların ulusal söylemlerindeki mitlerinden biri olan İskender Beg'in (Gjergj Kastrioti) Osmanlılarla ilişkisi Vasa'nın ilişkisi gibi karışıktı.

edyânın `âdât ve merasimine ri`âyet etmekle beraber kendü sûret-i asliye ve kadimesini muhâfazaya muktedir olan, bir millettir."¹⁷

Vasa'nın tarih anlayışında bu ifadeyle farklı kimliklerdeki Arnavutlar 'zamansız' bir millet hâline gelirken aynı 'zamansızlık'tan ötürü medeniyet ve terakkiden geri kalmaktaydı. Yunanlardan 'farklılık' ve farklı-kimliklere sahip Arnavutlar arasındaki 'farksız-

lisanca, ahlâk ve `adâtca, tensikât-ı mülkiye ve politikiye ve" askeriyece" Yunanlardan farklı olduğu kertede ve bu farklı unsurların tüm Arnavutlarda tarih boyunca değişmediği iddiası Osmanlılarla Arnavutlar arasındaki ilişkiler söz konusu olunca bulanıklaşmaktaydı. Zira Arnavutların ulusal söylemlerindeki mitlerinden biri olan İskender Beg'in (Gjergj Kastrioti) Osmanlılarla ilişkisi Vasa'nın ilişkisi gibi karışıktı.¹⁹ Vasa'nın tarih anlayışına göre aslen Pelasg olup ortaçağda Batılılar tarafından Arnavut denen Epirli, Makedonyalı ve Ilıryalılar "muhabbet-i vataniye efkâr ve hissiyatıyla kâmil bir birleriyle müttelik ve müttelik oldukları hâlde" 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı büyük mukavemet göstermişler ve İskender Beg de İstanbul'da bir süre rehin makamında vakit geçirerek sonrasında Krujë (Akçahisar) başta olmak üzere ecdadından kendisine intikal eden birçok bölgeyi Osmanlılardan geri almıştı.²⁰ II. Murad ve II. Mehmed ile pek çok defa çarpışan ve Osmanlılara karşı galibiyetler alan İskender Beg'e Vasa'nın ayırdığı yer kendi Osmanlı kimliği içinde anlaşılmalıdır. Zira İskender Beg'den duyduğu övücü Osmanlı'nın silahına karşı durulamayan bir çağda, sebat ve gayretle Osmanlıları yirmi iki muharebede yenmesiyle dile getirse de kitapta İskender Beg'e ayrılmış başka bir kısım bulunmaması manidar

sonrasında Hristiyan ve Müslüman tüm Arnavutlar, "her vakit Devlet-i Aliye-yi Osmaniye'nin hukûk ve menâfi'ini müdâfa'a zımında fedâyı ser ve candan hâlli kalmadılar."²⁴

Arnavutların geçmişini ve o anını anlatarak tarih yanında, coğrafya, antropoloji, iktisat gibi bilimlere de tartışmasına katan Vasa'nın kitabının son bölümlerindeki müstakbel Arnavutluk emellerinde Osmanlı'ya yönelik bu tavırda keskin bir dönüş görülmekteydi.²⁵ Bu bağlamda Vasa, Tanzimat döneminin Arnavutluk için yepyeni ve pek de hoş olmayan bir dönem açtığını belirtiyor ve eleştirel bir tutum alıyordu. Bu döneme kadar rü'esâ-yı milliye ile yönetilmiş olan Arnavutluk yöresinin iki merkezi Yanya ve İşkodra'daki Osmanlı valisi paşalar ile diğer şehirleri yöneten beyler uyum içindeydi.²⁶ 1830'dan itibaren bu kadim yönetim anlayışı değişmişti. Vasa Osmanlı Devleti'ndeki bu merkezileşme girişiminin Arnavutlar nezdindeki kötü etkilerini dolaylı eleştirerek bunun ya İstanbul'dan gönderilen memurların kurulacak yeni düzenin nasıl tesis edileceğini lâıykıyla bilmediğinden ya da bunu icra edecek iktidara sahip olmadıklarından bahsediyor ve ekliyordu:

"Kit'a-yı mezkûrenin usûl-i kadimesi nez'olunub te'sis ve ihdâsı

maksadıyla gönderilen me'murlar usûl-i cedide-yi idâre ile nizâmât ve kavânin-i hâzırâyı vaz' ve te'sis edememiş olduklarından Arnavudluk serâpa me'mûrin-i mezkûrenin sûret-i gayr-ı meşrû'ada olarak hırs ve ta'amlarına, ve kararsız ve neticesiz teşebbüsât-ı ihtirâ kârânelerine, ve yekdiğeriyle mütenâkis hareketlerine düçâr olagelmıştır. İşbu ahvâl-i müte'essifeden dolayı efkâr-ı umumiye galeyana gelmiş olmağla kıt'a-yı mezkûre şimdiki hâlde vukû'ât-ı mâziyeyi yâd ve tahatturla ve hâl-i hâzırın müceb-i istiğrâb olan acâyibâtına arz-ı hayretle ve istikbâlin tereddüd ve meşkûkiyetinden dolayı düçâr-ı havf ve dehşet olarak, yuvarlanub gitmektedir."²⁷

Bu durum Vasa'nın tarih anlayışıyla varmaya çalıştığı Arnavut birliğine tezat teşkil ediyor ve milliyetçi tarih yazımını bu kez geçmiş için değil, o günkü veya planlı siyasi programları meşru kılmak için kullanıyordu.²⁸ Zira Arnavutların yüzyıllardır el değmeden korunduğunu iddia ettiği "ânlarını, tarihlerini, ahlâk ve âdâtını, rivâyât-ı milliyelerini ve amâl ve temâyülâtını" bilmeyen bu memurlar Arnavutların özerkliğine yönelik bir tehditten başka bir şey değildi. Vasa bu eleştiriye rağmen merkezileşmenin kendisini eleştirmiyor, onun yerine gönderilen memurların uygunsuzluklarını öne çıkararak Osmanlı Devleti'ni doğrudan karşısına almıyordu. Her ne kadar eserinin genelinde Arnavutların tarım, ticaret ve sanayi gibi iktisadi faaliyetlerden anlamadığını hatta bunlara temayül gösterenlerin Arnavut olduklarından şüphe ettiğini dile getirmekten çekinmeyen Vasa, söz konusu Osmanlı yönetimi olunca ülkenin tarım, ticaret ve sanayisinin atıl kaldığı ve yok olmaya yüz tuttuğunu dile getirmekteydi. Romantizm ve modernleşme arasında bu dönemde birçok benzer aydının bir ikilem yaşadığı düşünülürse Vasa bu açıdan yalnız değildi.²⁹

Merkezileşmenin ilk siyasasından biri olan zorunlu askerlik konusundaki ise Vasa bu durumun Müslüman Arnavutları Hristiyan olanlarından

Vasa Efendi
Cebel-i Lübnan
mutasarrıfı,
1880'ler.

daha çok etkilediğini belirtmekte ve bunun Osmanlı hükümetinin yöreye ilişkin paternal yaklaşımıyla çözüleceğini ifade etmekteydi. Ancak bunların yanında Vasa'nın Osmanlı eleştirisinin de sınırı vardı. Kitabın yazıldığı buhranlı dönemde, Vasa Arnavutluk'un Osmanlılardan ayrılması ve "suret-i muhtâriye"de idare olunması için bir birliğin oluşması için girişimlerde bulunduğu ve bunun arkasında Arnavutların asıl haline vâkıf olmayanların ve Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının olduğunu belirtmekteydi.³⁰ Prizren Birliği'yle oluşan ve Vasa'nın tarihsel anlatısına göre daha radikal bir çizgiye de zaman zaman erişen talepler karşısında Vasa Arnavutluk'un geleceğini koşulsuz olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak görmekteydi. Özerklik bile söz konusu değildi:

"Hâlbuki kıt'a-yı mezkûre muhtâriyetle idâre olunmağa başlayarak kendü hâl ve tabi'atına birağılmış olsa bunun bî-nihâye ve fevka'l-gâye nifâk ve şikâk hâsıl eyleyeceğinden muhârebât-ı dâhiliyeyi muntac olacağı ve muharebât-ı dâhiliyenin ise neler intâc eyleyeceği Arnavudlarca meçhûl değildir."³¹

Vasa'nın Arnavut milliyetçikanonunda yer almasının önündeki en büyük engellerden biri olması

muhtemel bu beyan ile Vasa hem Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirilerinin haddine ulaşıyor hem de tahayyül ettiği 'Arnavut Birliği'nin gerçeklik karşısında bir temenniden öteye gitmeyeceğini kabullenmiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk üzerindeki tesirine tarihsel olarak bakarak ahalinin ahlâkı değişmemiş olduğunu ve milliyet ve cinsiyet (ırk kast olunuyor) açısından varlıkları tehdit altına girmedikçe ifade ederek de bu görüşünü gerekçelendirmekteydi.³² Ancak Vasa Arnavutluk'un Osmanlı hâkimiyetinde kalması için birtakım şartlar öne sürmekteydi. 1870'lerdeki vilayet düzenlemeleriyle ortaya çıkan İşkodra, Yanya ve Kosova vilayetleri Vasa'ya göre Arnavutluk'un gelişerek İsviçre'yi gıpta ettirecek hâle gelmesi için tek bir vilayet hâline getirilmeliydi.³³ Her ne kadar etnik grupların çoğunluğuna göre oluşturulsa da Vasa Osmanlı yönetiminin bu vilayetleri teşkil ederken "ahalisinin kangı cinsden olduğuna bakılmadığı gibi mürekkeboldukları külliyyetin cinsiyet ve lisan ve âdât ve ahlâk, hususlarındaki mugâyireti dahi piş-i nazar-ı i'tinâyâ" alınmadığını dile getiriyor ve tarih anlayışını da bu doğrultuda oluşturduğu Arnavut ulus-devletinin homojen yapısı için bunun öneminin altını çiziyordu.³⁴ Prizren Birliği'nin temel talepleriyle örtüşen bu talep-

le Vasa Efendi "Arnavudluğun bir vilâyetinden diğer vilâyetine gitmek için bir memleket Arnavudunun diğer bir memlekete ecnebi" kabul edilmesini belirtmekle iktifa ederek Tanzimat'la gelen merkezileşmenin Arnavutlar lehine dönmesini talep etmekteydi.³⁵ Prizren Birliği gibi siyasi oluşumlara mesafeli olduğunu dile getirirse de aynı talepleri biraz daha ılımlı şekilde ortaya sunmasını herhalde Vasa Efendi'nin Osmanlı Devleti'ne duyduğu aidiyetle açıklamak gerek.³⁶ Arnavutluk vilâyetinin kurulmasının Arnavutluk'un geleceği için önemi aşikârken, Vasa Efendi Osmanlı Devleti'yle olan bu ortaklığın başka sonuçlarına da işaret etmekteydi:

"Bir de Arnavudlar fevka'l-âde cesur ve cengâver olduklarından İsviçre'de olduğu misillü hükûmet-i seniyye tarafından tensikât-ı askerîye icrâ olunur ise Arnavudluk kıt'ası yedi sekiz sene zarfında Devlet-i 'Aliye-yi Osmaniye'ye fevka'l-âde muntazam, mu'ammal, ve gâyetü'l-gâye cesur, ve fedâkâr, ve sâdik ve mükemmel olarak iki yüz taburdan mütecâviz asker ihzâr ve âmade eyleyecektir."³⁷

Vasa'nın kadim Yunanistan medeniyetinden başladığı ve 'altın çağ'ın dönemleri olarak addedilebilecek

bir Arnavutluk tarihiyle ele aldığı bu makalenin konusu olan kitaptaki temel amacı Şark Meselesi'nin kendini ait hissettiği topraklara yönelik tehdidine karşı tarihsel bir anlatıyla Avrupa okuyucusu için Arnavutluk'un geçmişini ortaya çıkarmaktı. Tek amaç elbette bu değildi. Mezhep olarak, dil olarak bölünmüş Arnavutları bir araya getirmek için tarihin gücünden faydalanmak istemişti. Her ne kadar ateşli bir Arnavut milliyetçisi olsa da Arnavut topraklarının kaderini Osmanlı Devleti'ne bağladığından ötürü böyle addedilmeyen Vasa Efendi'nin tarih anlayışı tek bir amaca hizmet etmekten uzaktı. Bir yandan Arnavutların neredeyse ezelden beri var oluşlarını ispat için tarihe başvurmuşken, kendi tarihi ve kimliği bu tarihin tahayyüllerinde bir kısıtlamaya yol açmıştı. Bir yandan "Arnavutluk bizim vatanımızdır" deyip vatan aşkıyla yanıp tutuşmanın kabahat olup olmadığını sorarken, bir yandan da şunu dile getirmekteydi:

"Biz onu zât-ı şevket-semât hazret-i pâdişâhinin zîr-i sâye-yi 'adâletlerinde müstazil emin ve emân, ve müctemî' en ve müttehiden taht-ı tâbî yet-i saltanat-ı seniyyede bahtiyâr ve per-servet ve sâ mân, görneğe kemâl-i herz-i cân ile hâhiş-ger ve nekrâniz."³⁸

İngilizce çevirisinde olmayan bu kısımla Vasa'nın tarih anlayışı onu sadece yoldaşlarından ayırmakla kalmıyor aynı zamanda her ne kadar günün siyasi amaçlarının gerektirdiği bir anlayışla da yazılmış olsa tarih-yazımında milliyetçilikle beslenen kimlikler kadar başka kimliklerin de etkili olduğunu ortaya koyuyor. Kitabın müterciminin meçhul A. D. ve Osmanlıca baskısının hâsılatı ve her hakkının İstanbul'da kurulmuş Cemiyet-i İlmiye-yi Arnavudiye'ye ait olduğu düşünülürse bu tedbirlerin Osmanlı ricaline karşı alınmış siyasi önlemler olduğu düşünülebilir. Temennilerinden müteşekkil bir tarihle birleştirdiği Arnavutlara karşı duyduğu aidiyet bir yanda ve gerçekler karşısında Osmanlı yönetimine duyduğu aidiyet öte yanda; Vasa'nın tarih anlayışında bu iki aidiyet iç içe geçmiştir. Vasa'nın Osmanlıları sadece bir siyasi gereklilik olarak görmemiş, aksine bir bürokrati ve hatta sonrasında bir paşası olarak hizmet ettiği Osmanlı Devleti'nden ayrılığı öngörmemiştir. Aslında en milliyetçi saiklerle yazılmış bu tarihsel anlatı, tarihin tek bir meselenin etrafında ele alınamayacağını kanıtlıyor olsa gerek.

UĞUR BAHADIR BAYRAKTAR

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

KAYNAKÇA

- Akarlı, Engin. *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*. Berkeley, Ca: University of California Press, 1993.
- Bayraktar, Uğur Bahadır. "Mythifying the Albanians: A Historiographical Discussion on Vasa Efendi's 'Albania and the Albanians'." *Balkanologie* 13, no. 1-2 (Aralık 2011).
- Bilmez, Bülent. "Şemseddin Sami Frashëri (1850-1904): Contributing to the Construction of Albanian and Turkish Identities." *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, içinde der. Diana Mishkova, 341-71. Budapeşte: Central European University Press, 2009.
- . "Şemsettin Sami mi Yazdı Bu 'Sakıncalı' Kitabı?" *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no. 1 (Bahar 2005): 97-145.
- Clayer, Nathalie. *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğa Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Coakley, John. "Mobilizing the Past: Nationalist Images of History." *Nationalism and Ethnic Politics* 10, no. 4 (2004): 531-60.
- Effendi, Wassa. *Albanien und die Albanesen: Eine Historisch Kritische Studie*. Berlin: Springer, 1879.

- . *La vérité sur l'Albanie et les Albanais : étude historique et critique*. Paris: Societe Anonyme, 1879.
- . *The Truth on Albania and the Albanians: Historical and Critical Issues*. Londra: National Press Agency, 1879.
- Elsie, Robert. "Pashko Vasa." http://www.albanianliterature.net/authors_classical/vasa.html. Erişim 17 Mart 2014.
- . *Albanian Literature: A Short History*. Londra: I.B. Tauris, 2005.
- Gawrych, George. *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*. Londra: New York: I.B. Tauris, 2006.
- Grandits, Hannes, Nathalie Clayer, and Robert Pichler. "Introduction: Social (dis)integration and the national turn in the late- and post-Ottoman Balkans: Towards an analytical framework." *Conflicting Loyalties in the Balkans: The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation Building*, der. Hannes Grandits, Nathalie Clayer and Robert Pichler, 1-12. Londra: I.B. Tauris, 2011.
- Kırmızı, Abdülhamit. "II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1998.

- Luhunja, Fatos. "Between the Glory of a Virtual World and the Misery of a Real World." *Albanian Identities: Myth and History*, der. Stephanie Schwandner-Sievers and Bernd J. Fischer, 91-103. Bloomington, IN: Indiana University Press, 2002.
- Mishkova, Diana. "Introduction: Towards a Framework for Studying the Politics of National Peculiarity in the 19th Century." *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, der. Diana Mishkova, 1-43. Budapeşte: Central European University Press, 2009 içinde.
- Puto, Artan. "Faik Konitza, the Modernizer of the Albanian Language and Nation." *Şemseddin Sami Frashëri (1850-1904): Contributing to the Construction of Albanian and Turkish Identities*, der. Diana Mishkova, 307-40. Budapeşte: Central European University Press, 2009.
- Trencsényi, Balazs, and Michal Kopeček, eds. *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945): Texts and Commentaries*. 2 cilt. cilt I: Late Enlightenment - Emergence of the Modern 'National Idea'. Budapeşte; New York: Central European University Press, 2006.
- Vasa, Pashko. *Arnavudluk ve Arnavudlar*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1297 [1880].

DİPNOTLAR

- * Yazının daha kapsamlı bir hâli *Balkanologie* dergisinde yayımlanmıştır. Bu yazı, yayımlanandan farklı olarak Vasa Efendi'nin bir Arnavut ve bir Osmanlı olarak ortaya çıkardığı tarih anlayışına odaklanacaktır. Uğur Bahadır Bayraktar, "Mythifying the Albanians: A Historiographical Discussion on Vasa Efendi's 'Albania and the Albanians'," *Balkanologie* 13, no. 1-2 (Aralık 2011)
- 1 Kendisinin adı Pashko Vasa, hatta İngilizler Vassa Efendi dese de bu yazıda karışıklık olmaması için Vasa Efendi kullanılacaktır. Vasa Efendi'nin kısa biyografisi şu kaynaklardan derlenmiştir: Robert Elsie, *Albanian Literature: A Short History* (Londra: I.B. Tauris, 2005), s. 80-8; Robert Elsie, "Pashko Vasa," http://www.albanianliterature.net/authors_classical/vasa.html; Engin Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920* (Berkeley, Ca: University of California Press, 1993), 45-57; George Gawrych, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913* (Londra; New York: I.B. Tauris, 2006), 57-9, 85-6; Abdülhamit Kırmızı, "II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler" (Yüksel Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1998), s. 67-9.
- 2 Bayraktar, "Mythifying the Albanians."
- 3 Hepsini İstanbul'da olmak üzere bunlardan önce yayımladığı başlıca eserler şunlardır: *La mia prigionia, episodio storico dell'assedio di Venezia* (1850), *La Bosnia et l'Herzegovine pendant la misalon de Djedvet Efendi* (1865), *Esquisse historique sur le Montenegro d'après les traditions de l'Albanie* (1872).
- 4 Bu dillerdeki baskılar şu şekildedir: *La vérité sur l'Albanie et les Albanais: étude historique et critique* (Paris: Societe Anonyme, 1879); *The Truth on Albania and the Albanians Historical and Critical Issues* (Londra: National Press Agency, 1879); *Albanien und die Albanesen: Eine Historisch-Kritische Studie* (Berlin: Springer, 1879). Daha sonrasında Arnavutça, Yunanca, 1884'te Arapça ve 1916'da da İtalyanca çevirileri basılmıştır. Pashko Vasa'nın kısa biyografisine ek olarak kitabın kısa bir bağlamı için bkz. Balasz Trencsenyi and Michal Kopeček, eds., *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945): Texts and Commentaries*, 2 cilt., cilt I: Late Enlightenment - Emergence of the Modern 'National Idea' (Budapeşte; New York: Central European University Press, 2006), s. 118-24.
- 5 *Arbëresh* lerin bu kuramlarının temelinde de 19. yüzyıl başında Arnavutbiliminin önde gelen temsilcileri Malte-Brun ve Johann Georg von Hahn olduğunu belirtmek gerekir. Batı Arnavutbilimcileri ve İtalyan Arnavutları arasındaki bağ için, bkz. Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 119-46.
- 6 Aksi belirtilmedikçe bu yazının temelini teşkil eden mezkûr eserin Osmanlıca çevirisidir. Pashko Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar* (İstanbul: Mıhran Matbaası, 1297/1880).
- 7 Bülent Bilmez, "Şemsettin Sami mi Yazdı Bu 'Sakıncalı' Kitabı?," *Tarih ve Toplum/Yeni Yaklaşımlar*, no. 1 (Bahar 2005).
- 8 20. yüzyıl başında yeni bir Arnavut dili ve ulusu yaratmakla meşgulken din konusunda daha katı bir tutum alan Faik Konitza ile Sami'nin bu ayrımı önemlidir. Vasa'nın da dahil olabileceği bu ayrımı Puto şöyle dile getirmekte:
- "1870'lerin sonundaki Şark Meselesi sırasında Arnavut dili için Latin-esaşlı bir alfabe tesis etmeye çalıştığında, [Sami] eşzamanlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında Arnavutların yaşadığı yerler üzerindeki Yunan toprak iddialarına karşı çıkmak için Müslüman bir Arnavut kimliği öne çıkarırken, kısmen de olsa devlet sansüründen ötürü diğer koşullarda da bariz bir şekilde şarklı bir söylemi teşvik etmekteydi." Artan Puto, "Faik Konitza, the Modernizer of the Albanian Language and Nation," in *Shemseddin Sami Frasheri (1850-1904): Contributing to the Construction of Albanian and Turkish Identities*, ed. Diana Mishkova (Budapeşte: Central European University Press, 2009), s. 331.
- 9 Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar*: 9.
- 10 *Age*., s. 11.
- 11 *Age*., s. 20-1.
- 12 *Age*., s. 27.
- 13 John Coakley, "Mobilizing the Past: Nationalist Images of History," *Nationalism and Ethnic Politics* 10, no. 4 (2004).
- 14 Hatta bu farklılıklar filolojik bir tartışmayı da içermektedir. Vasa'nın anlatısına göre, Yunan mitolojisindeki birçok tanrı ve tanrıçanın ismi 'hiç değişmemiş' olan Arnavutçadan gelmekteydi. Dahası bu açıklamayla Arnavutça Avrupa'nın en eski dili hâline de geliyordu. İki dil arasındaki farklılık için bkz. Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar*: s. 28-37.
- 15 *Age*., s. 62.
- 16 *Age*., s. 63.
- 17 *Age*., s. 65-6.
- 18 Aslında işin milliyet ötesinde ırkçı ve çeşitliliği coğrafya, biyoloji, antropoloji ve psikoloji bilimleriyle bir arada ele alınması 19. yüzyılda inşa edilen milliyetçi söylemlerde yok denecek kadar azdır. Diana Mishkova, "Introduction: Towards a Framework for Studying the Politics of National Peculiarity in the 19th Century," *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, ed. Diana Mishkova (Budapeşte: Central European University Press, 2009) içinde, s. 42 vd.
- 19 Gjergj Kastrioti'nin aynı zamanda Iskender Beg olarak sahip olduğu ikili kimliği dile getirerek Lubunja Iskender Beg'in "din değiştirmiş olması (Hristiyan olarak doğmuş, Müslüman ve sonrasında yine Hristiyan olmuş) Arnavut Rönesansı'nın ünlü adamlarından biri olan Vaso Paşa tarafından yaratılan çok önemli bir tarihsel kurguya ymaktaydı" diyerek bunun altını çizmektedir. Fatos Lubunja, "Between the Glory of a Virtual World and the Misery of a Real World," *Albanian Identities: Myth and History*, ed. Stephanie Scwandner Sievers and Bernd J. Fischer (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2002) içinde, s. 92.
- 20 Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar*: s. 53-4.
- 21 Elbette bunda bu kitapçığın yazıldığı dönemin acil ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmakta laydla var. Zira kırapta on beş fasıldan dokuzu tarihsel, etnik, filolojik veya toplumsal olarak Yunanlardan farklı olduğunu anlatmakta.
- 22 Gawrych, Vasa'nın anlatısıyla tarihin Arnavutları doğal savaşçılar olarak öne çıkardığını ve babadan oğula geçen askerlik meşiyetini DNA'larına işlediğini belirtmekte. Gawrych, *The Crescent and the Eagle*: s. 58.
- 23 Sami Frashëri de aynı şekilde Iskender Beg'in ulusal bir askeri lider olarak mitleşmesine katkıda bulunduysa da 'Tanzimat'tan önceki Osmanlı hâkimiyetine ilişkin köklü bir eleştiride bulunmamıştı. Bülent Bilmez, "Shemseddin
- Sami Frashëri (1850-1904): Contributing to the Construction of Albanian and Turkish Identities," *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, ed. Diana Mishkova (Budapeşte: Central European University Press, 2009), içinde s. 359 vd.
- 24 Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar*: s. 58.
- 25 Arnavutların o dönemki hâlini anlatırken Arnavutların temel ve özcu özelliklerini (cesur, fevkalade zeki, ziyade kanaat sahibi, üzüntü ve keder bilmez ve elbette sonsuz derecede vatan aşkı ve sevgisi sahibi) anlatmaya devam ederek Toska ve Geg'lerin aynı soydan geldiğini söyleyerek Arnavut birliğini kurmaya çalışmaktaydı. Tüm Arnavutlar arasında geçerli olan kan davalarını "göz için göz diş için diş" diyerek "eşitlikçi" bir hakış açısıyla sunan ve kadim kuralları ayrıntılı şekilde işleyen Vasa soyunu korumayı başarmış Arnavutların medeniyet yarışında geri kaldığını söyle dile getirmekteydi Vasa: "Amâl ve temâyülât-ı memdûhası olan milliyet, ılsân, ve şân ve şerefını hâsılı hukuk ı kavmiyesini vikâye ve muhâfaza eylemişler ise de haylen ki terakkiyât-ı milliyeye ve medeniyetçe hemcivârları bulunan akvâmdan gerü kalmışlardı." *Age*., s. 89.
- 26 *Age*., s. 108.
- 27 *Age*., s. 113-4.
- 28 Coakley, "Mobilizing the Past," s. 554.
- 29 Başta Güneydoğu Avrupa'daki milliyetçi aydınlar olmak üzere Sami Frashëri de modernist ve romantik söylemler arasında gidip gelmekteydi. Mishkova, "Introduction," 12-22; Bilmez, "Shemseddin Sami Frashëri (1850-1904)," s. 361-4.
- 30 Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar*: s. 119.
- 31 *Age*., s. 121.
- 32 Hatta bu bağlamda Arnavutların durumunu Bulgarlarla kıyaslayarak Bulgarların eski zamanlardan beri Müslümanlara olan düşmanlığını dile getirerek Arnavudluk'taki durumun Bulgarlarınkilerden farklı olduğunu belirtmekteydi. *Age*., s. 123-4.
- 33 Vasa önce Yanya, İşkodra ve Manastır vilayetlerinden bahsetse de sonraki idari düzenlemelere de tekliyi. Daha sonra kurulan Kosova vilayetine kapsadığı Niş ve Şarköy'deki Bulgar çoğunluğu ve aynı şekilde anlam veremediği şekilde gerçekleşen Manastır'ın Selanik vilayetine ihlakı ile birleşmesi istenen üç vilayetin üçüncüsü Manastır değil, Kosova olmuştur.
- 34 Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar*: s. 130.
- 35 *Age*., 134. Prizren Birliği'nin bağlamı ve yedi maddelik metni için bkz. Trencsenyi and Kopeček, *Discourses of Collective Identity*, s. 347-51.
- 36 Bu aidiyetlerin geç Osmanlı Balkanlar'ında ne kadar yorleşik ve aynı zamanda ne kadar değişken olduğunu unutmamak gerek. Bu bağlamda kısa ve başarılı bir çerçeve için, bkz. Hannes Grandits, Nathalie Clayer, and Robert Pichler, "Introduction: Social (dis-)integration and the national turn in the late- and post-Ottoman Balkans: Towards an analytical framework," *Conflicting Loyalties in the Balkans: The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation Building*, ed. Hannes Grandits, Nathalie Clayer, and Robert Pichler (London: I.B. Tauris, 2011).
- 37 Vasa, *Arnavudluk ve Arnavudlar*: s. 137.
- 38 *Age*., 143-4. Krş. Efendi, *The Truth on Albania and the Albanians*: s. 45-6.

GEÇ OSMANLI/ERKEN CUMHURİYET TARİHYAZIMINDA BİR İRAN TAHAYYÜLÜ:

ÖMER HÂLİS

ENİS ERDEM AYDIN

Osmanlı tarihyazımında İran göreceli olarak az çalışılmış bir alandır. 19. yüzyılın ortasından itibaren müşterek bir ıslahat safhasına girdiği söylenebilecek iki ülkenin birbirlerini nasıl okuduğunu ve bu tecrübelerden ne tür dersler çıkardığını ikili ilişkilerin tarihi açısından ve modernleşme fikrinin bu coğrafyada edindiği anlam bağlamından değerli buluyorum. Burada etkileşimin gözlenebileceği alanlardan biri olan tarihyazımını Ömer Hâlis'in Büyük İran Tarihi üzerinden ele almak istiyorum.

1883 yılında Erzincan'da doğan Ömer Hâlis, 1905'te Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Trablus ve Balkan savaşları yüzünden eğitimine ara verdi; daha sonra 1914'te Harp Akademisi'nden mezun oldu.

İnceleyeceğim eser bir Osmanlı (daha sonra Türkiye Cumhuriyeti) askeri/entelektüel olan Bıyıklıoğulları'ndan Ömer Hâlis'in (soyadı kanunundan sonra aldığı isimle Ömer Hâlis Bıyık-tay) 1926 yılında yayınladığı *Büyük İran Tarihi*.¹ Bir kısmı tercüme bir kısmı telif olan bu eser, Türkiye'de cumhuriyetin, İran'da Pehlevi Hanedanlığı'nın tesisine denk gelmesi bakımından hem Osmanlı hem Kaçar, hem Türkiye Cumhuriyeti hem Pehlevi İran'ı hassasiyetlerini yansı-tıyor. Hâlis, "Türklüğün" henüz tanımlanma aşamasında olduğu, Şeyh Said İsyanı'yla beraber rakip milliyetçilik-lere ve Batı emperyalizmine karşı savunmacı duruşun sürdüğü, Hilafet'in ilga edildiği, Osmanlı Hanedanı'yla bağların yeni koparıldığı, başarıla-mamış bir muhalefet deneyi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tecrübesini yaşamış bir Türkiye'de kaleme alıyor eserini. İran tarihi üze-rinden verdiği milliyetçilik, saltanat idaresive Batı medeniyeti üzerine mesajlarla iki devlet ve toplumun büyük bir kırılma yaşadığı anlara, bu geçiş dönemine ışık tutuyor.

Makalemde Ömer Hâlis'in bu tarihi kaleme alırken olay dizisinde yaptığı zamansal ve bu diziyi aktarırken

yaptığı dilsel seçimlere bakacağım. Ömer Hâlis'in savunduğu Türk mil-liyetçiliğinin yapısal özelliklerini inceleyip, Türk milliyetçiliğini, rakip olarak aldığı diğer ideolojilere karşı nasıl konumlandığına bakacağım. Rakipler arasında Fars ve Kürt milli-yetçiliklerinin yanı sıra, Batı emper-yalizmi ve Osmanlı saltanatı da var. Burada Ömer Hâlis gibi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemindeki bir asker/entelektüelin 'milliyetçilik' an-layışındaki tutarlılığı irdelemek isti-yorum. Bu incelemenin, Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde

seçkinlere atfedilen 'tek tip milliyet-çilik' anlayışının sorgulanması için bir vesile olacağı kanaatindeyim.

ESERİN YAZAR(LAR)I VE ESERE GENEL BAKIŞ

Osmanlı ve İran arasındaki etkile-şimde, İstanbul'da yaşayan İranlı en-telektüeller kadar, Farsça konuşup yazan bir Osmanlı aydın kesiminin de önemli olduğunu düşünüyorum.² Özellikle 1906'da İran'da, 1908'de Osmanlı'da meşrutiyet devrimlerinin yaşanması ve aynı yıl İran'da Muham-med Ali Şah'ın yürüttüğü karşı devrim ve müşterek yaşanan I. Dünya Savaşı tecrübeleriyle iki ülke aydınları ara-sında bir dayanışmanın yaşandığını söylemek mümkün.³ "Genç Türkler" ve "Genç İranlıların" oluşturdukları bu dayanışmanın daha sonra seçkin zümrelerini oluşturacakları ulus-devletlerin inşasıyla 20. yüzyılın büyük çoğunluğuna sirayet edecek "iyi ilişkilerin" temelini attığını iddia etmek bence yanlış olmaz.

Ömer Hâlis, işte bu entelektüellerden yalnızca biri. 1883 yılında Erzincan'da doğan Ömer Hâlis, 1905'te Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Trablus ve Balkan savaşları yüzün-

den eğitime ara verdi; daha sonra 1914'te Harp Akademisi'nden mezun oldu. Milli Mücadele'de 23. Tümen Komutanı olarak görevi yapan Ömer Hâlis, Cumhuriyet'te Genelkurmay Eğitim Dairesi Başkanlığı yaptı, 1934'te korgeneral oldu. Aynı yıl getirildiği İstanbul Komutanlığı vazifesinde 5 yılın ardından 1939'da vefat etti.⁴

Eserin İranlı yazarı Mirza Muhammed Ali Fûrûgi Zeka'ülmûlk, devlet seçkinleri arasındaki bu geçiş dönemini yansıtan bir diğer isim. 1877'de İsfahan'da doğan Fûrûgi, Darülfünun'da eğitim gördü, 1907'de Tahran Medrese-i Ulum-i Siyasi'de müdürlük yaptı. 1909'da meclise giren Fûrûgi, 1911'de Maliye, 1915'te Adalet Bakanı oldu. Rıza Şah'ın 1925'te Pehlevi Hanedanlığı'nı kurmasıyla, şahın iki defa, oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'nin bir defa başvezirliği'ni (1941-42) yaptı. 1927-1930 arasında İran'ın Ankara Büyükelçisi'ydı. Ömer Hâlis'in kitabı kaleme aldığı esnada Rıza Şah'ın başveziri olan Fûrûgi, 1942 yılında Tahran'da hayatını yitirdi.⁵

Eserin Farsça orijinal ismi *Tarih-e İran-e Bozorg*, yani *Büyük İran'ın Tarihi*. Ömer Hâlis'in daha sonra üzerinde duracağım seçiciliğiyle *Büyük İran Tarihi* adını alan eser Fûrûgi'nin yazdığı şekliyle, 4 fasıldan oluşuyor. Kitap, kabaca 2.500 sene önce İran monarşisini kuran Ahamenişlerden başlayıp, 1906'da İran'da meşrutiyetin ilanı ile bitiyor

ve Safevilerden başlayarak İran tarihiyle ilgili genel bir değerlendirme içeriyor. Ömer Hâlis'in tercümesi ilk faslın sonundaki Safevi dönemiyle başlayıp meşrutiyeti kabul eden Muzafereddin Şah'ın (t. 1896-1907) ölümüyle bitiyor. Ömer Hâlis, ona eserin yazarı unvanını kazandıracak şekilde tarihi Nasreddin Şah'tan (t. 1848-1896) I. Dünya Savaşı'na kadar getiriyor, ayrıca Abbas ve Nadir Şah dönemlerini ve bu zamana rastlayan Osmanlı tarihini de eserin sonuna ekliyor. Ekim 1925'te başladığı eseri 1926'da yayınlıyor. Eser 96 sayfa; bunun 60 sayfası çeviri, kalan 36 sayfa'yı Ömer Hâlis kendisi yazıyor. Kitap Genelkurmay'ın Talim ve Terbiye Dairesi'nce basılıyor, Askeri matbaanın bastığı diğer eserler arasında "Balkan Harbi" ve "Türk İstiklal Harbi" gibi eserler bulunuyor.

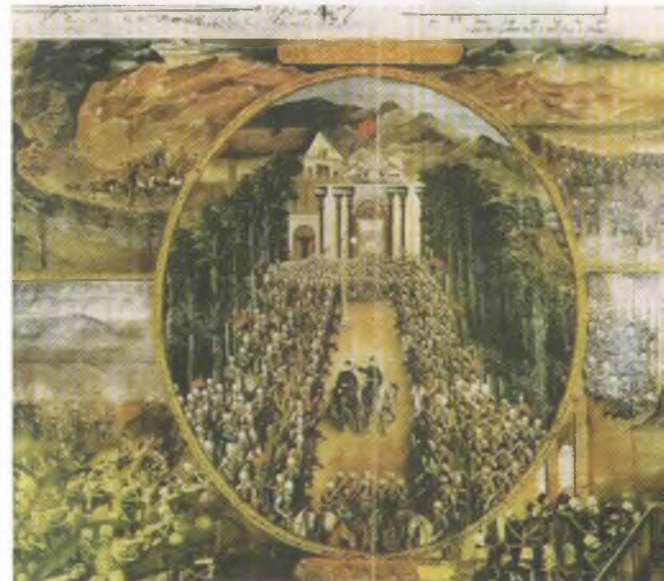

Tarih-e İran-e Bozorg ve İranlı yazarı Mirza Muhammed Ali Fûrûgi Zeka'ülmûlk.

ESER ANALİZİ

"Dilbilime dönüş" diye çevirebileceğimiz akımın öncülerinden Hayden White, tarihçi için asıl meselenin varsayılan bir olay bütününü zamansal ve cümlesel olarak sıraya dizip anlamlandırmak olduğunu söyler.⁷ Ben de bu eserde, Ömer Hâlis'in *Büyük İran Tarihi*'ni kaleme alırken yaptığı zamansal sıralama ve savunduğu milliyetçilik anlayışını aktarırken kullandığı dile dair seçimlerini irdelemek istiyorum. Bu sayede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemindeki bir asker/entelektüelin zihin yapısını anlamlandırmaya çalışacağım. Bunu yaparken devrin seçkinlerinin (özellikle "Şark politikası"na etki edenlerin) düşünce tarzlarına ufak bir pencere açma niyetindeyim.

İran'da ve Osmanlı'da meşrutiyete geçiş çok yakın tarihlere denk düşer. Soldaki poster Osmanlı meşrutiyetini anlatıyor. Bu afişle ilgili dergimizin 15x. sayısında tafsilatlı bilgi bulabilirsiniz. Diğer poster Tahran'ın meşrutiyet yanlısı devrimciler tarafından Temmuz 1909'da işgalini temsil ediyor. At üstündeki iki adam Sipahsalar-ı Azam ı Tankaboni ve Serdar Esad.

Zamansal kurgu

White, tarihi kurgularken zamansal anlamda yapılan ilk seçimin bazı olayların diğerlerinin önüne çıkarılması olduğunu söyler.⁸ Ömer Hâlis'in burada yaptığı ilk seçim, daha önce de belirttiğim gibi Fûrûgi'nin Ahamenişlerden başlattığı İran tarihini Safevi döneminden başlatması. Ese-

Ömer Hâlis, Rıza Şah'ın 1925 Kasım'ında tahta çıkmasıyla meydana getirdiği "İran İnkılâbı'nın "hayırlı ve feyizkâr" olmasını temenni ediyor ancak bu değişimi "takib ve tahmin" için İran'ı ve İranlıları "bütün seciyye ve kabiliyetleri ile" tanımak gerektiğini belirtiyor.

rin ikinci başlığında yer aldığı üzere, Ömer Hâlis'in seçtiği zaman dilimi, "Safevi-Afşar-Zend-Kacar Şahları Vekayi-i Tarihîyesi"ni kapsıyor. Bu zamanlamanın analizine geçmeden önce Ömer Hâlis'in bu seçime ilişkin cevabını vermenin uygun olduğunu düşünüyorum.

Ömer Hâlis, eserin önsözünde Rıza Şah'ın 1925 Kasım'ında tahta çıkmasıyla meydana getirdiği "İran İnkılâbı'nın "hayırlı ve feyizkâr" olmasını temenni ediyor ancak bu değişimi "takib ve tahmin" için İran'ı ve İranlıları "bütün seciyye [karakter] ve kabiliyetleri ile" tanımak gerektiğini belirtiyor.⁹ Bunun için de en iyi yöntemin İran'ın yirmi beş asırlık tarihinde çeşitli devirlerde yaşadığı baskı, dağılma ve parçalanma ("tazyik, teşettüt ve tecezzi") karşısında gösterdiği "temâyülât-ı ruhiyye ve kabiliyyet-i hayatiyye"ye bakmak olduğunu ifade ediyor.¹⁰ Ömer Hâlis'e göre bu ruhsal eğilimler ve hayatta

kalma kabiliyeti en belirgin olarak İran'ın "mezheb ve muaşeretinin ta'azzuv ve teşkilatının devr-i tesis ve tekerrürü olan son asırlar"da görülür.¹¹ Yani, İran'ın Şiilik üzerine tesis ettiği medeniyetin bu seçtiği dönemde ortaya çıktığını, yazdığı tarihi de bu yüzden kadim İran'ı es geçerek Safevilerden başlattığını söylüyor. Buradaki ikinci önemli nokta da Safevilerden başlattığı 'iç karışıklık-nizamı sağlayan lider' döngüsünü de Rıza Şah'ın İran'ına uzatıyor. Fûrûgi'nin de benzer bir noktadan hareket ettiğini söylemek mümkün; o da Safevilerin mezheb ve medeniyetinin İran'da "aynı esas ve usûl"le devam ettiğini söylüyor ancak bir farkla, o "karışıklık-nizam" döngüsünü Ahamenişlerden başlatıyor.¹²

Ömer Hâlis'in zaman kurgusunda yaptığı seçimi üçe ayırmak mümkün olabilir; bunlar milliyetçilik, iktidar tarzı ve Batı medeniyeti üzerine aldığı tavırlar. Ömer Hâlis'in milliyetçilik alanında, 'ırk' ve 'din' arasında sıkıştığını ve bunun da öne çıkardığı olaylara yansıdığını düşünüyorum. İslam öncesi İran'ı es geçerek İran'ın Türki hanedanlarının tarihine yer vermeyi seçmesi bence önemli; bu hanedanlar arasında yalnızca Fars'ın merkezi Şiraz kökenli Zend Hanedanı Türki değil ama onlar da meşruiyetlerini Safevi soyundan alıyorlar. Ancak Ömer Hâlis kitabını Safevilerle başlatarak yalnızca İslam öncesi İran'ı es geçmiyor, aynı zamanda Moğol İlhanlı, Selçuklu ve Akkoyunlu/Karakoyunlu iktidarlarına da yer vermemiş oluyor. Bu çelişkiyi biraz açmak arzusundayım.

Türkçü argümanlar Yavuz Sultan Selim (t. 1512-1520) ve Şah İsmail'i (t.1501-1524) 1514'te karşı karşıya getiren Çaldıran Savaşı hakkında su yüzüne çıkıyor. Eserde verilen yer açısından, Fûrûgi'nin İran'ın yenildiği bu savaşı dört satırla aktarmasına karşılık, Ömer Hâlis 15 satırlık dipnot koyuyor, yani bir yerde yeniden yazıyor. Ömer Hâlis'e göre iki sultan "ahalisi Türk olan ve evvelki idarelerin birleştirdiği âsâr-ı ülfet ve ittihadı unutmamış bu memleketleri yine birleştirmek azminde

bulunuyorlardı."¹³ Aynı şekilde Ömer Hâlis'e göre Yavuz, "Şah İsmail'in büyük olan siyasetini daha büyük ve âli olan bir mefkûreyi- Türk birliğini- vücuda getirmek azmiyle karşılaşmış ve yenmişti."¹⁴ Burada çatışmayı geleneksel tarihyazımının kabul ettiği gibi Sünni-Şii ihtilafı ekseninden değil de "Türk dünyasına liderlik" üzerinden tanımlaması bence önemli. Ancak buna karşılık Yavuz'a Sünni bir siyasetten ziyade "Türk birliği" ülküsü yakıştırmasına karşılık Şah İsmail'in Şiilik siyaseti sürdürdüğüne dair kanaati de dikkatten kaçmamalı. Savaşın önce "dâhildeki Şia'nın bertarafı"ndan¹⁵ bahsetmesi, daha sonra geleceğimiz üzere Kürtlerin bu savaştaki rolünden bahsetmemesi Ömer Hâlis'in, Türklük anlayışının sınırlarına tanıklık edebilir.

Burada Şiilik gibi, bir başka mezhebin/dini hareketin Ömer Hâlis'in İran algısında önemli rol oynadığını söyleyebilirim. Kendi yazdığı Nasreddin Şah bölümünde Fûrûgi'nin es geçildiğini belirterek Bâbilik¹⁶ meselesini öne çıkarmasının, Safevi seçimi gibi yeni İran'da dinin siyasette belirleyici olabileceğine dair endişelerini gösterdiğini düşünüyorum.

Ömer Hâlis'in seçtiği zaman diliminin iktidar tarzı konusundaki düşüncelerini de yansıttığını düşünüyorum. İran'da 18. yüzyıldaki Afgan işgalini bitiren Nadir Şah Afşar (t. 1736-1747) için açtığı özel bölümde yazdıkları dikkate değer. Ömer Hâlis, bir ülkenin istilaya uğraması halinde "inkiraza İçöküşel müstahak olmayan ve henüz yaşayabilmek kudret ve kabiliyeti bulunan milletler"ın içinden "fevkalâde bir şahsiyet" çıkardığını savunuyor.¹⁷ Milli ihtiyaç ve dehayı temsil eden, dağınık fikir ve kuvvetleri birleştiren bu şahsiyetin vatani kurtardığını belirtiyor. Ömer Hâlis'e göre önceleri güçsüzlük emareleri gösteren halk, "tek bir adamın azim ve iradesiyle" yükselmeye layık seçkin bir cemiyete dönüşüyor. Ömer Hâlis'e göre "Nadir Şah"ı da böyle bulunan devrin ihtiyacı, istilaya uğrayan vatanın bîhuzur ve bîkudret olan halkın ruhi temâyülâtı işbaşına

getirmiş idi."¹⁸ Bu hikâyeyle Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti ve Rıza Şah'ın Pehlevi İran'ı için yaptıkları arasında benzerlik kurmamak elde değil. Bence burada Nadir Şah'la beraber Mustafa Kemal ve Rıza Şah'ın gerçekleştirdiği "tek adam"lı dönüşüme övgü var. Safevi Şahı Abbas ve Nadir Şah gibi "büyük isim"ler için

özel bir bölüm açmasının bu nedenle gerçekleştiğini öne sürmek mümkün. Mustafa Kemal'i toplumsal bir kriz anında, halkın ürettiği mistik bir 'ruh' vasıtasıyla ortaya çıkıp düzeni sağlayan bir kişi olarak tanıtmak şeklide bir gönderme yapmakla, Ömer Hâlis'in onun "tek adamlığını" meşrulaştırma hedefi güttüğünü düşünüyorum. İran meşrutiyet devrimini anlatırken ortaya çıkan farklı siyasi partileri bir "zaaf" olarak görmesi de bence bununla ilintili -hatta daha da ileri gidersek dönemin başarısız Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimiyle de ilişkisi olabilir. Bununla beraber millet vurgusunun bir başka noktada, İran'daki meşrutiyet tecrübesini savunup, -özellikle son Osmanlı padişahı Vahideddin'e referansla- istibdatı yermek için kullanıldığının da altını çizmek gerek. Meşrutiyet mücadelesinin kalesi "Türk" Tebriz de işin başka bir boyutu. Yazarın anlatısındaki "Millet ve mistik ruh" imgesini milliyetçilik düşüncesi altında bir sonraki bölümde açmayı planlıyorum.

Ömer Hâlis'in zamansal anlamda yaptığı bir diğer seçimin, Avrupa ülkelerinin -başta Rusya ve İngiltere- olmak üzere İran'ın iç ve dış

politikasındaki nüfuzunun en yoğun olduğu dönemi ele alması olduğunu düşünüyorum. 18. ve 19. yüzyıllarda Çarlık Rusya'sının Batı Asya ve Kafkasya'ya "yayılması", İngiltere'nin de Hindistan'da merkezi yönetim tesis etmesiyle İran, kısa zamanda iki büyük devlete komşu olmuştu. Fűrûgi'nin deyişi Ömer Hâlis'in

tercümesiyle iki devlet arasındaki mücadele Hindistan'ın "servet ve nimeti" üzerineydi;¹⁹ İran'ın da bu ülkeye açılan en kısa yol olmasıyla ülke iki güç arasında bir "saha-i hareket" olmaktan kurtulamamıştı. 1907'de İran'ı iki nüfuz sahasına ayırıp 1914'te I. Dünya Savaşı esnasında bu bölgeleri işgal eden iki devlet, Rıza Han'ın 1921'de bir darbeyle tohumlarını attığı yeni İran için hem bir ders aynı zamanda modernleşme alanında bir zorunluluk arz etti. Osmanlı'da da durum farklı değildi. "Uzun 19. yüzyılın" bir türlü çözümlenemeyen "Şark meselesi", Osmanlı Devleti üzerinde Avrupalı devletlerin nüfuzunu derinlemesine hissettirmişti. I. Dünya Savaşı'nın sonunda Anadolu'yu işgal eden İtilaf güçleri, Ankara Hükümeti ve daha sonra Cumhuriyet nezdinde ülkenin rotasını çizmesini sağladı: "Batı'ya rağmen Batılılaşmak". Bu müşterek endişeyi Fűrûgi'nin ifadesi Ömer Hâlis'in çevirisiyle eserde görmek mümkün: "Avrupalılara müstehlek leriyip yok olmak] olmamak, zeval bulmak, ism u resmi baki kalmak isteyen her memleket ve millet, vakit kalmadığından kemal-i acele ile asrın temeddününü [medeniyetine] kabul eylemelidir."²⁰ Acelenin sebe-

bi Fűrûgi'ye göre Avrupalı devletlerin istilasının en esaslı bahanesinin "medeniyet ihracı" olmasıdır. Dolayısıyla Ömer Hâlis'in Kaçar İran'ının istilayla sonuçlanan son dönemini, eksik "Batılılaşma" olarak yorumladığını ve Türkiye'de Batılılaşma yolunun bir an önce seçilmesini savunduğunu söyleyebilirim.

Ömer Hâlis'in Milliyetçiliği

Bu bölümde Ömer Hâlis'in zaman seçiminden sonra kullandığı dile bakmak istiyorum; burada önce, Ömer Hâlis'in Türk milliyetçiliğinin yapısal özelliklerini inceleyip daha sonra bu mefkûresini rakip olarak aldığı diğer ideolojilere karşı nasıl konumlandığını irdeleyeceğim. Bu ideolojiler arasında Fars ve Kürt milliyetçilikleri, Batı emperyalizmi ve İran meşrutiyet devrimini ve karşı devrimi anlatırken değindiği Osmanlı Hanedanı'na ilişkin tutumu var.

Ömer Hâlis'in öne sürdüğü milliyetçilik anlayışında Cumhuriyet'in ilk dönemine damga vurduğu öne sürülen Fransız Devrimi'nden mülhem "ortak ülkü"den²¹ ziyade, Orta ve Doğu Avrupa/Germen kökenli ve farklılıkları vurgulayan kültürel milliyetçilikten izler görmek mümkün. Osmanlı siyasi lügatına Polonya kökenli Mustafa Celaledin Paşa²² ile giren Kazan Tatarlarından Yusuf Ak-

Ömer Hâlis'e göre Yavuz, "Şah İsmail'in büyük olan siyasetini daha büyük ve âli olan bir mefkûreyi- Türk birliğini- vücuda getirmek azmiyle karşılamış ve yenmişti."

Yavuz Sultan Selim (en solda).

<http://imgc.allpostersimages.com/images/P-473-488-90/53/5398/40S/GuoZ/posters/italian-school-portrait-of-selim-i-c-1550.jpg> ressam bilinmiyor.

Şah İsmail.

Uffizi Galerisi, Floransa. Ressam bilinmiyor.

Çaldıran Savaşı'yla ilgili bir minyatür.

Selim name, TSMK, H. 1597-8, f. 113a.

çura ile yerleşen "ırk" kavramından eserde izler görmek olası. Yavuz ve Şah İsmail'i karşı karşıya getiren Çaldıran Savaşı'nda yeniçeriler olmasaydı "Türk birliği"nin sağlanacağını söylemesi gibi, Osmanlı-İran ilişkilerinde "kan ve dil birliğini"²³ vurgular, "mübarek Türk kanı"²⁴ öne çıkarılır. Aynı şekilde 1932'de yayınladığı

ve bu uğurda kendini feda etmeleri olduğunu belirtir.²⁷ 19. yüzyılın mesihi dini hareketlerinden Bâbilerin Nasreddin Şah'la giriştiği mücadeleyi tasvir ederken bu mücadelenin kahramanlarından Kurre'tülayn'ın -tartışmalı şekilde- bir "Türk kızı" olduğunu belirtir, "en zalimâne işkencelerden sonra fikrinden dönmeyerek"

ettiği [hedeflediği]³¹ amaca ulaşarak kurduğu Pehlevi İran'ı da Ömer Hâlis'in temkinli yaklaşımından kaçmaz. İnkılabın her ne kadar "hayırlı ve feyizkâr" olmasını temenni etmekle beraber bu değişimi "bütün ihtimalat ve şümûlu ile takip etmenin", tedbir almanın...hayati bir vazife"³² olduğunu belirtir. "Tedbir alınacak"

Sa'favi-Osmanlı çekişmesini anlatırken Ömer Hâlis'in şark vilayetlerini "aydırmamak" ve "azdırmamak" amacıyla bazı bölümlere tarihinde yer vermediği söylenebilir. Buna örnek olarak Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'nin yanında ve içinde yer almaya ikna eden İdris Bitlisi'ye (1452-1520) yer vermemesini sayabilirim.

Ömer Hâlis 1906'da meşrutiyeti ilan eden Muzaferredin Şah'ın (t.1895-1906) Avrupa seyahatleri için ülkeyi borca sokarak "israfât" yaptığını söyler.

1827-1828 Rus Harbi çevirisindeki dipnotlarda Tebriz'de modernleşme hamlesine giren Kaçar şehzadesi Abbas Mirza'nın "asil Türk kanı"²⁵ sebebiyle Rus ordularını yenmeye muvaffak olduğunu belirtir. Ölümünden sonra yayınlanan bir diğer eserinde Hindistan'da medeniyeti kuranların Türk ırkından olduklarını söyler.²⁶

Bu "kanın" içini doldurmak için önsözde bahsettiği "milli karakter" tahliline girer, Şah İsmail'e karşı savaşan Özbeklerden bahsederken Türklerin en büyük meziyetinin vatanseverlik

yakıldığında bile cesur şiirler okuduğunu yazar.²⁸ Bu "milli karakteri" kan ve ırkta bulan anlayışın Fürûğî'nin aynı karakteri kadim İran'ın medeniyetinde bulan anlayışla zıt olduğunu söylemek olası.

Ömer Hâlis'in bahsettiği "birliğe" rağmen milliyetçiliğini Fars milliyetçiliğine karşı konumlaması da bence ilginç. Literatürde Rıza Şah-Atatürk dönemine atfedilen iyi ilişkilerin, Ömer Hâlis'in anlatısında gördüğümüz kadarıyla aslında başlangıçta temkinle karşılandığı anlaşılıyor. Ömer Hâlis önsözünde "İran devletinin hârici telakkیات tesiriyle kendisinin ve Türklüğün zararına çalışmış olması da hemen her asırda görülmüşdür" yorumunu yapar.²⁹ Özellikle Safevileri ayırarak "Sünnilik, Şiiilik iddiası, Rus ve İngilizlerin teşviki ile kendi öz kardeşlerini hayati bir düşman telakki iderek bütün kudret ve kuvvetini Osmanlı ve Orta Asya Türkleriyle muharebeye"³⁰ girdiklerini belirtir. Ayrıca Fûrûğî'nin Safevi döneminde tesis edilen Şiiiliğin İran'ı diğer İslam ülkelerinden ayrıcalıklı bir yere taşıdığını ifade eden sözlerine Ömer Hâlis dipnotta eleştiride bulunur; "Şiiiliğin bu kadar taassubla iltizam idilerek asırlarca komşu ve kardaş milletin çarpışdırılmasında bir âmil-i manevi" haline getirildiğini savunur, siyasi hata yorumu yapar.

1921'de darbeyle fiili olarak yönetime gelen Rıza Han'ın 1925'te "istihdaf

hususlar arasında yeni tesis edilen devletin ideolojisi, özellikle Fars milliyetçiliğine olan tutumu vardır.³² Öne sürdüğü savunmacı milliyetçilik anlayışının izlerine burada da rastlamak mümkün. İran [daha ziyade Fars] milliyetçiliğine göz kırpan, Orta Farsçanın yazı formu olan Pehlevi unvanını almakla "Türk hanedanlarının idaresini"³⁴ hiçe sayan bir lider ve bunu düşünen bir seçkin zümresinin varlığından endişe duyuyor. Rıza Şah'ın aldığı unvanın İslam öncesi Fars dünyasına ait olması da bir başka endişe sebebi.

Bu endişeyi özellikle Bâbilik mezhebini anlattığı ve daha sonra Pehlevi İran'ıyla ilişkilendirdiği yerlerde görmek mümkün. İran devletinin Bâbilere baskı politikasından bahsederken Ömer Hâlis'in Bâbileri milliyetçilik prizmasından görmesi bence önemli. Bu mezhebin "bir Fars hâkimiyetini" hedeflediğini öne sürüyor Ömer Hâlis.³⁵ Çıkış şehrinin Fars'ın kalbi Şiraz ve Yezd olduğunu yazan Ömer Hâlis, Bâbilerin "hükümeti Türklerden almak azminde" olduklarını yazıyor.³⁶ Ayrıca Ömer Hâlis'e göre Mirza Ali Bâb'in "on iki bin Türkün kesilmesini teşvik ve tergiş eylemekte bulunması da Türk düşmanı bir zihniyete delalet" ediyor.³⁷ Burada yazarın Bâbiler hakkında hareket içinde "Türk" olduğunu varsaydığı şahsiyetleri -mesela daha önce değindiğimiz Kurre'tülayn- övecek bir seçicilik yaptığının da altını

çizmek gerek. Nasreddin Şah'a ayırdığı bölümün başlığında Bâbileri öne çıkartması zaten bu mezhebe atfettiği önemi gösteriyor; bölümün sonunda bu seçimin Pehlevi İran'ıyla alakalı olduğunu görmek mümkün. Ömer Hâlis, "Pehlevi (yani kadim Fars) unvanını alan yeni Şahın Safevi, Afşar ve Kaçar şahlarının âsar ve ânânâtı gibi mezheplerini de terk itdireceğine şüphe bırakmamaktadır"³⁸ yorumunda bulunuyor ve İran'ın nihayetinde Bahailiği [Bâbilîğin devamı] "mezheb-i resmi" yapacağı kanaatini belirtiyor. Ancak İran'da doğabilecek bir Bahai-Şii ihtilafına da dikkat çekiyor. Amerika'da Bahailiğin artması ve İranlılarla hemmezhep olabilecekleri yönündeki görüşü, emperyalizme karşı temkinle açıklanabilir. İran'ın "hârici telakkîyat" yani dış telkinle "Türklüğün" zararına çalışabileceği yorumunu yukarıda görmüştük. Ömer Hâlis'in Bâbilik/Bahailiği güvenlik ekseninden okuduğu söylenebiler.

Ömer Hâlis'in milliyetçiliğinin karşısına konuşlandırdığı bir başka alan yükselen Kürt milliyetçiliği. Daha önce Ömer Hâlis'in Anadolu'dan İran'a uzanan kesintisiz bir Türk birliği hedefini paylaşmıştım. Ben de bu coğrafi tanımlamada erken Cumhuriyet hassasiyetlerini gözlemlemek olası. 1925'in Şubat-Nisan aylarında çıkan ve Kürt-İslami öğeler barındıran Şeyh Said İsyanı'nın Cumhuriyet seçkinleri nezdinde Kürt meselesine bakış açısını değiştirdiği gözlemlenebilir. Bu ayaklanmadan sonra Mustafa Kemal'in emriyle hazırlanan ve 8 Eylül 1925'te açıklanan ilk "islahat planı" buna delildir. Şark Islahat Planı, Said'in ailesine sürgün, "Türk" yerleşimcilere Kürt bölgelerinde iskân, Kürtçeye yasak getirmektedir.³⁹ Ömer Hâlis'in esere başladığı tarihlere denk gelen bu isyan ve rapora önsözde atıfta bulunduğu görülüyor. Batı emperyalizmini eleştirdiği İran'a olası istila senaryosunda, bu istilacı devletin "kendi şark vilayetlerimizi daha ziyade ayırmak ve azdırmak imkânına"⁴⁰ sahip olabileceğinden bahsediyor. Burada iki husus önemli. İlk resmi tarihte sıklıkla yer bulan bu isyanda

Said'in ısrarla reddettiği "İngiliz rolüne" ilişkin bir ön kabul görülebilir. İkinci olarak özellikle Safevi-Osmanlı çekişmesini anlatırken Ömer Hâlis'in şark vilayetlerini "aydırmamak" ve "azdırmamak" amacıyla bazı bölümlere tarihinde yer vermediği söylenebiler. Buna örnek olarak Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'nin yanında

keyfi harcamalarıyla Kaçar şahlarına bir eleştiri olarak okumuştuk. Bunda Osmanlı sultanlarına -özellikle Vahideddin'e- bir gönderme sezmek mümkün. Ömer Hâlis, tarih boyunca Osmanlı-İran ilişkilerindeki olumsuz seyrin Osmanlı'daki "su-i idare" ve İstanbul'un "hain ve hilekâr" siyaseti nedeniyle olduğunu söyler.⁴¹ Daha

Ömer Hâlis'in millet vurgusunu bir başka noktada, İran'daki meşrutiyet tecrübesini savunup, -özellikle son Osmanlı Padişahı Vahideddin'e referansla- istibdatı yermek için kullanıldığının da altını çizmek gerek.

Sultan Vahideddin bu fotoğrafın çekilmesinden birkaç gün sonra 17.11.1922'de Britanya gemisiyle Malta'ya kaçtı.

ve içinde yer almaya ikna eden İdris Bitlisi'ye (1452-1520) yer vermemesini sayabilirim. Çaldıran Savaşı'nı 15 satırlık dipnotuyla yeniden yazan Ömer Hâlis'in bu konuya temas etme şansının olduğunu düşünüyorum. Bölgedeki Kürt aşiretlerinin Ömer Hâlis'in Yavuz'un "Türk birliği" siyasetine uymadığı söylenebilir. Ancak burada da Şah Abbas dönemini anlatırken sarf ettiği "Kürdistan dağları"⁴¹ terimini önemsiyorum ve coğrafi açıdan da olsa eserin kaleme alındığı hassas dönemde bu kelimeyi kullanmasının dikkate değer olduğunu düşünüyorum. 1931'de Dersim Raporu hazırlayan Ömer Hâlis'in dönemin raporlarından daha az devletçi bir dil kullandığını söylemek mümkün. Aynı yıl hazırladığı raporda "Kürtlüğün eritilmesini" savunan Fevzi Çakmak'ın yerine Dersim halkının yeniden iskânına ve Sünnilik ve Türklük güden bir siyasete karşı çıkıyor, bir askeri harekâttan sakınıyor. Dersim'in vilayet olması gerektiğini, yetiştirilmiş memurlar gönderilmesini ve kalkınma ve istihdam faaliyetlerini savunuyor.⁴²

Zamansal kurguda Ömer Hâlis'in İran meşrutiyet tarihine eserinde yer vermesini müstebid idareleri ve

sonra 1906'da meşrutiyeti ilan eden Muzafereddin Şah'ın (t.1895-1906) Avrupa seyahatleri için ülkeyi borca sokarak "israfât" yaptığını söyler ancak en büyük eleştiriyi oğlu Muhammed Ali Şah'a (t. 1907-1909) yapar. Şah'ın "istibdada mâ'il"⁴⁴ olduğunu söyleyen Ömer Hâlis, meşrutiyeti geri almak için girdiği Rus destekli mücadeleyi eleştirir. 1908'de meclisi bombalayan Muhammed Ali Şah, daha sonra Tebriz'deki meşrutiyet destekçisi mücadeleye yenik düşer ve Rus hükûmetine sığınır. Ömer Hâlis'in burada Anadolu mücadelesine karşı çıkan son Osmanlı padişahı Vahideddin'in bir İngiliz şilebine binip ülkeyi terk etmesine yaptığı gönderme dikkat çekicidir: "Alçak ve korkaklıkta Vahideddin'in tamam eşi ve benzeri olan Muhammed Ali de efendisi bulunan Rus sefarethanesi-ne iltica eyledi."⁴⁵

İran siyasetini meşrutiyet isteyen "milleti"ler ve muhafazakâr "devleti"ler olarak ikiye ayıran Ömer Hâlis, meclisle millet iradesini bir tutar, vatanseverlik vurgusu yapar.⁴⁶ Burada Ömer Hâlis'in vatandaşlığı ön plana çıkartan mülki milliyetçilik vurgusu dikkat çekiyor ancak zaman zaman "millet" kullanımı, Orta/Doğu

Avrupa kültürel milliyetçiliğinin tesiri altında "mistik" bir hal alabiliyor. Bunu "tek adam"ı meşrulaştırmak için kullandığı milletin "ruhsal eğilimi" ifadesinden daha önce görmüştük.

Tabii burada Ömer Hâlis'in yazdığı dönemin kısa ömürlü muhalefet deneyi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla örtüştüğünün altını çizmek gerekir. Mustafa Kemal, Batı kamuoyunda kendisine yakıştırılan 'diktatör' eleştirisine karşı Kâzım Karabekir'e 1924'te bir muhalefet partisi kurdurtur. Parti, ertesi yıl irtica ve Şeyh Said

Kadim İran'ı es geçerek tarihini Safevilerden başlatması, Safevileri İran'ın "Türk hanedanları" olarak sunması, Safevi-Osmanlı çekişmesini "Türk birliği" üzerinden yorumlaması önemli. Ancak yine de Şiilik ve daha sonra Bâbîlik üzerine eğilmesi, tarihini neden bu noktadan başlattığına dair de bir ipucu veriyor, bence Ömer Hâlis, modern İran'ın tarihini din eksikli bir tehdit üzerinden okumaya devam ediyor.

Kan birliği ve ırk vurgusu yaparak, 'milli karakter' tahliline girilerek

öne sürebilirim. Ayrıca İran meclisindeki farklı fırkaları bir "iç zaaf" olarak görmesinde, kitabı kaleme aldığı sırada kapatılan kısa ömürlü Terakkiperver Fırka deneyiminin etkili olduğu kanaatindeyim.

Eseri kaleme alırken gerçekleşen İran'daki rejim değişikliğinin ve Kürt-İslami öğeler barındıran Şeyh Said İsyanı'nın etkilerini de bu tarihte görmek mümkün. Ömer Hâlis'in milliyetçiliğinin karşısına konumlandığı alanlar arasında Fars milliyetçiliği, Kürt milliyetçiliği ve bağlantılı

Hâlis'in milliyetçilik anlayışındaki esneklik; mülkî ve etnik milliyetçilik arasında gidip gelen, dini de dışlamayan duruşu ilginç. Safeviler dönemini "Türk hanedanları" olarak sunması, Safevi-Osmanlı çekişmesini "Türk birliği" üzerinden yorumlaması önemli. Ancak yine de Şiilik ve daha sonra Bâbîlik üzerine eğilmesi, tarihi neden Safevilerden başlattığına dair ipucu veriyor.

İsyanı'na destek gerekçeleriyle kapatılır, lider kadrosunun büyük kısmı 1926'da Mustafa Kemal'e suikast girişimi dâhilinde yargılanır. Ömer Hâlis İran meşrutiyet devrimini anlatırken 1912 yılında İran Meclisi dâhilinde "Muhafazakâran, İtidâliyun, İtilâf ve Hayat-ı Müttelif" adında fırkalar kurulduğunu ve bu durumun "zaaf-ı dâhiliyyeyel"⁴⁷ yol açtığını açıklar. Bu "zaaf"ı paylaşıırken kitabı yazdığı esnarlarda kapatılan Terakkiperver Fırkası tecrübesinin aklında olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Ömer Hâlis (Bıyıktaş), İran ve Osmanlı'da büyük dönüşümün yaşandığı bir dönemde kaleme aldığı *Büyük İran Tarihi*'yle bu geçiş dönemine ışık tutuyor. Kurduğu zamansal ve dilsel yapıyla dönemin hassasiyetlerini yansıttığını söylemek olası. Benim ilgimi en çok çeken Ömer Hâlis'in milliyetçilik anlayışındaki esneklik; mülkî ve etnik milliyetçilik arasında gidip gelen, dini de dışlamayan duruşu.

dönemin mülkî milliyetçiliğe meyilli "dil, kültür, ülkü" vizyonundan farklı bir yere sapmasını da önemsiyorum. Orta ve Doğu Avrupa/Germen kültürel milliyetçiliğini/romantizmini yansıtan bir damarın ve aynı şekilde Balkanlar'dan mülhem dini ön plana çıkartan milliyetçi duruşun geç Osmanlı, ilk dönem Cumhuriyet seçkinlerinde muhafaza edildiğini görmek dikkate değer.

Ömer Hâlis mülkî milliyetçilik sınırları içinde İran meşrutiyet devriminde "millet"i vatansever meclisle eş tutarak kapsayıcı bir tanım yapıyor, ancak sonra aynı kavramı "mistik" öğeleriyle kriz anlarında "fevkalâde bir şahsiyet" doğuran bir yapı olarak ifade ediyor. Burada Mustafa Kemal'e göz kırpan "tek adam" olumlaması dikkate değer. Müstebid ve israfkâr Kaçar şahları ve Osmanlı sultanlarını -özellikle Vahideddin- eleştirirken, bir diğer "tek adam"ı millet üzerinden meşrulaştırdığını söyleyebilirim. Bunun için de tarihine İran'ın 'nizam sağlayan' şahları Abbas ve Nadir şahlar için ayrı bir bölüm açtığını

olarak Batı emperyalizminin olduğu görülebilir.

Ömer Hâlis, yeni şahın aldığı Pehlevi unvanının İslam öncesi bir unvan olduğunu hatırlatıp, "Türk hanedanlarının idaresinde bulunmasını hiçe sayacak" Fars milliyetçiliği uyarısı yapıyor. İnkılâbı tebrik etmekle beraber bütün ihtimallere karşı "tedbir" alınması gerektiğini vurguluyor. Ayrıca yeni devletin 19. yüzyıl İran'ının tartışmalı ve "Fars hâkimiyeti hedefi güden" Bâbîlik/Bahailik mezhebini kabul edebileceğini ifade ediyor. Bununla beraber yukarıda belirttiğim "eski" hassasiyetlerin Şiilik konusunda ortaya çıktığını söylemek olası. Ömer Hâlis, Şiiliğin taassubla icra edilerek Osmanlı ve İran'ın karşı karşıya gelmesinde etkin olduğunu belirtiyor.

Ömer Hâlis, Kürt milliyetçiliğine karşı da benzer bir yol izliyor. Safevi-Osmanlı çekişmesini aktarırken öne sürdüğü iki ülke coğrafyasındaki kesintisiz "Türk birliği", Kürt aşiretlerin Osmanlı Devleti yanında yer alması-

nı sağlayan Kürt devlet adamı İdris Bitlisi'nin çabalarını es geçiyor. Bu resimde Şeyh Said İsyanı'nın etkisi büyük; Ömer Hâlis belki de bu reddiyeyle şark vilayetlerini "daha ziyade azdırl[ma]mak ve ayırl[ma]mak" gayreti güdüyor. Bu "ayırma" çabalarında en çok suçladığı ise dönemin kamuoyunda yer aldığı şekliyle bu isyandaki Batı (İngiliz) rolü. Ömer Hâlis'in 1931'de Dersim Raporu'nu kaleme alırken diğer raporlara karşıt olarak takındığı "kalkınmacı" ve sağduyulu tutum bu yüzden şaşırtıcı, ancak izlerini eserde yer verdiği "Kürdistan Dağları" ifadesinde sürmek de olası.

Ömer Hâlis'in Batı emperyalizmine olan mesafeli duruşu, İran'ın İngiltere ve Rusya'yla komşu olup bu devletlerin nüfuzunu en fazla hissettiği yüzyılı kaleme almasıyla da görülebilir. Ancak burada da çelişkili duruşunu sürdürüyor. I. Dünya Savaşı'nda açıkça tecelli ettiğini öne sürdüğü "Avrupa'nın Şark ve İslam aleyhindeki imhakâr siyasetini"⁴⁸ eleştiren Ömer Hâlis, aynı zamanda Fűrûgi'nin ağzından, silinmemek için Batı medeniyetini kabul çağrısı yapıyor. Buna gerekçe olarak da Batı emperyalizminin itici gücünün "medeniyet ithali" olduğunu söylüyor. Fűrûgi vasıtasıyla Batı

medeniyetinin dine karşı olmadığını belirtiyor. Ömer Hâlis'in "Batı'ya rağmen batılılaşma" fikriyatının Milli Mücadele'den yeni çıkmış Cumhuriyet'in ilk dönemine damga vurduğunu söylemek olası. Ömer Hâlis, milliyetçilik anlayışını esnek olarak kullanan, gerektiğinde din, ırk veya vatandaşlık kavramlarını ön plana çıkartan bir geç Osmanlı/erken dönem Cumhuriyet seçkini olarak öne çıkıyor.

ENİS ERDEM AYDIN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ,
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

KAYNAKÇA

Azımı, Fakhreddin, 'Forugi, Mohammad-Ali Doka-al-molk'. *Iranica Online*, Aralık 1999. <http://www.iranicaonline.org/articles/forugi-mohammad-ali-ptz>.

Baycan, Nusret, 'Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları', *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 26, Cilt: 9, Mart 1993.

Biylkioğulları'ndan Ömer Hâlis ve Fűrûgi, Zeka'ül-mülk Muhammed Ali, *Büyük İran Tarihi: Şa'evi-Afşar-Zend-Kacar Şahları Vekayı-ı Tarihîyesi*.

İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1926.

Biylkay, Hâlis, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, 1941. 2. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Katouzian, Homa, *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis*, Londra: I.B. Tauris, 2006.

Keddie, Nikki, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, New Haven: Yale University Press, 2003.

Ömer Hâlis, *1827-1828 Rus İran Harbi*, İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1932.

Önen, Nizam, *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Sohrabi, Nader, 'Global Waves and Local Actors: What the Young Turks Knew About Other Revolutions and Why it Mattered', *Comparative Studies in Society and History*, Sayı 1, Cilt: 44, Ocak 2002.

White, Hayden, 'The Historical Text as Literary Artifact', Geoffrey Roberts (Ed), *The History and Narrative Reader*, Routledge, 2001 içinde.

Yayman, Hüseyin, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Haflızası*, Ankara: SETA Yayınları, 2011.

KAYNAKÇA

1 Biylkioğulları'ndan Ömer Hâlis ve Zeka'ül-mülk Muhammed Ali Fűrûgi, *Büyük İran Tarihi: Şa'evi-Afşar-Zend-Kacar Şahları Vekayı-ı Tarihîyesi*, İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1926.

2 Bu isimler arasında Namık Kemal, Şemseddin Sâmî (Fraşeri) ve kardeşi Mehmed Naim Fraşeri, Ahmed Midhat, Fahrettin Şevket, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik, Ahmed Ağayef (Ağaoğlu) vb. sayılabilir.

3 Nader Sohrabi, 'Global Waves and Local Actors: What the Young Turks Knew About Other Revolutions and Why it Mattered', *Comparative Studies in Society and History*, Sayı 1, Cilt: 44, Ocak 2002.

4 Nusret Baycan, 'Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları', *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 26, Cilt: 9, Mart 1993.

5 Fakhreddin Azımı, 'Forugi, Mohammad-Ali Doka-al-molk', *Iranica Online*, Aralık 1999. <http://www.iranicaonline.org/articles/forugi-mohammad-ali-ptz>.

6 İsmi Erdebili Şeyh Safi'üddin'den alan hanedan Şah İsmail (t.1501-1524) tarafından kuruldu, 18.yy'a kadar İran'da iktidarını sürdürdü. Şiilik mezhebinin yerleşmesinde etkili oldu

7 Hayden White, 'The Historical Text as Literary Artifact', 2001, Geoffrey Roberts (Ed), *The History and Narrative Reader*, Routledge, s. 25.

8 White, s. 18.

9 Hâlis 1926, s. 2.

10 a.g.e.

11 a.g.e.

12 a.g.e., s. 5. Burada bu döngünün İran'ın mevcut tarih yazımında halen hatta İslam devrimine uzanacak şekilde kullanıldığını belirtmek gerekiyor. Homa Katouzian bunu "keyfi yönetim-kaos" döngüsü olarak verir. Homa Katouzian, *State and Society in Iran: The Eclipse of the*

Qajars and the Emergence of the Pahlavis, Londra: I.B. Tauris, 2006.

13 a.g.e., s. 6.

14 a.g.e.

15 a.g.e.

16 Temeli 1844'te Şiraz'da Mirza Ali Muhammed tarafından atıldı, Mirza Ali, kendisinin gâip olan 12. imam Mehdi'ye açılan bir "Bâb", yani kapı olduğu yönünde görüşüyle İran'da etkili oldu, kutsal kitabı "Beyan"da sosyal adalet, kadın eğitimi, özel mülkiyet, faiz, meşveret gibi kavramları savundu. Katilimci sayısının artmasıyla Nasir'üddin Şah için bir güvenlik meselesi haline gelen mezhebin müritlerine baskı ve zulüm politikası güldüldü, Bâb'ın idamının ardından çoğu Osmanlı Devleti'ne sürüldü. Nikki Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, New Haven: Yale University Press, 2003, s. 46.

17 a.g.e., s. 85.

18 a.g.e., s. 86.

19 a.g.e., s. 59.

20 a.g.e.

21 Atatürk'e atfedilerek Fransız Devrimi'nden ilham alınmış bir "dil, kültür, ülke" birliğinden söz edilir. Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Milliyetçiliğinin Etno-Seküler Sınırları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 139.

22 1848 Devrimi'nden kaçıp Osmanlı'ya sığınan Polonyalı bir asker asilzade, Nazım Hikmet'in dedesidir. 1869 yılında yayınladığı *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı eserinde Türklerin Avrupalılarla aynı ırktan olduğunu iddia eder, bu ırkın adını da *Turo-Arienne* olarak belirtir. Bkz. Nizam Önen, *İki Turan: Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

23 Hâlis, s. 75.

24 a.g.e., s. 2.

25 Ömer Hâlis, *1827-1828 Rus İran Harbi*, İstanbul: Matbaa-i Askeri, 1932, s. 5.

26 Hâlis Biylkay, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, 1941. 2. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989. (Ömer Hâlis soyadı kanunundan sonra Biylkay soyadını almıştır.)

27 Hâlis 1926, s. 8.

28 a.g.e., s. 63.

29 a.g.e., s. 2.

30 a.g.e.

31 a.g.e.

32 a.g.e.

33 Hâlis'in bu konudaki dipnotu oldukça anlamlı: "Pehlevî, Sâsâni gibi, son Fars hanedan sülalesinin unvanı olub medeni, istiklal bahş manasındadır diyorlar ve Rıza Han'a bu unvanı vermekle, arada geçen bin üç yüz kırk dört senelik İran tarihini, Türk hanedanlarının idaresinde bulunmasını hiçe sayarak, bu yeni devri Sâsâni devrinin mabedi gibi gösteriyorlar ve (?) Erdeşir [Sâsâni Hanedanı'nın kurucusu] gibi Rıza Han'ın ta'if-i müluku laşiretleri bertaraf iderek İran'ı yeni bir devr-i saadet açacağına kanaat ve bunu ifade etmiş oluyorlar. (Nakliden)". A.g.e. s. 1.

34 a.g.e.

35 a.g.e., s. 64.

36 a.g.e.

37 a.g.e.

38 a.g.e.

39 Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Haflızası*, Ankara: SETA Yayınları, 2011, s. 106.

40 Hâlis, s. 1.

41 Hâlis, s. 79.

42 Yayman, a.g.e.

43 Hâlis, s. 75.

44 a.g.e., s. 69.

45 a.g.e., s. 73.

46 a.g.e., s. 72.

47 a.g.e., s. 74.

48 a.g.e., s. 67.

GEÇ OSMANLI TARİH ANLAYIŞINDA KUTSAL TARİH VE MEDENİYET KAVRAMLARI

AHMED MİDHAT

CAN VEYSELGİL

Takvim ve tarihin başlangıcı meseleleri, kurun ve asır kavramlarının kullanımı neden önemli? Osmanlı tarihini yüzyıllık zamanlara göre dilimleme Ahmed Vefik, Ahmed Cevdet, Mustafa Nuri gibi tarih yazıcılarında da görülüyor. Neumann'a göre bu tutumla devletin sürekliliği ve ebediliği pekiştirilmek isteniyor. Baki Tezcan bu kavramların kullanımını 18. yüzyıla kadar öteleyerek söz konusu tutumun sultanların saltanat sürelerinden bağımsız bir zamansallık ve politika anlayışının göstergesi olduğunu savunuyor. Bu yorumlara göre Osmanlı entelektüelinin sadakati sultandan soyut bir devlet anlayışına doğru kayıyordu.

Medeniyet ve terakkiyat kavramları Ahmed Midhat'ın da dahil olduğu pek çok Osmanlı aydını için geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkileri kurmanın, Osmanlı'nın kendisi ve dünya ile ilişkilerinin hangi şartlara, isteklere ve emirlere göre nasıl şekilleneceğini tartışmanın en önemli araçlarındandı.

Ahmed Midhat felsefeden adab-ı mu-aşeret'e, seyahatnameden romana, ekonomi politikten tarihe uzanan geniş bir yelpaze içinde yazıp çizmiş bir Osmanlı aydını. Böylesine çeşitli alanlara olan ilgisi, yazım ve basım işlerindeki üretkenliği karşılığında da akademik olarak yoğun bir ilgi görmekte. Ancak mevcut literatürde Ahmed Midhat'ın *Tarih-i Umumi*, *Muassal Tarih-i Kurun-ı Cedide* ve *Kainat* gibi dünya tarihi kapsamına yerleştirilebilecek kitaplarına henüz yoğun bir ilgi gösterilmiş olmadığını görüyoruz.² Bu yazının amacı bu gö-reli eksikliğin giderilmesine ufak bir katkı sunmak.

Burada Ahmed Midhat'ın *Muassal* isimli tarih kitabı¹ çerçevesinde şekillendirdiğim üç temaya ve bu temalar etrafında oluşan sorunsallara odaklanıyorum. İlk tema tarihin kavramsallaştırılma tarzları, ikincisi medeniyet ve terakkiyat kavramlarının kullanılış biçimleri ve son olarak geç dönem Osmanlı tarih yazınındaki süreklilikler ve kopuşlar üzerinedir. Bunların hepsine kapsamlı cevaplar

verme iddiasından ziyade, bu hacimli kitabın şimdilik bazı noktalarını ele alarak söz konusu sorunsalları tartışmaya açmak niyetindeyim. Tarihin nasıl kavramsallaştırıldığı meselesini, tarihin dönemlendirilmesi; medeniyet ve terakkiyat kavramlarını, medeniyetin başlangıcına dair tartışmalar; kopuşlar ve süreklilikler meselesini ise 'kutsal tarih'e yaklaşımlar üzerinden ele alıyorum.

TARİH OKUMAK, YAZMAK VE BASMAK

Muḥassal 1885-1888 yılları arasında basılan ve üç ciltten oluşan bir eser. Kitabın kapak kısmında önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika halinde yayınlandığı belirtiliyor. İlk cilt eski, orta ve yeniçağ olarak yapılan üçlü dönemlemenin her biri hakkında eleştirel bilgiler verdikten sonra Osmanlı tarihine dönüyor ve Osman, Orhan, Murad, Bayezid ve Çelebi Mehmed dönemleri anlatılıyor. İkinci cilt II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirlerinin anlatımları ile başlıyor ve Bizans ve Avrupa tarihleriyle devam ediyor. Üçüncü ciltte ise II. Bayezid dönemi, Osmanlı'ya komşu olan ve olmayan Avrupa memleketleri ve hükümetleriyle ilgili bölümler yer alıyor. Ahmed Midhat asıl hedefinin yeniçağ tarihi yazmak olduğunu ve bilim ve eğitime dâhil olan her şeyin tarihin konusunu oluşturabileceğini kitabın hemen giriş kısmında ortaya koyuyor.

Bugün artık tarihi belgeler veya metinler yalnızca içeriklerine göre değil, söylemsel ve maddi oluşumları, üretim koşulları ve stratejik kullanımları açısından da değerlendirmeye alınıyor. Yazma ve yayın stratejilerinin de anlamın oluşturulmasında belirleyici olduğu kabul ediliyor.⁴ Bu anlamda *Muḥassal* basılma biçimi açısından da dikkate alınması gereken bir kitap. Her sayfa enine ikiye ayrılıyor: sayfanın üçte ikisini oluşturan yukarıdaki kısmı "metin", aşağıdaki üçte birlik kısım ise "haşiyeler" olarak adlandırılmış.⁵ Haşiyeler, kenar ya da dipnotu olarak görülemeyecek kadar uzunlar ve Ahmed Midhat'ın 'okuyucuyu bekletmemek için kitabın

sonuna ilave etmedik' açıklamasının ötesinde bir öneme ve işleve sahip olduklarını düşündürüyorlar.⁶ Yazının ilerleyen bölümlerinde bu işlev üzerine düşüncelerimi paylaşacağım. Bunun dışında Ahmed Midhat'ın metne haritalar, savaş krokileri, gemi, silah ve kişi tasvirleri de eklemiş olduğunu belirtmekte yarar var.

Bu söylediklerimi de dikkate alarak, Ahmed Midhat'ın *Muḥassal*, *Tarih-i Umumi* ve *Kainat* adlı kitaplarını sadece 'tarih yazımı' başlığı altında toplamamın, entelektüel bir sürecin bazı veçhelerini geri plana iterek bu sürecin sadece belli bir anına odaklanmak gibi bir tehlikeyi beraberinde getirdiğine inanıyorum. Bu entelektüel üretim Ahmed Midhat'ın başkalarının yazılmış tarihleri okuması, bu okuma deneyimlerini toplayıp veya ayıklayıp yazması ve basması aşamalarından oluşuyor. Böylece okumak, yazmak ve basmaktan oluşan genişletilmiş bu tanım, Ahmed Midhat'ın bir okuyucu olarak Avrupalı tarihçiler tarafından yazılmış eserlerle olan ilişkisini⁷ ve bir matbaa sahibi olarak basım sü-

ortaçağın sonu ile yeniçağın başlangıcını ise İstanbul'un Osmanlılarca fethi veya Amerika'nın keşfi ile tarihlendiriyor. Bu çağların kapsadığı sürelerin eskiçağdan yeniçağa doğru azalmasının, tarihin taksimatının

Ahmed Midhat'ın *Muḥassal*'ının iç kapakı.

İstanbul 1304, Tarih Vakfı Kütüphanesi.

Mufassal'da kurun-ı kadime vahşilik ve barbarlık ile özdeşleştirilirken, kurun-ı cedide medeniyet ile özdeşleştirilir. İlki sürekli olarak 'zulmet' metaforu ile tanımlanırken, medeniyet bir 'nur' olarak tasvir edilir. Bu iki çağ, karanlık ve aydınlık, vahşilik ve medenilik kadar birbirinden farklıdır ve farklı dönemlendirilmeleri tabiidir. Ortaçağ ise 'akşam karanlığı' metaforu ile tasvir edilir.

recine de müdahil olabilmesini dikkate almamıza imkân veriyor.

Ahmed Midhat'ın tarihi nasıl kavramsallaştırdığına dair ilk temaya, onun dönemleme sorunsalına yaklaşımları üzerinden değineceğim.⁸ Ahmed Midhat tarihin tarihçilerce, *kurun-ı kadime* (eskiçağ), *kurun-ı vusta* (ortaçağ) ve *kurun-ı cedide* (yeniçağ) olmak üzere üç büyük kısma ayrıldığını söylüyor. Eskiçağın sonu ile ortaçağın başlangıcını Batı Roma'nın çöküşü ve barbarların istilaları ile

basit, mekanik ve eşit bir zamansal bölümlenme olmadığının bir göstergesi olarak okuyucularının dikkatine sunuyor. Ancak bu ayrımın keyfi olmaktan ziyade tarihçiler topluluğunun müttefikten karar verdiği bir ayrım olduğunu özellikle vurguluyor; çünkü Ahmed Midhat'a göre ittifak ile varılan bu taksimat, ona adeta bir fenniyet suretini veriyordu.

Ahmed Midhat, tarihi üç kısma ayırdıktan sonra Hristiyan ve İslam takvimlerinin hangisinin kullanıl-

ması gerektiği ve tarihin başlangıcı meselelerini tartışıyor. Miladi takvim güneş, hicri takvim ay yılına bağlı olduğundan ikisinin arasındaki farkların yıllar geçtikçe açıldığından bahsediyor ve miladi takvimin ölçüt olarak kullanılmasının cumhur-i müverrihten (tarihçiler topluluğundan) uzaklaşmamak adına önemli oldu-

sonraki olaylar ise bu tarihten uzaklaştığı ve Ahmed Midhat'ın yazdığı zamana yaklaştığı oranda aydınlanıyordu. Bu anlamda Âdem'in zuhur ettiği tarihi tam olarak bilmek mümkün olmadığından Âdem'in ortaya çıkışını başlangıç olarak kabul etmek mümkün olmuyordu. Bunun aksi bir tutum, Ahmed Midhat'a göre, bilimin

anlayışına doğru kayıyordu. Ahmed Midhat ise yüzlerce hatta binlerce senelik zaman dilimlerinden söz ediyor, yine de kitabını sultanlara göre bölümlemeyi sürdürüyor. Buna rağmen, Osmanlı tarihini daha geniş bir bağlama, yani dünya tarihi bağlamına oturtması söz konusu. Osmanlı tarihini *kurun-ı cedide* tarihinin bir

Osmanlı tarihini yüzyıllık zamanlara göre dilimleme Ahmed Vefik, Ahmed Cevdet, Mustafa Nuri gibi tarih yazıcılarında da görülüyor.

ğunu belirtiyor. Ahmed Midhat'ın tarihin dönemlendirilmesi ve takvim meselesindeki tutumunun dini tercihlerinden değil, âlimler arasındaki uzlaşımın mutabık kalma isteğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Kendi bilgi ve bilim anlayışını da bu bağlamda keyfi olmamak anlamında bir tutarlılığa ve uzlaşımına dayandırmış oluyordu.

Ahmed Midhat'a göre her millet tarihin başlangıcını farklı bir tarihten başlatıyordu: Yunanlar olimpiyat oyunlarını, Romalılar Roma'nın kuruluşunu, Hristiyanlar İsa'nın doğuşunu, Müslümanlar ise Hicret'i milat addetmişlerdi. Ahmed Midhat ise bu tarihler yerine Âdem'in ortaya çıkışının neden tarihin miladı kabul edilmediğini sorgular. Bu sorunun cevabı olarak öncelikle İsa'nın doğumunun milad kabul edilmesinin yararlılığı ve işlevi üzerinde durur: Tarihin başlangıcı olarak İsa'nın doğumu tarihin meçhul ve karanlık kısmı ile aydınlık kısmı arasındaki farka işaret ediyordu. İsa'nın doğumundan önceki olaylar bu tarihten uzaklaşmaları oranında karanlık ve meçhuliyete batıyorken, İsa'nın doğumundan

muhakkakiyet ve katiyet prensiplerine ters düşüyordu. Ahmed Midhat, tarihin başlangıcı meselesini de tıpkı takvim ve dönemleme meselelerinde olduğu gibi dini açıdan ele almayıp, tarihçilerin bilgilerinin kesinliği ve katılığı ölçüsünde değerlendiriyordu. Tarihin başlangıç kısımları karanlığa gömüldükleri oranda bilimsel olarak değerlendirilmeleri de imkânsızlaşıyordu.

Peki, bu dönemleme, takvim ve tarihin başlangıcı meseleleri, kurun ve asır kavramlarının kullanımı neden önemli? Osmanlı tarihini yüzyıllık zamanlara göre dilimleme Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Mustafa Nuri Paşa gibi tarih yazıcılarında da görülüyor. Christoph Neumann'a göre bu tutumla Osmanlı Devleti'nin sürekliliği ve ebediliği pekiştirilmek isteniyor.⁹ Baki Tezcan ise bu kavramların kullanımını 18. yüzyıla kadar öteleyerek söz konusu tutumun sultanların saltanat sürelerinden bağımsız bir zamansallık ve politika anlayışının göstergesi olduğunu savunuyor.¹⁰ Bu yorumlara göre Osmanlı entelektüelinin sadakati sultandan soyut bir devlet

parçası olarak sunuyor. Ancak, bu şemada Osmanlı Devleti ve Osmanlı sultanı dünyanın merkezinde değil. Osmanlı Devleti devletlerarasında bir devlet, Osmanlı hükümdarı hükümdarlar arasında bir hükümdar olarak belirliyor. Artık, böyle bir dünyada mesele Osmanlı'nın kendisini dünya tarihinde nereye konumladığı ve çevresindeki dünya ile ilişkilerini nasıl algıladığı üzerine şekilleniyor.¹¹ Bu konuda bizi medeniyet ve terakkiyat kavramlarının kullanımı sorunsalına getiriyor.

MEDENİYET VE TERAKKİYAT KİPLERİ

Kip, nasıl ki dilbilgisinde eylemin nasıl, ne zaman, ne biçimde yapıldığını haber veren ve eylemin hangi psikolojik koşullar altında gerçekleştiğini veya gerçekleşmesinin istendiğini bildiren anlatım biçimiye; medeniyet ve terakkiyat kavramları da Ahmed Midhat'ın da dahil olduğu pek çok Osmanlı aydını için geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkileri kurmanın, Osmanlı'nın kendisi ve dünya ile ilişkilerinin hangi şartlara, isteklere ve emirlere göre nasıl şe-

killeneceğini tartışmanın en önemli araçlarındandı. Ahmed Midhat'ın bu ilişkileri nasıl kurduğuna dair genel kabullenme, medeniyeti maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayırdığı yargısıdır: Ahmed Midhat'ta Batı'nın maddi medeniyeti benimsenirken, manevi medeniyeti ahlaki açıdan mahkûm ediliyordu.¹² Diğer yandan, Ahmed Midhat'ın Avrupa tarafından kurulan medeniyete ve ırka dair hiyerarşileri ve söylemleri benimsediği de kabul edilmektedir.¹³ Bu kabullenmeleri eleştirmeden önce onun *Muḥassal*'da neler söylediğine bakalım.

Ahmed Midhat *Muḥassal*'da medeniyetin olmadığı bir dönem olduğunu kabul eder ve tarihi, 'sivil-i terakkiyat-ı medeniyet' olarak tanımlamasından hareketle böyle bir dönemde tarihten bahsedilemeyeceğini yazar. Yukarıda bahsettiğimiz üçlü dönemlemeyi ise medeniyet / vahşilik ikiliği üzerinde temellendirerek tabii bulur. Bu bağlamda *kurun-ı kadime* vahşilik ve barbarlık ile özdeşleştirilirken, *kurun-ı cedide* medeniyet ile özdeşleştirilir. Bunlardan ilki sürekli olarak 'zulmet' (karanlık) metaforu ile tanımlanırken, medeniyet bir 'nur' olarak tasvir edilir. Bu iki çağ, karanlık ve aydınlık, vahşilik ve medenilik kadar birbirinden farklıdır ve farklı dönemlendirilmeleri tabiidir. Ortaçağ ise 'akşam karanlığı' metaforu ile tasvir edilerek vahşilik halinden medeniyet haline tedrici geçiş dönemi olarak tanımlanır ve tabii bir dönemleme olarak görülür.¹⁴ Bu durumda akla şu sorular gelmektedir: Ahmed Midhat tarafından *kurun-ı kadime*'ye konumlandırılan Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinin tarihleri bir barbarlık hali olarak mı tanımlanacaktır? Ya da ortaçağ İslam medeniyeti aslında tam bir medeniyet olarak değerlendirilmemekte midir? Şayet tarihin mümkünatlık koşulu medeniyetin varlığı ise ve *kurun-ı kadime* tarihi vahşilik ile özdeşleştiriliyorsa, *kurun-ı kadime*'nin tarihinden bahsetmenin imkânları var mıdır? Terakki eden medeniyetin içeriği midir, yoksa derecesi ve biçimi midir? Ahmed Midhat, ortaya attığımız bu soruların cevaplarına

dair ipuçlarını medeniyet ve terakkiyat arasındaki ilişkileri daha net tartıştığı "Medeniyetin Eskiliği" ve "Mebadî-i Terakkiyat-ı Akvam" (Kavimlerin İlerlemelerinin Başlangıcı) haşiyelerinde verir.

"Medeniyetin Eskiliği" haşiyesinde¹⁵ iki hususun altı çizilir: medeniyetin

kadar uzun olduğunu göstermek suretiyle medeniyetin kadimliğini ve başlangıcını zaman olarak olabildiğince geriye ötelemektir. Medeniyetin başlangıcını tarih olarak olabildiğince geriye öteleme niyeti ise *kurun-ı kadim* tarihinin vahşilik ile özdeşleştirilmesi ile ilk bakışta çelişki oluşturmaktadır.

Ahmed Midhat 2500 senenin öncesine dair bilgilerin malumat-ı tarihiyenin öte tarafına geçmek olacağını söyler, bunlar sahih bilgiler değildir. Gene de terakkiyatın tarihteki süratinden hareketle önceki devirlerin medeniyetine dair çıkarımlarda bulunulabileceğini iddia eder. Ahmed Midhat'ın kendi sözleriyle terakkiyat, "semadan düşen taşın hızlanması gibi kendi zamanına yaklaştıkça kuvveti ve süratini arttırır."

oldukça kadim bir şey olup güç ve geç hâsıl olduğu ve tarihin başlangıcının meçhuliyet içinde kaldığı saptamaları. Ahmed Midhat medeniyetin başlangıcının ne kadar eski olduğunun medeniyetin nasıl tanımlandığına bağlı olduğunu hissettirir. Ziraatın, fününun ve ticaretin başlaması olarak ele aldığı medeniyetin kadimliğine 4.500 senelik bir zaman verir. Medeniyetin en kabule şayan bulunduğu tanımı ise "insanların ihtiyaçlarını el birliğiyle tesviyesi için müctemilan sakin olması"dır. Bunu aşiret ve kabile hayatının başlaması olarak ele alır ve bu durumda medeniyet 7.000 sene geriye gider. Ancak, medeniyetin tanımında bir uzlaşma sağlanamadığını söyleyerek kesin bir tarih vermekten kaçınsa da kendi hesabına bu eskiliği olabildiğince geriye ötelemek niyetindedir. 4.500 sene önce medeniyetin ortaya çıktığı Çin'de kanunların, ahlakın ve ziraat aletlerinin ne kadar gelişmiş olduğundan ve astronomi ilminin ne kadar ileri seviyede bulunduğu bahseder. Başka bir yerde 6.000 – 7.000 senelik Sanskritçenin mükemmeliyetinden, Mısır piramitlerinin ihtişamından söz açar. Bunlardan amacı medeniyetin bu dereceye gelebilmek için geçen asırların ne

Ahmed Midhat, hurafe ve efsanelerden ilk 4.500 seneye dair bazı muğlak malumatlar edinebildiğimizi, buna karşılık tarihin sahih bir şekilde ancak son 2.500 seneden, hatta daha da sahih olarak ancak son 1.000 seneden haber verebileceğini belirtir. Buna rağmen, medeniyetin eskiliğine dair haşiyede bu 2.500 senenin öncesine dair de malumat vermek ister. Yalnız, peşinen bunun malumat-ı tarihiyenin öte tarafına geçmek olacağını kabul eder ve söylediklerini sahih bilgiler olarak tanımlamaktan kaçınır. Başka bir yerde ise daha da öteden konuşmanın artık felsefece bir mülâhaza olacağına hükmeder. Gene de terakkiyatın tarihteki süratinden hareketle önceki devirlerin medeniyetine dair çıkarımlarda bulunulabileceğini iddia eder. Ahmed Midhat'ın kendi sözleriyle terakkiyat, "semadan düşen taşın hızlanması gibi kendi zamanına yaklaştıkça kuvveti ve süratini arttırır." Geçmiş asırlara doğru ise terakkiyatın hızı azalır, medeniyetin derecesi küçülür veya uzun süreler aynı kalır. Bu yolla, yani bugünden geriye terakkiyatın yavaşladığından yola çıkarak, medeniyetin ilk çağlarda ne aşamada olduğunun tahmin edilebileceğini göstermeye çalışır. Bu şekilde, medeniyete dair

İstanbul'da
1886'da basılmış
Osmanlıca
Kitab-ı
Mukaddes.

izleri götürebildiği kadar geriye götürmüş olur ve bu anlamda *kurun-ı kadime* tarihine de bir mümkünlük alanı açılır. Bu açıklamaları sonrasında *kurun-ı kadime* tarihini karanlıklar içinde görmesinin, bu çağın medeniyet ile bağdaşmadığı anlamına gelmediği sonucunu çıkarabiliriz. Bu çağı karanlık olarak görmesi temelde ontolojik bir mesele olmayıp, yani çağın vahşiliğinden kaynaklanmamakta, aksine temelde epistemolojik bir mesele olup, bu çağda var olan medeniyet hakkında kesin bilgilere ulaşmamızdaki güçlüklerden kaynaklanmaktadır.

Ahmed Midhat, "Mebadi-i Terakkiyat-ı Akvam" haşiyesinde,¹⁶ medeniyetin ne kadar kadim olduğu meselesi ile mebad-i terakkiyat-ı akvam meselesi arasında büyük bir fark olduğunda ısrar eder. Kadim medeniyet üzerine konuştuğu haşiyeyi ve asıl metindeki alakalı yerleri kastederek, orada "tetkikatını umumiyet suretinde yürüttüğünü, dünyanın hangi noktasında hangi kavim olursa olsun cümlesini umumiyet üzere nazar-ı muhakemeye çekerek umumiyet üzere insaniyet ve medeniyetin, asır ba'd asır nasıl terakki eylediğini görmek için yine asır ba'd asır geriye doğru giderek göz attığını" açıklar. "Mebadi-i terakkiyat-ı akvam" haşiyesinde ise dünyanın her yerindeki ahalinin aynı derecede müterakki ve mütemeddin olmadığından hareket eder. Bu anlamda medeniyetin ve terakkiyat-ı medeniyetin başlangıçlarına dair olan tartışma daha genel ve soyut bir düzlemde yürütülürken, mebad-i terakkiyat-ı akvam daha

görelî bir durumu ve somutta işlerin nasıl yürüdüğünü anlatır. Ahmed Midhat yaşadığı dönemde vahşilerden yarı vahşilere, yarı medenilerden tam medenilere kadar dünyanın değişik akvam ile dolu olduğunu belirtir. Böylece değişik akvamın farklı zamanlarda terakkiye başlayıp farklı zamanlarda medeniyete hâsıl olduğunu vurgular. Bazı medeniyetler terakkiye devam edemeyip yıkılırlar. Bazıları geriye doğru gidebilirler. Yıkılanlar var olan medeniyetlerini başka kavimlere miras bırakabilirler ve bu kavimler o medeniyeti mebad-i terakki eyleyip yollarına çıkabilirler. Bu açıklamalar Ahmed Midhat'ın *kurun-ı kadime*'yi vahşilik ve *kurun-ı cedide*'yi medeniyet ile özdeşleştirmesini açıklamamızı sağlayabilecek argümanlar sunmaktadır. Vahşi *kurun-ı kadime*'den medeni *kurun-ı cedide*'ye giden şema tarihin umumi, ideal ve soyut bir istikamet şeması olarak görülebilir. Umumiyetle baktığında *kurun-ı kadime*'yi vahşilik ve *kurun-ı cedide*'yi medeniyet ile özdeşleştirir. Bu ise somut durumların farklılık göstermesine imkân tanıyor, yani kadim Yunan ve Roma'nın medeniyete sahip olması umumi durumu bozmayabiliyor.

Bu tanımlara göre medeniyet, Ahmed Midhat'ta sanki bir geniş zaman kipine bürünüyor. Niteliği, içeriği, gerekliliği, istenilirliliği pek değişmeden kalıyor ve miras bırakılabiliyor. Terakkiyat ile meydana gelen ise bir derece-nicelik farklılaşması izlenimini veriyor. Yani var olan içeriğin biçimce mükemmelleşmesi ve evrenselleşmesi söz konusu. Çağları birbirinden ayıran ise sanki medeniyetin niteliği değil, terakkiyatın hızı. Kadim Çin medeniyetini kanun olarak, ahlak olarak kendi zamanından çok farklı ve geri bulmamasının sebebi bu. Medeniyeti çok daha evrensel kategoriler -tarım, yerleşiklik, toplumsal hayat ve ahlak- ile tanımlaması da bu yüzden. En azından kitabın tartıştığımız kısımlarındaki medeniyet ve terakkiyat algısı, maddi medeniyet-ahlaki medeniyet ayrımının ötesinde; çok daha ortak, çok daha umumi bir medeniyet tanımlı sunmuş oluyor. Ahmed Midhat'ın

Muḥassal'in girişindeki ifadelerinde, eski Osmanlı tarihçilerini, umumi tarihi, peygamberler ve İslam tarihine hapsettikleri ve kadim medeniyet, lisanlar ve eserler hakkında sessiz kaldıkları için eleştirmesi, daha evrensel ve umumi bir medeniyet tarihi isteği ile uyumlu görünüyor.¹⁷

Muḥassal'in haşiyeleri kısımları yukarıda bahsettiğimiz geniş zamandaki medeniyet kipinin tecessüm ettiği yerler. Asıl metinde daha siyasi ve militer bir vakalar tarihi anlatısı hüküm sürerken, haşiyeler yoğunlukla meşhur seyyahlara, fatihlere ve kâşiflere, fûnun ve sanat erbabına, hükemaya ve ulemaya, bu tip önemli isimlerin biyografilerine ve eserleri hakkında malumatlara hasredilmiş durumda. Ve burada çağdaş Avrupa ve Osmanlı tarihinden kişiler aynı zemine yerleştirilmiş oluyor ve bu da bir eşzamanlılık hissi yaratıyor. Umumen tanımlanmış bir medeniyet kavramı üzerinden ortak bir tarihi zemin ve zamansallık yaratılmak isteniyor ve bu durum sadece haşiyelere de özgü değil. Asıl metinde de Avrupa ve Bizans tarihi Osmanlı tarihi ile birlikte anlatılıyor. Osmanlı ve Avrupa, *kurun-ı cedide*'ye aynı anda giriyorlar. Ahmed Midhat'ın ortak takvim ve dönemleme vurgusunu da bu ortak tarihsellik bağlamına yerleştirmemiz mümkün gözüküyor. Yani, ikincil literatürde sürekli vurgulanan tüm bu maddi-manevi, teknik Batı - ahlaki Doğu. *alla ħranga - alla turca* gibi kalıplaşmış aşkırı ikilikler, aslında içkin ve ortak bir düzlem ve umumi bir zamansallık anlayışı üzerinde temelleniyorlar.¹⁸

Ahmed Midhat, *Muḥassal*'in girişinde tarih okuyanların Âdem'den günümüze kadar gelmiş geçmiş bütün milletlerle beraber yaşamış olacağını, tarihin insanı her asrın muasırı, her büyük âdemin hemşerisi yapacağını söylüyor. Bu geniş tutulmuş muasırlık ve hemşerilik söylemi, haşiyelerde daha da somutlaşıyor ve haşiyeler özellikle Osmanlı'yı Avrupa ile sadece askeri ve siyasi açıdan değil, kültürel açıdan da muasır ve hemşeri kılma gibi işlevleri ihtiva ediyorlar. Haşiyelerin tek işlevi de bir medeniyet modu yaratmak değil. Haşiyelere

yer açmak için her sayfanın ortasına çizilmiş o çizgi, Ahmed Midhat'ın tarih ile tarih dışı arasında ayrımlar yapmasına da olanak sağlıyor. Asıl metinde kadim çağların nasıl bir bilinemezlik karanlığına gömüldüğünden ve tarihin bu karanlık hakkında bilgi veremeyeceğinden bahsederken haşiye kısmında kısmen de olsa tarihin ötesine geçip bu karanlığa dair konuşabiliyor. Kitabın giriş kısmında, gene eski Osmanlı tarihçilerini tarihi, biyografilere, yıllık ve asırlık olaylar anlatısına indirdikleri için eleştiriyor. Bunların tarihin asli unsurları arasında sayılamayacaklarını belirtiyor. Bu bağlamda tüm biyografik bilgilerin haşiye kısmına atılması, Ahmed Midhat'ın tarih-tarih dışı ya da asli tarih - asli olmayan tarih ayrımını yapmasına olanak sağlıyor. Artık bu noktada bu dönemleme, medeniyet ve tarih anlayışlarının içinde kutsal tarihin yerinin ne olduğunu tartışmaya açabiliriz.

KUTSAL TARİH BAĞLAMINDA GEÇ DÖNEM OSMANLI TARİHYAZIMINDA SÜREKLİLİK VE KOPUŞ

Ahmed Midhat, kutsal tarih başlığı altında değerlendirilebilecek konuları -Tekvin ve Tufan- "*Kurun-ı kadime* tarihinin tenkidi" başlıklı kısımda tartışır.¹⁹ Aslında başlığın da işaret ettiği gibi buradaki hedefi, tarihin bu dönemi ile ilgili bilginin ne kadar eksik olduğunu göstererek bir eleştiri sunmaktır. Tevrat'a dayanarak Âdem ve Nuh peygamberlerden bahsettiği bu bölümde en çok kullandığı sözcüklerin ya da söz öbeklerinin başında "ihtilaf", "meçhuliyet karanlığına batmak", "rivayet" ve "malumatsızlık" gelir. Ahmed Midhat'ın anlatısında ortaya çıkan tablo şöyledir: Tarihin başlangıcına dair tarihçilerin elinde pek fazla malumat verecek kaynak yoktur. Nadir kaynaklardan biri olan *Tevrat* ise tarihçiler arasında pek çok ihtilafa yol açmıştır. *Tevrat*'taki bilgiler rivayet olmaktan öteye gidememektedirler. Böylece Ahmed Midhat'ın gözünde, *Tevrat* da dönemleme meselesinde bahsedilen tarihin başlangıcının battığı karanlık ve meçhuliyete bir çare olamaz.

"*Kurun-ı kadime* tarihinin tenkidi" başlıklı kısımda Ahmed Midhat, *Tevrat*'ın içsel çelişkilerini göstermeye yönelir. Âdem'den Nuh'a kadar *Tevrat*'ta bahsedilen on kişinin doğum - ölüm tarihlerini ve ömür sürelerini gösteren bir tabloyu okuyucularına sunar. Âdem'in doğum tarihi İsa'dan önce 4963 olarak gösterilir. Burada zikredilen isimlerin ortalama ömürleri 800-900 yıldır. Bu tablodaki tarihlere göre Âdem öldüğünde Nuh'tan başka zikredilen diğer sekiz kişi de hayattadır. Ahmed Midhat bu isimleri verilen zevatın birbirinden sonra makamı riyasete geçmiş olmalarının farz edilemeyeceğini öne sürer, çünkü bunların hükümeti, hükümet-i pederane olduğu için bir pederin vefatına kadar hükümeti devam eder. Buradan vardığı sonuç ise Âdem'den Nuh'a kadar Âdem'den başka hiçbir kimsenin reislik etmediği ve bu anlamda tablonun yanlış olduğudur.²⁰

Bu çelişkinin yanı sıra, *Tevrat*'ın Amerika gibi yerlerdeki pek çok kavimden ve yüz binlerce yıllık kadimlik iddiasında olan Çin ve Hind medeniyetlerinden haber vermeyişini de önemli bir eksiklik olarak görür Ahmed Midhat. Kendisi asla açıkça söylemese de Hz. Âdem'in doğumu olarak gösterilen 4963 tarihi, Midhat'ın insanların 7.000 sene önceki medeniyet seviyesine dahi gelinceye kadar asırlar geçtiği iddiası ile tezat oluşturmaktadır. Bu durumda Âdem'in nasıl ilk insan olabileceği sorunu belirmektedir. Tüm bu çelişkiler ve eksiklikler Ahmed Midhat'ı tarihin başlangıcında bir aydınlık aramanın beyhude bir çaba olduğu sonucuna götürür. Ona göre tarih fenninin geldiği son nokta, bu başlangıç meselelerini asli tarihten o kadar ayırmıştır ki bu meseleler etnografya ilmine havale edilmiştir. Bu anlamda her ne kadar kutsal tarih meseleleri la-dini tarih ya da medeniyetler tarihi ile fiziksel olarak aynı kitapta yer alıyorsa da Ahmed Midhat teorik olarak bu meselelerin asli tarihe dâhil edilemeyeceğini kabul eder.²¹

Ahmed Midhat, asıl metnini *Tevrat*'ın iç çelişkilerine ayırırken, "İnsan bin sene yaşar mı?" haşiyesinde mesele-

yi tamamıyla fizyolojik bilgilere hasreder ve insanın 800-900 yıl yaşayamayacağını söyler.²² "İntişar-ı evlad-ı Nuh" (Nuh'un Evlatlarının Yayılması) haşiyesinde ise Hz. Nuh'un evlatlarının göçlerinin nasıl mümkün olabileceği sorusuna, o günkü olası seyahat imkânları ve coğrafi şartlar ile kendi çağındaki olanakları kıyaslayarak cevap vermeye çalışır.²³ En sonunda bu göçlerin bir anda olmasının mümkün olmadığını, bu göçlerin ancak çok uzun süreçlere yayılmış olması gerektiğini iddia ederek *Tevrat*'taki bilgileri tarihselleştirir. Bu anlamda kutsal tarihe ait görülen meselelere gayet dünyevi kıstaslar üzerinden ve zaman zaman bugünden geriye giderek retrospektif bir şekilde yaklaşır. Yani asıl metni, tarihi bir kaynak olarak görülen *Tevrat*'ın iç çelişkilerine hasrederken, haşiyeler kısmında aynı kaynağa kendi dönemindeki medeniyetin imkânları ile kıyaslayarak ve tarih dışındaki bilimlerin bakışıyla yaklaşır.

SONUÇ YERİNE

Yukarıdaki tüm yorumlar, *Muḥassal* adlı kitabın belli kısımlarına dayanarak vardığım sonuçlar. Ancak, bu değerlendirmeleri kitabın tamamı bağlamında yeniden değerlendirmek, hatta bunları Midhat'ın diğer tarih ve tarih dışındaki kitapları ve okuduğu olası Avrupa kaynakları bağlamında tekrar ele almak da gereklidir. Son kertede değerlendirmelerim, Ahmed Midhat'ın yazdıklarına bir düzen verme çabası olarak görünebilir, ancak Ahmed Midhat özellikle medeniyet ve terakkiyat konularında tutarlı bir takım kavramlar yaratmak için yazmıyor, tanımları ucu açık bırakıyor. Bu kavramlar yazarın niyetine bağlı olarak farklı yerlerde farklı işlevler ve farklı anlamlar kazanabiliyor. Bu yüzergezer kavramları, çoğul tanımların ve işlevlerin içinde değerlendirmek lazım. Ben bu kavramları değişik çekimlere, zamansallıklara, istenirlik düzeylerine girebildikleri için "kip" olarak adlandırmayı tercih ediyorum. Haşiyelere dair değerlendirmelerimde de Ahmed Midhat'ın her noktada bir bilinçlilikle hareket edip etmediği sorgulanabilir. Bu haşiye çizgisini bir

kere çektikten sonra neleri aşağıda neleri yukarıda bıraktığı üzerinden metni sorgulayabilir ve bu hususta bir düzen arayışına girebiliriz. Ancak bunu her noktada aynı sistematik ve bilinçli bir mekanizmaya göre yaptığını iddia etmiyorum. Bu çizgi bir kere çekildikten sonra önceden planlanmamış birtakım ayrımlara ve

işlevlere de yol açmış olabileceğini göz önünde tutmak gerektiğini düşünüyorum. Bu üç temayı birbirine bağlayanın ne olduğu da aynı şekilde sorulabilecekler arasında. Özellikle birinci ve ikinci temada tartışılan meseleler ortak, evrensel bir zamansallık ve tarihsellik yaratmanın araçları olarak görülebilir. Umumi

bir medeniyet kavramı, ortak takvim ısrarı, ortak bir dönemleme çabası ve hatta rivayet olarak anlatılsa bile ortak bir kutsal tarih ve onun anlatıldığı başlangıç hikâyeleri.

CAN VEYSELGİL
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ,
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

KAYNAKÇA

- Ahmed Midhat Elendi, *Muhasasal Tarih i Kurun i Cedide: Cild i Evvel*, İstanbul, 1303.
Chartier, Roger, *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür*, Toplum, Dost, Ankara, 1998.
Eldem, Edhem, "Hayretü'l - azime fi intihali'l- garibe: Voltaire ve Şanizade Mehmed Ataulah Elendi", *Toplumsal Tarih*, sayı 237, (Eylül, 2013), s. 18-28.
Findley, Carter, "An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat meets Madame Gülnar, 1899", *The American Historical Review*, cilt. 101, No. 1, (Şubat, 1998), s. 15-49.

- Neumann, Christoph, *Araç Tarih. Amaç Tanzimat: Tarih i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999.
Neumann, Christoph, "Bad Times and Better Self Definitions of Identity and Strategies for Development in Late Ottoman Historiography (1850-1900)", S. Faroqi & F. Adanir, ed., *The Ottomans and The Balkans: A Discussion of Historiography*, Brill, Leiden, 2002, s. 57-78.
Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Eşendi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1975.
Tang, Chenxi, "Writing World History: The emergence of modern global consciousness in the

- eighteenth century, 1760-1790", PhD diss., Columbia Uni., 2000.
Tezcan, Baki, "Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı", V. Aksan & D. Goffman, ed., *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun yeniden yazımı*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 223-267.
Toksöz, Meltem, "The world of Mehmed Murad: Writing Histories Universelles in Ottoman Turkish", *The Journal of Ottoman Studies*, XL, (2012), s. 343-362.
Toprak, Zafer, "Darwînzîmden Ateizme: Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 216, (Aralık 2011), s. 2-14.

DİPNOTLAR

- Bundan sonra kısaca *Muhasasal* olarak bahsedilecektir.
- Ahmed Midhat hakkında değişik disiplinlerden gelen araştırmacılar tarafından bir yığın makale, tez ve kitap bulmak mümkün olsa da tarihçiliği genellikle geri plana itilmiştir. Örneğin, Ahmed Midhat hakkında kapsamlı ve tematik bir kitap yazan Orhan Okay, Midhat'ın pek çok eserine başvurduğunu, ancak *Kalnat* ve *Muhasasal*'ı kullanmadığını söyler. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Eşendi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1975.
- Bu makalede *Muhasasal*'a dair dipnotlar sadece birinci cildine dairdir: Ahmed Midhat, *Muhasasal Tarih i Kurun i Cedide: Cild-i Evvel*, İstanbul, 1303.
- Roger Chartier, "Tasavvur Olarak Dünya", Roger Chartier, *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür*, Toplum, Dost, Ankara, 1998, s. 60-81.
- Haşiyeye "Bir kitabın kenarına veya altına yazılan yazı" veya "Bir eserin metnini şerh ve izah eden kitap" anlamına geliyor. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkiye Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2009, s. 338.
- Ahmed Midhat'ın haşiyeye açıklaması şöyledir: "... her sayfa iki kısma münkasım olarak kısm-ı balası metin ve aşağısı - gazete tefrikalarında görüldüğü surette - bir hatla bi-l- tefrik haşiyeye suretinde tertib olunacaktır. Haşiyeyi bu surette tertib etmek zeyl-i kitaba ilave olunmaktan daha nafi" görüldü. Zira kitabın mukaddematında izah olunacak bir şeyi cildin hitamına kadar beklemek kariyin için bir intizar-ı medid olup bizim tercih eylediğimiz surette ise metin ve havaşı herman beraber gibi bir surette giderler."
- Osmanlı entelektüellerinin eserlerindeki Avrupa kaynaklarını bulma ve arama sorununun, Şanizade bağlamında bir tartışması için: Edhem Eldem, "Hayretü'l - azime fi intihali'l- garibe: Voltaire ve Şanizade Mehmed Ataulah Efendi", *Toplumsal Tarih*, sayı 237, (Eylül, 2013), s. 18-28.
- Ahmed Midhat, dönemleme ve bunla bağlantılı takvim ve tarihin başlangıcı meselelerini "Tarihin aksam-ı salisesinin mukayyesesi" başlıklı kısmında tartışır. *Muhasasal*, s. 7-17.
- Neumann, yüzyıllara göre dönemlemenin İbn-i Haldun'un, devletlerin 100-150 yıllık periyotlar sonunda çökeceği tezi ile diyalog içinde geliştiğini gösterir. Asırlık dönemlemeye göre Osmanlı tarihi belli yüzyılların sonunda birçok emareleri gösterse de toparlanmayı başarır. İsmi geçen Osmanlı tarihçileri de bunu

- Osmanlı Devleti'nin surekiliğini vurgulamak için kullanıyorlar. Christoph Neumann, "Bad Times and Better Self Definitions of Identity and Strategies for Development in Late Ottoman Historiography (1850-1900)", S. Faroqi & F. Adanir, ed., *The Ottomans and The Balkans: A Discussion of Historiography*, Brill, Leiden, 2002, s. 61.
- Baki Tezcan, "Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarih Yazımı", V. Aksan & D. Goffman, ed., *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun yeniden yazımı*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 223-267.
- Mızancı Mehmed Murad'ın dünya tarihlerinin, bu bağlamdaki bir tartışması için: Meltem Toksöz, "The world of Mehmed Murad: Writing Histories Universelles in Ottoman Turkish", *The Journal of Ottoman Studies*, XL, (2012), s. 343-362.
- Bu konudaki kanonik makale: Carter Findley, "An Ottoman Occidental in Europe: Ahmed Midhat meets Madame Gülnar, 1899", *The American Historical Review*, cilt. 101, No. 1, (Şubat, 1998), s. 15-49. C. Neumann ise Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihi üzerine yaptığı incelemenin bir yerinde Ahmed Midhat'ı Cevdet ile kıyaslar ve Midhat'ın Batı'nın ahlaki alması anlamıdır. Christoph Neumann, *Araç Tarih. Amaç Tanzimat: Tarih i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 146-148.
- Findley bunun örneklerini verir. *Muhasasal*'da ise ırksal ayrımların nasıl benimsendiğini Nuh'un evlatlarının göçleri üzerine söylenenlerde görebiliriz. Nuh'un üç oğlundan biri olan Yales'in soyu Anadolu ve Avrupa'ya doğru giderek beyaz ırkı oluşturdular, bir diğer oğul Sam'ın soyu Doğu Asya'ya doğru yayılarak sarı ırkı oluşturdular. Üçüncü oğul Ham'ın soyu ise Afrika'ya doğru giderler ve Nuh'un bir bedduası sonucu zeif tefisini oluşturdular. *Muhasasal*, s. 15-16.
- Medeniyetin eskiliği haşiyesi 7. ve 26. sayfalar arasında yer alır.
- Mebadi-i terakkiyat-ı akvam haşiyesi 32. ve 40. sayfalar arasında yer alır.
- Eski Osmanlı tarihçilerine dair eleştirileri, kitabın girişindeki "ilade-i mahsuse-i müelîl"

- kısmında yer alıyor: s. 3-4. Özellikle, vakaların sebeplerine ve neticelerine yeterince değinmemelerine ve hayal ile hakikatı ayırmını tam yapamamalarını eleştiriyor. Burada Münecimbaşı ve Naima tarihlerinin söz ediyor ve bunların tarihten matlub olan asıl hikmete erişemediklerini belirtiyor. Kâtip Çelebi'yi ise Avrupa tarihine ilgil gösterdiği için ve Asım tarihini ise Vaka-yı Selimiye tarihini muhakemeli bir şekilde anlatmayı başardığı için övüyor.
- Meltem Toksöz, yukarıda bahsettiğimiz makalesinde bu ortak zamansallık anlayışını Tang'e referansla global bilinç (*global consciousness*) terimi ile karşılıyor. Chenxi Tang, "Writing World History: The emergence of modern global consciousness in the eighteenth century, 1760-1790", yayınlanmamış doktora tezi., Columbia Uni., 2000.
- Muhasasal*, s. 18-28.
- Ahmed Midhat'ın verdiği tabloya göre verdiği bu sonuç hatalıdır. İki kişi hariç bu isimlerin hepsinin riyasete geçmeleri teorik olarak mümkündür, şayet 800 yaşında olmak bir engel değilse. Bu imkânı bulamayacak iki kişi ise babalarından önce "hakın rahmetine kavuşarak" sırasıyla 364 ve 777 yaşlarında "görece erken göçmüş" Eruh ve Lamek'tir. Buna rağmen patriarkal bir sisteme göre bu tablonun doğru olmayacağı iddiası doğru olarak kalır, çünkü Eruh ve Lamek'in tabloda olmaması gerekir.
- Farklı kaynaklar doğrultusunda, kutsal ve la-dini tarih ayrımını tartışan iki makale için bkz. Zafer Toprak, "Darwînzîmden Ateizme: Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 216, (Aralık 2011), s. 2-14. Edhem, "Hayretü'l - azime fi intihali'l- garibe", s. 23, 26. Geç dönem Osmanlı tarih dersi kitaplarını inceleyen Toprak, bu kitaplarda sekülerleşme bağlamında gerçek kopuşun İkinci Meşrutiyet dönemi ile geldiğini savunur. Bu dönemde kutsal tarih anlatıları, tarih ders kitaplarından çıkartılıp din dersi kitaplarına kaydırılmıştır, tarih kitapları ise ilk uygulamalar ile başlatılmıştır. Eldem ise Şanizade'nin Voltaire'den aldığı kutsal ve la-dini tarih ayrımının biçimsel kaldığını, Voltaire'in dini tarihe ters düşebilecek ifadelerinin müdahale edilerek kutsal tarihe uygun hale getirildiğini göstermiştir.
- "İnsan bin sene yaşar mı?" haşiyesi 40. ve 44. sayfalar arasında yer almaktadır.
- "İntışar-ı evlad-ı Nuh" haşiyesi 45. ve 57. sayfalar arasında yer almaktadır.

OSMANLI TARİHİNDE MODERN ZAMANI YAZMAK:

ALİ REŞAD

KAZIM BAYCAR

Tarihin gündemi şekillendirmesi ya da gündemin tarih yazımını şekillendirmesi 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Osmanlı yazınında yaygın olarak görülmekteydi. Dünya kadar, Osmanlı Devleti'nin de yeniden şekillenmesi, eski düzene yapılan referanslarla gerçekleşmekteydi. Bu dönemde Almanya'da olduğu gibi Osmanlı'da da tarihsel söylem arayışları söz konusuydu. Önde gelen tarih yazarlarından biri olan Ali Reşad, eserlerini kaleme aldığı dönemin genel atmosferi paralelinde ve bu arayışa cevap verir nitelikte, güncelin şekillendirdiği bir tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmed Muhtar Paşa'nın özel kâtibi olarak 93 Harbi'nde yer alan Mehmed Arif "Başımıza Gelenler" adını verdiği hatıratının başında, 93 Harbi'ne kadar tarih ilminin gerekliliğine inanmadığını, bunu beyhude bir uğraş olarak gördüğünü, ancak savaş sırasında şahit olduğu olaylar sonucunda bu bilimin mutlak bir gereksinim olduğu kanısına vardığını belirtmektedir. Savaş sırasında tanıklık etmiş olduğu ve kendi bakış açısından Müslümanlara karşı zulüm olarak nitelediği trajik olayların, tarih bilgisinden edinilen güdülenmeyle meydana gelmişti. Zira 'tarih' milletlerin ve bireylerin hakları kadar eylemlerini de meşrulaştıran araçtı. Dolayısıyla yeni Müslüman kuşak ancak iyi bir tarih bilinci ile ayakta kalabilirdi.¹

Tarihin gündemi şekillendirmesi ya da tersi yönde, gündemin tarih yazımını şekillendirmesi 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Osmanlı yazınında yaygın olarak görülmekteydi. Dünya kadar, Osmanlı Devleti'nin de yeniden şekillenmesi, eski düzene yapılan referansların oluşturduğu dil ile gerçekleşmekteydi. Mehmed Arif'in

de belirttiği gibi özellikle imparatorluğun daha ne kadar ayakta kalabileceğinin sorgulandığı bu dönemde tarih, politikacıların ve entelektüellerin olduğu kadar, sıradan halktan insanların da gündemine girmişti.

Tıpkı imparatorluğun aydın kitlesi gibi halk da, popüler tarih yayınlarının artması ile bir zamanlar bütün dünyaya hükmettiğine inandığı Osmanlı'nın nasıl oldu da Avrupa'nın hasta adamı haline geldiğini sorgula-

yarak bir bakıma ayakta kalabilmenin çarelerini geçmişte aramaktaydı. Bu anlamda Almanya tecrübesi Osmanlı için bir örnek oluşturmuyordu. Nitekim Fransız işgalinin (Bonapart gâilesi) sona ermesi ile birlikte Alman tarih öğretmenleri okullarda yeni yetişen nesle Fransa'dan intikam alma fikrini aşılamış ve bu durum, 1870'te Paris'in Almanlar tarafından işgal edilebilmesini sağlayacak motivasyonu sağlamıştı. O sıra Paris'in işgali Almanya'da 'Öğretmenlerin Zaferi' olarak tanımlanmıştı.²

Gerek dönemin aydın kesiminde gerekse de halk kitlelerinde, Almanya örneğine benzer biçimde tarihsel söylemlerin arayışları söz konusuydu. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı önde gelen tarih yazarlarından biri olan Ali Reşad, eserlerini kaleme aldığı dönemin genel atmosferi paralelinde ve bu arayışa cevap verir nitelikte, güncelin şekillendirdiği bir tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih ders kitapları dışında didaktik bir dille kaleme aldığı diğer tarih kitaplarında da mevcut dönemin hâkim zihinsel yapısını genç kuşaklara aktarma hevesi görülür. Bu nedenle ta-

Ali Reşad kendisinden önceki tarihçiliğin izlerini bünyesinde taşıırken, diğer taraftan Cumhuriyet döneminde şekillenen eğitim tarihçiliğinin de temellerini atanlardan biri olması açısından önemli ve incelemeye değer bir yazardır.

Bu fotoğrafı yollayan Zafer Toprak'a teşekkür ederiz.

rihin sorgulamaya yönelik tarihin ne olduğu, neden öğrenilmesi gerektiği ve bir bilim olup olmadığı gibi metodolojik meseleler bu hevesin dışında kalmaktadır. Ali Reşad buna yönelik detaylı incelemeleri Cumhuriyet sonrası dönemde kaleme aldığı kitaplar da detaylıca irdelemektedir.³

Bunun dışında Ali Reşad bir taraftan kendisinden önceki tarihçiliğin izlerini bünyesinde taşıırken, diğer taraftan Cumhuriyet döneminde şekillenen eğitim tarihçiliğinin de

İstanbul'da tamamlayan Ali Reşad 1897 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuş ve sonrasında Maarif Nezareti'nde görevler üstlenmiş, öğretmen ihtiyaç duyulduğu anlarda, matematik ve aritmetik, güzel yazı gibi çeşitli alanlarda ilköğretim seviyesinde dersler vermiştir.⁶ Ali Reşad'ın tarihe yönelik ürünlerini II. Meşrutiyet'in ilanından sonra verdiğini görmekteyiz. Nitekim ilk kez 1908 yılında tarih dersleri vermiş, tarih üzerine ders kitaplarını da yine bu tarihte kaleme almıştır.

Ali Reşad'ın tarihçiliğini analiz etme amacı taşıyan bu yazı, özellikle, kendi döneminin baş döndürücü hızla gelişen siyasi atmosferinin, kaleme aldığı tarih kitaplarındaki genel anlatıya etkisi özellikle yer alacaktır. Ali Reşad'ın tarihçiliği analiz edilirken özellikle idadi mektepleri için hazırlamış olduğu kitabın *Kurun-ı Cedide* (Yeniçağ) cildi referans alınmıştır.⁷

Günümüz müfredatına paralel biçimde Ali Reşad'da da Yeniçağ, İstanbul'un Sultan Fatih tarafından fethiyle başlar, Fransız Devrimi ile sona erer. Öte yandan bu gelişmelerle eşzamanlı olarak Avrupa'da mezhep savaşlarının yer aldığı siyasi durum çağın sonlarına doğru yerini yeni yönetim şekillerinin ortaya çıktığı merkeziyetçi sistemlere bırakır.

Söz konusu *Kurun-ı Cedide* cildinin altı uzun bölümü Osmanlı tarihine ayrılırken, geri kalan on kısa bölüm Avrupa tarihini anlatmaktadır. Kitabın Osmanlı kısmı bu zamansal aralığın dışına çıkarak öncesi ve sonrası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bir tarihine yer vermektedir. Avrupa tarihi kısmında ise Yeniçağ tarihinin ezberi tekrarlanmakta, buna göre, coğrafi keşiflerle başlayan bu süreç, pusula barut ve kâğıt kullanımındaki yeni icatlarla devam eder.

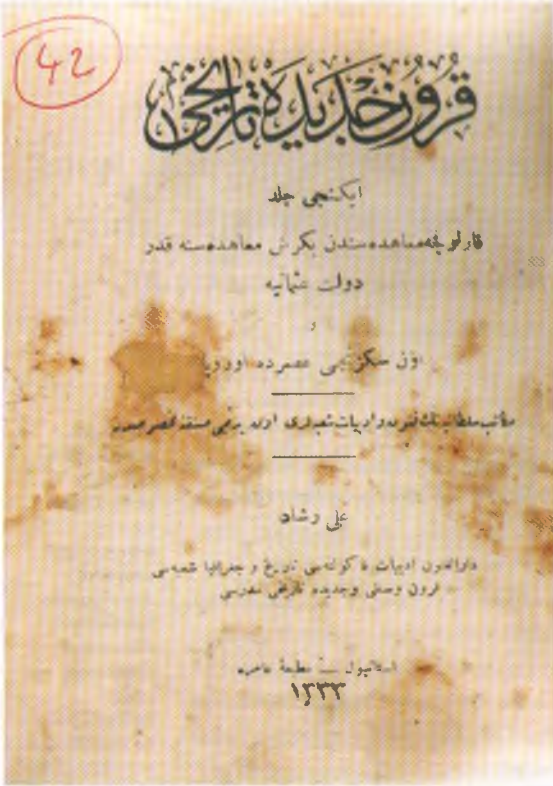
Ali Reşad'ın kendisini çağdaş diğer tarih yazarlarından belli bir ölçüde farklılaştıran bir özelliği tarihsel dönemlendirmelerde görülmektedir. Ali Haydar Emin, Abdurrahman Şeref, Ali Seydi gibi yazarlar padişahları referans alan dönemlendirmeler

yaparken, Ali Reşad tarihsel kırılmaları referans alan, daha analitik bir dönemlendirmeye başvurmayı tercih etmiştir. Buna göre kendi çağına gelene kadar Osmanlı İmparatorluğu tesis ve istiklal, fetret, intibah, itila, teşettüt ve ricat devirlerini geçirmişti.

Pek çok günümüz Osmanlı tarihçilerince, içerdiği bir kısım iç tutarsızlıklar dolayısıyla eleştirilen ve literatürde "gerileme paradigması" olarak yer alan bu okumanın Cumhuriyet öncesi Osmanlı tarih eğitimine kadar uzandığını görmek dikkat çekicidir.

Esasen, söz konusu dönemlendirmelere verilen isimleri modern öncesi ve erken modern Osmanlı tarih yazarlarının doğrudan yansımaları olarak okumak gerekir. Her ne kadar Ali Reşad'da, aşağıda da ifade edileceği üzere, klasik döneme yönelik genel bakış açısı ve sembolik olaylara yüklenen anlamlarda değişiklikler olsa da, İbn-i Haldun kaynaklı, devletlere kaçınılmaz bir son öngören ezber de aynen korunmuştur. Bunun yanı sıra, dönemlendirmeler için seçilen isimler, Ali Reşad'ın Osmanlı'nın geçirdiği süreçleri kendi döneminin penceresinden nasıl okuduğunun da izdüşümünü vermektedir. İçinde bulunan devrin ricat devri olarak isimlendirilmesi zâten bir çöküş süreci içinde olduğuna dair kitabın kaleme alındığı dönemin Osmanlı toplumunda oluşan genel bir karının farklı bir biçimde ifade edilmesi idi.

Ali Reşad'ın yazmış olduğu tarih kitaplarının ikinci önemli özelliği, daha önce yazılmış olan tarih kitaplarına nazaran tarihin politik boyutunun dışında, ekonomik, kültürel ve sosyal boyutuna daha çok yer vermiş olmasıdır. Yakın dönemlerde kaleme alınan tarih kitapları Osmanlı tarihinin bu yönlerine sadece değinmekle yetinirken, Ali Reşad Osmanlı kültür ve ekonomisini anlatmak için bağımsız bir bölüm ayırmıştır. Örneğin *Medeniyet-i Osmaniye* adlı bölümde Ali Reşad, Osmanlı merkez ve taşrasının yönetim biçimini, yeniçeri ordusunun genel yapısı, meşhur din âlimleri ve bilim adamları, Osmanlı

Ali Reşad'ın *Kurun-ı Cedide*'sinin ikinci cildinin iç kapağı. İstanbul 1333.

temellerini atanlardan biri olması açısından önemli ve incelemeye değer bir yazardır.

Ali Reşad'ın yaşamı hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.⁴ Bununla birlikte Bayram Eyüp Ertürk'ün maarif sicilleri üzerinden yapmış olduğu çalışma bizlere sınırlı da olsa bir miktar bilgi sağlamaktadır.⁵ İlginci bir biçimde Ali Reşad yukarıda Mehmet Arif'in anılarını kaleme almasını sağlayan 93 Harbi'nin patlak verdiği yıl dünyaya gelmiş. Savaşın başlaması ile ailesi uzun süre yaşadıkları ve Ali Reşad'ın da doğum yeri olan Bulgaristan'ın Lofça kentinden ayrılıp İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. İlköğretim sürecini

Yıldırım Bayezid ile savaşan Timurlenk kötü bir figür olarak tasvir edilmez. Ali Reşad'a göre "Timurlenk de Yıldırım gibi Anadolu'nun istikrarı için uğraşan bir Türk kumandanıydı."

Bayezid'in Timur'un yanında esareti. Ressam Stanisław Chlebowski, 1878, yağlı boya. Lviv Ulusal Sanat Galerisi.

sanatı, mimarisi ve baskı teknolojisi- ni ele almaktadır.

Ali Reşad yazdığı tarihte hangi bilgi kaynaklarından faydalandığından söz etmiyor olsa da kitabının içeri- ğinden ve dilinden Osmanlı döne- mi için muhtemelen klasik Osmanlı tarihçilerinden, Avrupa kısmında ise Charles Seignobos ve Ernest Lavisse'ten faydalandığını görmek zor olmayacaktır.⁸ Özellikle Avrupa tarihi kısımlarının içerikleri bu bö- lümelerde yaptığı değerlendirmeler ve dönemlendirmeler bu dönemin Fransızca tarih kitaplarının büyük ölçüde bir tercümesi niteliğindedir. Beslendiği kaynakların doğal bir sonucu olarak kendisinin, Avrupa merkezli 'modernist' yaklaşımın dı- şında kalmadığı görülmektedir. Av- rupa tarihini norm kabul eden bu yaklaşımın temel ezberi Ali Reşad'da aynen yer almış ve buna göre: Os- manlı Avrupa'nın "terakki trenini" kaçırmış, sanatta ve özellikle heykel- tıraşlıkta gerilemiş, matbaayı da geç- tirmişti.⁹

Kurun-ı Cedide, Osmanlı tarihi- ni Balkan Savaşı'nın sonuna kadar anlatır. Osmanlı'nın klasik dönemi hakkında söyledikleri söz konusu dönemin Osmanlı tarihçilerinin bir tekrarı niteliğindedir. Buna göre 'İti- la Devri' Osmanlı devlet düzeninin tümüyle kusursuz bir biçimde işle-

diği bir dönem olarak kurgulanır. Ali Reşad'ın kendi ifadesi ile:

"İşte, bu şanlı devire de "devr-i itila" yahud "devr-i istila" denilir, Fatih, Yavuz Kanuni gibi en büyük padi- şahlarımız; Mahmud Paşa, Piri Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Sokullu Mehmed Paşa gibi en muktedir vezir ve ku- mandanlarımız; Barbaros, Tuğrul gibi en kahraman amirallerimiz hep bu devirde yetişmişlerdir."

Osmanlı Devleti'nin bu parlak devri, son derece disiplinli bir yapısı olan yeniçeri ordusunun askerlikten ziya- de politika ile ilgilenmesi ve sürekli olarak ısyarı çıkarması, sipahi düze- ninin bozulması ve tımarların baba- dan oğula değil, hak etmeyen kişile- re dağıtılması sonucunda sona ermiş ve devlet bu tarihten sonra teşettüt devrine girmişti.

Ali Reşad'a göre Osmanlı Devleti ku- rumları ve düzeniyle tarih boyunca bir mükemmeliyet örneği idi. Ancak bu mükemmeliyetin tek istisnası dev- letin yönetim biçimiyle ilgili idi. Ona göre; "Devlet-i Osmaniye hükümet-i mutlakiye şeklinde idare olunurdu. Yani padişah her istediğini yapardı. Onun "fevkinde bir kuvvet yoktu".¹⁰

Devletin yönetim şekline (*tarz-ı idare*) yapılan bu büyük vurgu Ali Reşad'ın kitabını kaleme aldığı dö-

nemin siyasi atmosferinden bağım- sız düşünmek mümkün değildir. Nitekim kitabın yazıldığı tarih 1908 Devrimi'nin yaşandığı ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tam anlamı- la iktidara geldiği, politik eylem ve söylemlerin bir önceki dönemin diktatörlük yapısına muhalefet ola- rak kurulduğu bir döneme denk gel- mekteydi. Bir tarih yazarının bunun dışında bir tarih kurgulaması zaten düşünülemezdi. Kendisinden sadece on sene önceki Abdülhamid yöneti- mini "Hafiyeler ziyadeleştirdi. Hiç kimse serbestçe söz söyleyemez oldu. Bir- çok kimseler ba-husus gençler öteye beriye nakledildiler. El-hasil padişah rahammül edilemez derecede ağır bir istibdad idare tesis etti" şeklinde anlatmaktadır."

Ali Reşad'ın kitabı öğrencilere tarih öğretmenin dışında, dönemin resmi politik duruşunu endoktrine eden bir özelliğe de sahiptir. Bu dönem- de gerçekleşen Jön Türk Devrimi'ni büyük bir coşkuyla destekleyerek anlatması, İttihad ve Terakki'ye karşı oluşan muhalefeti şiddetli bir dille kınaması, öğrencileri bu politik ko- şullandırmaya yönelik olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Buna paralel olarak yine Ali Reşad gündelik siyasi sonuçları meşrulaştır- ma gayretindedir. Bu bağlamda ona göre Bosna Hersek ve Doğu Rumeli

Bağımsızlık sonrasında Sırbistan'da, Murad Hüdavendigâr'ı öldüren Miloş Obilić'in mezarı bulunur, onarılır ve onun anısına bir anıt dikilir.

Ressam Aleksandar Dobrić, yağlıboya
1861, Belgrad Ulusal
Müzesi.

topraklarının kaybedilmesi, devrimin kaçınılmaz birer sonucuydu. Öte yandan Trablusgarp'ın ve Bingazi'nin kaybedilmesine tamamiyle Hürriyet ve İtilafçılar neden olmuştu.

"...devletin idaresince vukua gelen inkılabın bazı siyasi neticeleri hasıl etmesi zaruriydi. Bi'l hasa Şarki Rumeli Eyaleti ile Bosna ve Hersek meselesi mevcut idi. Trablus muharebesi devam ederken Balkan hükümetleri bizim aleyhimize ittifak ettiler. Biz ise fırka münazaralarıyla uğraşıyor idik. Arnavutluk'ta bir isyan zuhur etti. İttihad ve Terakki heyet-i vükelası düştü. İtilaf fırkasından teşkil eden yeni heyet-i vükela zamanında birçok hatalar oldu."¹²

Balkan Savaşları sırasında Osmanlı toplumunda yaşanan hayal kırıklığının bütününü Ali Reşad'ın kitabına sinmiş olduğu görülmektedir. Öte yandan, Ali Reşad, ana muhatabı olan çocuklara bir moral verme maksadıyla olsa gerek, Balkan trajedisinin olumlu yönlerini parlatmaktadır. Buna göre Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi büyük bir hezimetti ama Osmanlı milli kimliğinin de oluşmasını sağlaması açısından olumlu bir etki de yaratmıştı. Kendi ifadesiyle: "Osmanlılar arasında bir intibah-ı efkâr husule geldi, millet fikri uyandı."¹³

Belki yine bu trajedinin çocuklar üzerindeki etkisini dağıtmak adına Sırp-

sındığı Savaşı sırasında I. Murad'ın bir Sırp genci tarafından suikasta uğraması olayına kitabında yer vermemiştir. Bu meseleyi sadece; "Sırp kralı müttefikleriyle birlikte meşhur Kosova Muharebesi'nde mağlub oldu. Lakin bu muharebede Sultan Murad dahi şehit edildi, yerine Yıldırım Sultan Bayezid geçti"¹⁴ olarak resmetmekle yetinmişti.

Meselenin kitapta yer almamasını siyasi gündemle ilintili gören bu yorum ilk bakışta abartılı görülebilir. Ancak, *Kurun-u Cedide*'nin öncesinde ve sonrasında yazılan hemen hemen bütün tarih kitaplarında yer alan bu olayın,¹⁵ Ali Reşad tarafından kaleme alınmamasını izaha muhtaç olarak görmek gerekir. Kahramanlık ve trajedi içerikli pek çok enstantaneye ve farklı dönemlerde yaşamış paşaların yaşamları ve ölümleri hakkında bilgiler verecek kadar detaya inmiş Ali Reşad'ın bu meseleden habersiz olması olasılık dışıdır.¹⁶

Bağımsızlık sonrasında Sırbistan'da, Murad Hüdavendigâr'ı öldüren Miloş Obilić'in mezarı bulunur, onarılır ve onun anısına bir anıt dikilir. Osmanlı'dan alınan intikamın bir sembolü olarak kabul edilecek kadar toplumsal hafızada yer eden ve bu toplumsal hafızanın tetiklediği bir motivasyon ile diğer Balkan ülkeleri ile ittifak halinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş verilen dönemde böyle bir olayın yükleneceği anlam da şüphesiz farklılaşacaktır. Anlaşılan Ali Reşad'ın gözünde Osmanlı ordusunun Balkan ülkelerinden aldığı mağlubiyet belki de, çocuklar açısından, aksi yönde benzer bir kurguyu gerekli kılıyordu.

Ali Reşad'ın tarihine yansıyan bir diğer mesele de kapitülasyonlardır. Kanuni dönemini anlatırken yer verdiği kapitülasyonlar meselesinde de İttihad ve Terakki yönetiminin şikâyetçi tavrı Ali Reşad'ın kitabında yer almış, öğrencilerin de bu yönde düşünmesi amaçlanmıştı. Onun çizdiği senaryoya göre:

"(Osmanlı) ..Venedik ile Fransa ile ticaret muahedeleri akd edildi. Avrupa

ile ticaretimiz arttı. Ancak bu ticaret muahedeleri sonraları kapitülasyon denilen muahedenamelere münkalib oldu. Devlet birçok mazarrât [zararlar] gördü. Nihayet son zamanda bu kapitülasyonlar büsbütün kaldırıldı."¹⁷

Ali Reşad'ın tarihinde, ilk dönem Cumhuriyet tarihçiliğine göre daha yüksek tondan bir Türkçülük görülmekte ve Orta Asya Türk tarihine yapılan referanslar sıklıkla yer almaktadır. Bir eğitim kitabı yazdığı dikkate alındığında dilinin içerdiği yüksek şiddet, dönemin savaşçı ruhunun bir yansıması olarak okunabilir. Yine Cumhuriyet döneminde sıklıkla görülen Orta Asya güzellemeleleri Ali Reşad'da da görülmektedir. Bu bağlamda, kendinden önce yazılan tarihlerin aksine örneğin, Yıldırım Bayezid ile savaşan Timurlenk kötü bir figür olarak tasvir edilmez. Ona göre "Timurlenk de Yıldırım gibi Anadolu'nun istikrarı için uğraşan bir Türk kumandanıydı."

Ali Reşad'ın bir ders kitabı olarak kurguladığı *Osmanlı Tarihi*, gerek kullandığı dil ve gerekse de Orta Asya'ya yaptığı referanslar açısından Cumhuriyet ile başlayan ve günümüze kadar devam edegelen tarih söylemi ile paralellikler taşıması yönüyle devralınan İttihad ve Terakki'nin düşünsel mirasını görmek açısından da dikkat çekicidir.

Ali Reşad'ın özelde *Kurun-u Cedide*'si ve genel olarak yaşamı boyunca kaleme almış olduğu kitaplarda salt tarih eğitimi amaçlamadığı, yeni yetişen neslin kendince benimsediği politik duruş doğrultusunda ve o dönem kutsal vatan-millet sevgisini, milli menfaatleri aşlamayı görev edindiği görülmektedir. Bu anlamda tarih söz konusu amaca ulaşmak için kullanılan bir enstrüman hüviyetindedir. Zira kendi ifadesiyle tarih insanın necip, yüksek duygularını artırmakta; görev bilincini, vatan aşkını kuvvetlendirmekteydi ve çok defa topun ağzından çıkan bir mermi tarihe dayanan bir diplomatın kalemi kadar icra-yı tesir edemiyordu.¹⁸

KAYNAKÇA

- Ali Reşad, *Kur'un 1. Cedide Tarihi*, Kanaat Kütüphanesi Matbaası, 1918.
- Ali Reşad, *Umumi Tarih Lise I.*, Ankara: Kanaat Matbaası, 1929.
- Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmanîye*, İstanbul, 1315.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1992.

- Bayrak, Orhan, *Osmanlı Tarih Yazarları (Biyoğrafı ve Bibliyoğrafı)*, İstanbul, Osmanlı Yayınevi, 1982.
- Doğan, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ertürk, Bayram Eyüp, "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt.3 sayı 9-10.
- Ertürk, Bayram Eyüp, "Ali Reşat ve Tarihçiliği" (Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül

- Üniversitesi, İzmir, 1999.
- Keleş, Hamza Kiriş, Aysen, "Ali Reşat'ın Eğitimciliği ve Tarih Eğitimi Üzerine Düşünceleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, c. 14 n. 2 Ekim, 2006.
- Mehmet Arif, *Bağımızda Gelenler*, v.i. Tercüman Yayınları, Birbir Temel Eser Dizisi, İstanbul, Yıl yer almamış.
- Özege, Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul, 1971.
- Toprak, Zafer, "Ali Reşad, Pozitivizm ve Fransız Devrimi", *Tarih ve Toplum*, c. 12.

DİPNOTLAR

- 1 Mehmet Arif, *Bağımızda Gelenler*, Cilt 1, Tercüman Yayınları, Birbir Temel Eser Dizisi, İstanbul: yıl yer almamaktadır, s. 62-63.
- 2 A.g.e., s. 65-66.
- 3 Hamza Keleş ve Aysen Kiriş, "Ali Reşat'ın Eğitimciliği ve Tarih Eğitimi Üzerine Düşünceleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, cilt 14, sayı 2, Ekim: 2006, s. 573-575.
- 4 İlginç bir biçimde Babinger'in çalışmasında kendisi hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1992.
- 5 Bayram Eyüp Ertürk, "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt. 3 sayı 9-10, s. 205.
- 6 A.g.e., s. 205.
- 7 Ali Reşad, *Kur'un-ı Cedide*, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaacısı, 1918.
- 8 Bayram Eyüp Ertürk'ün çalışmasında Reşad'ın her iki yazardan çevirdiği eser kısımları incelenmektedir. Bakınız "Ali Reşat ve

- Tarihçiliği". (Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1999.
- 9 Ali Reşad, *Kur'un-ı Cedide*, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaacısı, 1918, s. 26.
 - 10 Ali Reşad, *Kur'un-ı Cedide*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi ve Matbaacısı, 1918, s. 65-66.
 - 11 A.g.e., s. 122.
 - 12 A.g.e., s. 126.
 - 13 A.g.e., s. 127.
 - 14 A.g.e., s. 5.
 - 15 Buna örnek olarak bakınız: Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü'l-Tevârîh*, çev. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 1999, cilt I, s. 187-818. Hatta Hoca Saadeddin'in tarihinde bu mesele üzerine bir şîr yer almaktadır: "Şaha yândan vurup kaçtı bir yara/ Kanıyla döndü her yer lalezara/ Bu keskin hançer düşürdü padişahı/ O anda sardı bir feryat cihanı, Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, Tercüman Yayınları, Birbir Eser Dizisi, n. 37, cilt: I, s. 127; Edirmeli Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Tercüman Yayınları,

- Birbir Eser Dizisi, n. 5 s. 47; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmanîye Tarihi*, Son Havadis Yayınları, cilt. 2 Ankara, 1971, s. 129; Lamartin, *Açıretten Devlete*, Tercüman Yayınları, Birbir Eser Dizisi, n. 38 cilt. I s. 157. Bu mesele klasik anlatımdaki hâliyle, Balkan Savaşları öncesi tarih kitabı yazmış olan Abdurrahman Şeref'te de yer almaktadır.
- 16 Buna bir örnek Orhan Gazî'nin kumandanlarından biri olan Süleyman Paşa'nın ölümü üzerine yazdıkları gösterilebilir. "Süleyman Paşa fütuhâtı devam ederken bir gün avda atı sürçtüğünden şiddetle yere düştü, vefat eyledi. Rolayır'da defnedildi." Ali Reşad, *Kur'un-ı Cedide*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi ve Matbaacısı, 1918, s. 4.
 - 17 A.g.e. s. 14.
 - 18 Ali Reşad, *Umumi Tarih Lise I.*, Ankara: Kanaat Matbaası, 1929'dan aktaran, Hamza Keleş ve Aysen Kiriş, Ali Reşad'ın Eğitimciliği ve Tarih Eğitimi Üzerine Düşünceleri, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, cilt: 14 n. 2 Ekim: 2006, s. 574.

DELİLER VE DOKTORLARI OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DELİLİK

İki yüz yıla varan tarihsel bir mücadelenin ardından, modern tıbbın ayrılmaz bir parçası haline gelen ve kuruluşunu 19. yüzyıldan 1940'lara kadarki dönemde gerçekleştiren modern psikiyatri için akıl hastalıkları konusu her zaman önemli olmuştur.

Osmanlı'da ve Cumhuriyet döneminde deliliğin nasıl algılandığı konusunu ele alan Deliler ve Doktorları, pek çok soruya yanıt bulmaya çalışıyor. Delilerin hepsi akıl hastanelerine konulamadığına göre, hangi tür deliler kapatıldı, hangileri serbest bırakıldı? İktidarın çeşitli mekanizmaları yoluyla delileri dışlama isteği hangi oranda hayata geçirildi veya geçirilemedi? Sayfalar dolusu kanun, kural, madde ve yasağın acaba pratikteki anlamı neydi?

"Deliler ve Doktorları", mevcut belgeler, metinler ve veriler üzerinden deliler ve doktorları konusunda farklı bir okuma öneriyor.

VAKANÜVİSLİKLE TARİHÇİLİK ARASINDA:

HAYRULLAH EFENDİ VE TARİH-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMÂNİYYE'Sİ

EGECAN ERDOĞAN

Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, 19. yüzyılın ortalarına denk düşen bir tarih anlatısıdır. 1854'ten başlayarak Matbaa-i Amire tarafından birden fazla cilt halinde basılmıştır. Eserin yazarı Hayrullah Efendi eğitilmiş, üst sınıftan önemli bir aileye mensuptur. 1820'de, İstanbul'da doğmuş ve 1869'da yine İstanbul'da vefat etmiştir. Zamanının hem klasik hem modern eğitim imkânlarından istifade etmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ilk mezunlarından birisidir. Seyahat yazılarından tarihe, tıptan dramaya oldukça geniş bir spektrumda, çok sayıda eser vermiştir.

Hayrullah Efendi'nin Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'si bir geçiş dönemi eseridir.

Tarih metinlerinin inşasında yaşanan her bir biçimsel ve yönetsel farklılaşmanın, tarih yazıcılığı ve yazın tarihinde bir kırılma yarattığını düşünecek olursak, Hayrullah

Efendi'nin tam da yaşadığı yüzyılın ortasında ortaya koymuş olduğu bu eserin neden önem arz ettiğini de anlamış oluruz. Bir başka deyişle, Hayrullah Efendi'nin anlatısı, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, bir geçiş dönemi eseridir. Bu tarih anlatısını, benzeri diğer örneklerde de olduğu gibi, bir çerçeve içine oturtmak, hem bahsi geçen anlatı üzerinden dönem entelektüelini anlamamıza bir katkı sunacaktır. Bu sayede ilk elden, dönemin tarih yazıcılığına ilişkin bir örnek üzerinden fikir edinmek mümkün olacaktır. Ayrıca, yazılı metinlerin oluşmakta olan düşünceleri, daha doğrusu dili; bahsi geçen bu dilin de, zihninde ifade bulmuş ya da bulmamış bütün düşüncelerini içerdiğini¹ düşünecek olursak, tarih yazımını çalışmalarının zihniyet tarihine de önemli bir katkısı olduğu görülecektir. Hayrullah Efendi'nin anlatısı, bu bağlamda, böyle bir inceleme çabasına Doğu Akdeniz coğrafyasından katkı sunabilir.

Hayrullah Efendi'nin söz konusu eseri kaleme almaktaki temel amacı, Osmanlı hanedanlığının "şümüllü"

bir tarihini yazmaktır; aynı zamanda diğer hanedanlıkların tarihlerini de değerlendirmeye almaktır. Bu sayede, Osmanlıların Hristiyan çağdaşlarının da anlatıda kendilerine yer bulduğunu belirtmekte fayda var. Yazar, diğer hanedanlıkların tarihini de anlatısına katarak, eserini daha tafsilatlı hale getirmek, anlatıyı tevsî etmek istemektedir. Anlatı üzerine tartışmaya başlamadan evvel, Hayrullah Efendi'nin başladığı projeyi bitirmeden yaşamını yitirdiğini de belirtelim. Dolayısıyla anlatı, I. Osman (saltanatı, 1299-1326) ile I. Ahmed (saltanatı, 1603-1617) arası Osmanlı tarihini kapsamaktadır. Bir ön bilgi olarak, benim bu yazı için kullandığım nüshada (dijital bir kopya) kolo fon bilgilerinin mevcut olmadığını da belirtmek isterim.

İçindekiler listesine göre, anlatının ana hattı Osmanlı hanedanlığı kronolojisine dayanmaktadır.² Buna karşın Avrupa ülkelerinin tarihleri de anlatıda önemli bir yer işgal edip uzun uzadıya ele alınmaktadır;³ fakat bahsi geçen bu farklı kısımlarında ortak bir metodolojik çerçeveye sadık kalınmamıştır. Avrupa tarihine

ilişkin kısımlarda ülke bazlı bir kategorilendirmeye⁴ gidilirken, konu Osmanlı tarihi olduğunda hanedan merkezli bir tarih yazımıyla⁵ karşılaşıyoruz. Hayrullah Efendi, anlatısında Avrupa tarihinin belli başlı konularına, olaylarına ve dönemlerine dikkat çekerken özellikle Osmanlılar ve haricindekiler karşıtlığı üzerinden hareket etmektedir.⁶ Bunu yaparken Avrupa tarihinden önemli konu, olay ve dönemlere – şayet önemlilerse, daha doğrusu Hayrullah Efendi'ye göre anlatısı için önem arz ediyorlarsa – ayrı bir alt başlık altında yer verilmiştir. Hayrullah Efendi'nin bu yaklaşımı, bizleri *terki*b⁷ (*emplotment*) kavramsallaştırması bağlamında, Hayden White'la buluşturuyor. White'in tanımlamasını referans alacak olursak, *terki*b (*emplotment*), vakayinamelerde geçen olgu ve olayların, yazarca belirlenmiş bir çerçevede, bir örgünün bileşenleri olarak kodlanması anlamına gelmektedir.⁸ Tarihsel olay veya olgu, bu kavramsallaştırmada, tarihçinin ideolojik konumlanışını ve yazılı aktarımın kurgusallığını kapsayarak anlatıyı oluşturuyor. Bu bağlamda denilebilir ki, metnin niteliğine ilişkin ortaya konulabilecek muhtelif neden-sonuç ilişkilendirmeleri yerine, metnin (dolayısıyla Hayrullah Efendi'nin tarihçiliğinin) nasıl vücut bulduğuna odaklanmak çok daha yerinde olacaktır. Anlatıda, Osmanlı tarihini kronolojik ve hanedanlık bazlı bir yaklaşımla ele alan ve bunu anlatısının ana akış hattı olarak belirleyen Hayrullah Efendi, Avrupa tarihi ile ilgili kısımlarda ise, Osmanlı odaklı kronolojiye sadık kalmakla birlikte, sadece büyük önem arz ettiğini düşündüğü noktalara vurgu yapmaktadır. Anlatımdaki bu farklılaşma da, biz okurları, yazar ile yazdıkları arasındaki ilişkiyi düşünmeye sevk etmektedir.

Anlatıcı ile anlatılan arasındaki bu ilişki, Saussureyen bir çerçevede, semiyotiğin katkısıyla, karikatürize edilebilir.⁹ Böylelikle bir tarihsel anlatıdaki olay, olgu ve dönemler gösterilen/imeleyen, tarihçi ise gösteren/imeleyen olarak değerlendirilebilir. Ortaya çıkan ürün ise - bu

noktada metin - bir tür gösteri/ime olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, White'in olay, öykü, tarif-tavsif ve benzeri kavramsallaştırmaları ile anlamlandırma sürecini değerlendirdiği bize ışık tutabilir: Bir hikâyeye konu olan olayların, bir kısmının ön plana çıkarken diğer bir kısmının geri planda kalması; muhtelif tasvir yollarından vurgu ve bakış açısı varyasyonlarına, örgüsel tekrarlardan tarif-tavsif şekline kadar pek çok farklı araçla mümkündür.¹⁰ Bu durum anlamlandırma sürecindeki (ve sonrasındaki) metin içi hiyerarşiye etki ediyor. Bu noktada belirtmek gerekir ki, her ne kadar Hayrullah Efendi'nin anlatısı, Osmanlı hanedanlığını merkeze alan kronolojik bir anlatıya da, bir hanedan tarihçiliği örneği değildir. Bu kategorinin dışına taşmaktadır. Anlatıdaki Osmanlı ile çeşitli Avrupa ülkeleri arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerin konu edildiği kısımların, bahsi geçen kategorinin sınırlarını esnetmesinden ötürü, önem kazandığını belirtmekte yarar var. Bu durumla bağlantılı olarak, metin farklı bir cihetle değerlendirilmeyi hak etmektedir. Hayrullah Efendi'nin anlatısı, çeşitli olay ve olguların iç ve dış yönlü yansımalarını aynı çatı altında bir araya getiren ama bunları –tanımda mahsur yoksa– otojenik bir Osmanlı tarih yazıcılığıyla¹¹ yapılandıran bir niteliğe sahiptir. Buna ilaveten, metinde yer yer, genel anlatıya eşlik edecek şekilde, Hayrullah Efendi'nin yorum ve savlarına denk gelmekteyiz. Kendisinin, Mısır'ın Osmanlı idaresine girişi konusunu ele alışı bu tutuma iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yaptığı yorum ve savunduğu argümanlara konunun bütünlüğünü bozmayacak şekilde metinde yer vermekte; metinde görece az yer tutan bu kısımları takiben genel anlatısına devam etmektedir.¹² Bu bir noktada Hayrullah Efendi'nin özne olarak anlatıda yer almak istediğini ama belirgin olma kaygısının olmadığını gösteriyor diyebiliriz. Osmanlı ve Avrupa tarihinin tartışmalı konularına gerçek anlamıyla değinmemesi bu tutumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Fakat yine de, satır araları, Hayrullah Efendi'nin ön kabullerine ilişkin bir fikir ver-

mekte. Bu yaklaşımının en belirgin örneklerinden birini Osmanlı-Safevi rekabetini konu edindiği kısımlarda görebiliyoruz. Hayrullah Efendi, bu tutuma uygun düşecek şekilde, Osmanlı hanedanlığının izlediği siyasetleri meşrulaştırmakta ve hanedanlık ailesinin geçmişteki mensuplarını methiyeyle anmaktadır. Çaldıran Savaşı tasviri ve konuya ilişkin beyanı Hayrullah Efendi'nin tutumuna güzel bir örnek niteliğindedir.¹³

"İyi bir profesyonel tarihçinin göstergelerinden biri; tarihçinin okurlarına hatırlattığı, tarihi kayıta daima eksik olan olayların, aktör ve kurumların kendisince yapılan tarif ve tavsifinin tamamen muvakkat olan mahiyetindeki tutarlılıktır."¹⁴ Bunu söyleyen White, "iyi bir profesyonel tarihçi" olmak isteyen bir çeşit özeleştirme mekanizması geliştirmesi gerektiğine dikkat çeker. Peki, Hayrullah Efendi'nin tarihçiliği için bunu söylemek mümkün müdür? 19. yüzyılda, Doğu Akdeniz coğrafyasında yaşamış bir tarihçi olarak Hayrullah Efendi'nin böylesi bir "öz" eleştirisine gittiğini söylemek mümkün değil; ama eseri, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*'deki anlatısı değerlendirilecek olunursa, devam etmekte olan bir "öz" inşa süreci olduğunu söylemek mümkün. Hayrullah Efendi, anlatısının başında, usulen, tahttaki sultana methiyede bulunarak eseri kendisine takdim etmekle birlikte ithafta bulunmamıştır.¹⁵ Hay-

Hayrullah Efendi'nin amacı, Osmanlı hanedanlığının "şümüllü" bir tarihini yazmaktır; aynı zamanda diğer hanedanlıkların tarihlerini de değerlendirmeye almaktır.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi.

rullah Efendi'nin bu tutumunu yaşadığı yüzyıl dâhilinde değerlendirmek yerinde olur. Hayrullah Efendi bu bağlamda yaşadığı yüzyılın öznesi - veya daha konumuza uygun düşecek ifadeyle anlatıcısı - imgesine işaret ediyor. Değişkenlerden biri değiştiği vakit, ilişki bütünüyle değişmekte. Bu noktada, anlatan ile anlatılan arasındaki ilişkinin sadece anlatan yönüyle değil, anlatılan yönüyle de değişikliğe uğradığını görüyoruz. Dünya tarihi yazını bu saikle ortaya çıkıyor ve hiç kuşkusuz yüzyılın izini taşıyor. Hayrullah Efendi dünya tarihi ile Osmanlı tarihini aynı eser için-

da, bu tutuma uygun düşecek şekilde, coğrafi bir kategorilendirmeye dayanıyor.¹⁶ Anlatıda, Osmanlıların - ya da aksi yönde, bahsi geçen diğer uygarlığın- farklılaşan yanlarına vurgu yapılıyor. Ülkelerin bir başlık altında sınıflandırılması amacıyla tüm anlatıda geçerli bir kategorilendirmeye gidiyor. Osmanlı Devleti de, bu kategorilendirme dahilindeki ana başlıklardan biri olan "Müslüman Hanedanlıklar" başlığı altında inceleniyor. Buna ilaveten bu başlığı iki zemin üzerinden alt başlıklara ayırıyor: sosyal düzlemde Türk, Arap, Safevi; siyasi açıdansa Osmanlı, Mısır, Safevi. Hayrullah Efendi'nin sınıflandırmada gösterdiği bu özeni, Osmanlı'nın çağdaşlarından bahsederken vulgar bir dil kullanmayarak, anlatımının geneline de taşıdığını söyleyebiliriz. Fakat tahmin edileceği üzere, anlatının geneli içinde, Osmanlı'ya büyük bir önem atfedilmektedir. Özellikle Osmanlı dış siyasetine ilişkin konularda sebep-sonuç ilişkisi üzerinden ilerleyen bir anlatı söz konusu.¹⁷ Kanaatimce, Hayrullah Efendi, bu sayede tartışmalı pek çok konuyu Osmanlı lehine meşru bir zemine oturtmaya çalışmaktadır. Fakat bunu yaparken konuyu basmakalıp yargılardan ziyade, kendince tutarlı ve akılcı bir nedensellik ile açıklama çabası içersindedir. Bugünün okuruna düşense, Hayrullah Efendi'nin yüzyılının izini, burada da görmek oluyor.

Osmanlı lehine işleyen bahsi geçen bu meşrulaştırma sürecinin iki belirgin dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki meşrulaştırmanın kaynağı, ikincisi ise özün temsiline ilişkin bir fikir yürütmeyi gerektirmektedir. Hayrullah Efendi anlatısında, yüzyılının oldukça etkili bir düşüncesi olan, merkezi otoritenin tesis ve idamesine vurgu yapmaktadır. "19. Yüzyıl Oryantalizmi ve Oksidentalizmi 'ulus-devletler dünya sistemi' içinde gelişti; bu sistem ulus-devleti 'egemenliğin tek meşru ifadesi' olarak kabul ediyor, ancak sistemin işleyişi, bu biçimin birkaç toplum hariç Avrupa dışında gerçekleşmesine izin vermiyordu."¹⁸ Findley'in bahsettiği, ulus-devlet kavramsallaştırmasıyla

şekillenen dönemin oryantalizm ve oksidentalizmi, Hayrullah Efendi'nin anlatısında, devletin merkezileşmesi vurgusu hasebiyle, üstü kısmen örtülü bir formda karşımıza çıkmaktadır. Anlatı bu çizgiye uymayacak nitelikte pek çok öge barındırdığından, Hayrullah Efendi'yi tümüyle yüzyılın yansıması şeklinde değerlendirmek en az aksi yönde bir değerlendirme kadar yanlış olacaktır. Hayrullah Efendi'nin 16. yüzyıl anlatısı buna bir örnektir. Anlatıda dikkat çeken - ve bu bağlamda 19. yüzyılın izini taşıdığını söyleyebileceğimiz- nokta, Hayrullah Efendi'nin anlatısını "kişiselleştirmeme" çabasıdır; anlatının hiçbir yerinde doğrudan kendisine referans vermemekte ve kendisini mümkün olduğunca "bilimsel" bir düzleme konumlandırmaktadır. Bu tutumuyla Hayrullah Efendi'nin, Hayden White'in deyiimiyle, kendisini anlatısına "değer-yansız-anlatıcı" (*value neutral narrator*) olarak eklemlediğini söylemek mümkün. Dönemin önde gelen iki entelektüel şahsiyeti arasında yapacağımız bir karşılaştırma, Hayrullah Efendi'nin tutumunu anlamak açısından yardımcı olabilir. Christoph K. Neumann'ın Ahmed Cevdet ve yazınına yönelttiği sorular ışığında,¹⁹ Ahmed Cevdet'in de Hayrullah Efendi'yle benzer bir tutum sergilediğini söylemek mümkün.

White'a dönecek olursak, bir tarih çalışmasının verileri ile kurulan ilişkinin ne denli belirleyici olduğu anlaşılabacaktır: "Çeşitli anlatımlarda irdelenen veriler, önemli ölçüde farklılık arz etmez. Farklı olan, bu verilerin ilişki şekilleridir. Bu farklı ilişki şekilleri, her ne kadar okuyucuya; toplumun mahiyeti, siyaset ve tarihe ilişkin muhtelif teorilere dayanıyormuş gibi gözükse de, nihayetinde kaynağını esasen farklı usullerin toplamını temsil eden bir takım olaylar, bütünün simgesel tarif ve tavsifinden almaktadır."²⁰ Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki ilişkilendirme şekli, en az verinin kendisi kadar, büyük önem arz etmektedir. Biçimsel olarak, geleneksel Osmanlı vakanüvislerinin mirasını, sıklıkla bir referans noktası olarak anlatısına dâhil etmekle birlikte, Hayrullah

تاریخ عثمانیہ	
۱. سلطان سلیمان و قاضی	۸۸ صدر اعظمک مرصعک
۲. برنجی فصل	۱۱۳ داستان وقایع بررستان
۳. مقدمه	۱۴۲ قصهنامه امپور
۴. ایکٹی فصل ممالک دولت	۱۴۹ مرتبه خیالی یک
۵. علیہ کجہات شرقیہ	۱۵۲ مرتبه فضلی یک
۶. یونان حکدان مغوی	
۷. وقایع ماوراء النہر	۱۶۳ وقایع شہزادہ سلطان
۸. ہندستان	۱۶۴ مرتبه بی بی یک
۹. فرانہ	۱۷۱ عجم شہزادہ کیدن نامہ
۱۰. اسپانیائیل کان	۱۷۵ شہزادہ سلطان سلیم الہ
۱۱. وندک	۱۸۳ سلطان بایزیدک مجاریسی
۱۲. ایتالیا	۱۸۳ وقایع سیل دریائیل
۱۳. ساردینیا	۱۹۵ وقایع بادشاہیک سلطان
۱۴. نابول	۲۰۱ مرتبه باقی افندی
۱۵. پورتیک	۲۰۷ عصیان عساکر
۱۶. داہارہ اسوج	۲۰۸ فصل رابع محاکمہ بایزید
۱۷. روسیہ	۲۲۷ دولت علیہ ک فرانہ دولتی
۱۸. لہ و بھار	۲۳۰ اسباب اتفاق
	۲۳۰ سلطان سلیم الہ برنجی
	۲۳۰ فرانسو ایک والہ سی
	۲۳۰ طرفین بایزیدان مکسوب
	۲۳۰ صورتی

Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin içindekiler sayfası.

de kaleme alarak bu çabaya ortak oluyor. Dikkatli bir okuyucu, anlatı süresince, düzlem bazında iki ayrı tarih yazımının mevzubahis olduğunu; fakat bu farklılığın anlatının genel insicamını bozmadığını fark edebiliyor. Hayrullah Efendi, farklı uygarlıklarla Osmanlı uygarlığı arasında, siyasi, iktisadi ve/veya kültürel referanslar taşıyan bir sıralamaya gitmiyor. İçindekiler kısmındaki sıralama

Efendi'nin, eserini bütünüyle bu mirasın üzerine inşa ettiğini söylemek mümkün değil. Kanaatimce, kendisinin payına öncüllerinin mirasından düşen, tarihi, zaman dizinsel (kronolojik) bir akışı takip eden ve bunu yaparken anlatının merkezine hanedanlığı alan anlayışla kaleme almak olmuştur. Hayrullah Efendi eserinde, ağıdalı olmamakla birlikte incelikli bir dil kullanmıştır. Daha önce de belirttiğim gibi, eserin başat özelliği, zamanının ruhuna denk düşecek şekilde, kapsamlı (müterakim, kümülatif) bir tarih yazma arzusunun ürünü olmasıdır. Bu yönüyle eser, Türkofon coğrafyanın modern tarih yazımı alanındaki en eski örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Eser, yine bu özelliğinden ötürü, geleneksel Osmanlı vakanüvisliği ile modern Osmanlı tarihyazıcılığı arasında bir ara dönem ve/veya geçiş dönemi eseri olarak da değerlendirilebilir.

Hayrullah Efendi, anlatının bazı bölümlerinde, özellikle de Maverâünnehir'deki²¹ ve kısmen Hint altkıtasındaki²² uygarlıklara ilişkin bilgi verdiği kısımlarda, anlatıyı ilgili bölgenin fiziki ve beşeri coğrafyasına dair son derece detaylı tasvir ve tarifler üzerine kurmuştur. Hayrullah Efendi, bahsi geçen bu bölgelerin doğal ortamını ve bitki örtüsünü de anlatısına dâhil etmiştir. Eser, birbirleri için mütemmim olan tarih ve coğrafya disiplinleri arasında kurduğu bağ dolayısıyla, o günün olduğu gibi bugünün tarihçiliği açısından da önem arz etmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde eser, coğrafyanın bilimleşme sürecinin ve 19. yüzyıl tarihyazıcılığının bu disiplinle kurduğu ilişkinin etkisindedir. Hayrullah Efendi, kitabında haritaya yer vermemekle birlikte, eserde yer verilen bölgeleri fiziki olarak okurunun gözünde canlandırabilmek için uzun sayılabilecek açıklamalara yer vermiştir. Özel olarak üzerinde durduğu coğrafya ise yukarıda da bahsi geçen Maverâünnehir bölgesi ile Hint altkıtasıdır. Böylesi bir tercihte bulunmasının muhtelif nedenleri arasında; bölgenin okurca görece daha az bilindiği düşüncesi ve/veya Osmanlı coğrafyası ve tarihi ile bölge arasında yapılan her türden

ilişkilendirme etkili olmuş olabileceği gibi, bu durum sadece ve sadece kişisel bir ilgiden de kaynaklanıyor olabilir. Bu noktada kesin bir yargıya varmak pek de mümkün değil.

Hanedanlık temelli anlatı, Maverâünnehir'e ve Hint altkıtasına ilişkin kısımlarda, görece daha da ön plana çıkmaktadır. Hayrullah Efendi anlatının bu kısımlarında, yönetimdeki hanedanlıkların ve tahttaki hükümdarların adını sıklıkla anmaktadır. Benzer bir şekilde, neredeyse her zaman çeşitli hanedanlıkların mensuplarını birbirleriyle ilişkilendirmekte ve bu referansları baz alarak, bahsi geçen bölgelerdeki yöneticilerin meşruluğunu veya gayrimeşruluğunu belirtmektedir.²³ Hayrullah Efendi'nin anlatısında, merhametsizlik ve adaletsizlik bir kişinin yönetici olarak -rakipleriyle giriştiği mücadeledeki tutumunu da kapsayacak şekilde- meşruluğunu sarsacak en temel mefhumlar olarak anılmaktadır. Bu noktada, anlatıda, bu mefhumların, İç Asya'daki siyasi sistemin temel dayanakları arasında sayıldığını söylemek mümkün; fakat bu düşünceye Hayrullah Efendi'nin katılıp katılmadığını kesin bir dille ifade etmek güç. Hayrullah Efendi'nin, İç Asya toplumlarına yaklaşımını bir başka açıdan ele alacak olursak, kendisinin nadiren bir topluluğun "Türki" köklerine vurgu yaptığını belirtebiliriz. Bunun yerine; Kızılbaş, Yeşilbaş, Sunni ve benzeri mezhepsel aidiyetlerin, değerlendirmesinde daha belirleyici bir konumu bulunmakta. Bu duruma tezat bir şekilde, kendisi, hiçbir zaman Hintlilerin dini ve mezhepsel ayrımlarına ilişkin bilgi vermeyerek, Hinduizm'e mensup toplulukları ve kişileri, doğrudan genel bir Hindu başlığı altında anmaktadır. Buna ilaveten, belli bir dozajı olmakla birlikte, kendisinin, Hint halkını kültürel olarak özcü bir yaklaşımla ele aldığını söylemek de mümkün.²⁴ Ancak, bu tutumun, metnin geneline hâkim olmadığını da söylemekte yarar var.

Belirtmekte yarar gördüğüm bir diğer husus ise, Hayrullah Efendi'nin farklı uygarlıklar arasında yaptığı

karşılaştırmalardır. Medeniyetler arasında bir sıralama yapma düşüncesinin bu anlatı için söz konusu olmadığını söylemiştik. Kendisi, bunun yerine, her yer ve zaman için geçerli gördüğü, "müreffeh" olma kıstasını esas almaktadır. Anlatıda, bir yerin müreffeh olması, doğrudan doğruya bahsi geçen bölgenin yöneticisi ve onun yöneticilik hünerlerine bağlanmaktadır. Neredeyse bütün "başarı" ve "başarısızlık" açıklamaları bu minvalde ilerlemekte ve daima bir ülkenin zenginliğine ve ordusunun gücüne vurgu yapılmaktadır. 19. yüzyıl perspektifinden değerlendirildiğinde bile, bu kıstas hayli arkaik kalmaktadır. Fakat tam da bu noktada, Hayrullah Efendi'nin, bir 19. yüzyıl Osmanlı entelektüeli olduğunu hatırlayarak, Osmanlı'ya dönük eleştirilerini, çeşitli uygarlıklara ilişkin değerlendirmeleri üzerinden, üstü kapalı bir şekilde dile getiriyor olabileceği ihtimaliyle bu çıkarıma bir şerh koymak yerinde olur. Ancak yine de kendisinin, bir devletin gerçek manada "devlet olma" vasfını, bu iki ölçütü somutlaştırdığını söylemek yanlış olmaz.²⁵

Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin, bizlere aktardığı üç yüzyıllık bir süreç dâhilindeki çeşitli hikâyeleri, olayları, olguları ve kişileri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, 19. yüzyılın süzgecinden geçerek –bunun en belirgin örneklerinden biri anlatının mit ve söylencelerden arınmış olması– bizlere ulaşan bir tarihe şahit oluyoruz. Bu durumu, tarih alanında yakın gelecekte yaşanacak olan değişimlerin habercisi olarak değerlendirebiliriz. Daha evvel de belirttiğimiz gibi, bu eseri Türkofon coğrafyadaki modern tarih yazımının erken bir örneği olarak görmek mümkün. Her zaman, her konuda olduğu gibi biçimsel, ideolojik, edebi ve metodolojik olarak burada yaptığımızın tam aksi istikametinde, bambaşka kıstaslar ışığında bir değerlendirmede bulunmak elbette mümkün. Buna karşın her okurun ve araştırmacının bu esere, bu coğrafyadaki tarihyazıcılığının geçmişi dâhilinde, benzer bir önemi atfedeceğine eminim.

KAYNAKÇA

- Hayrullah Efendi, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, c. 11 (1281/ 1865), İstanbul: Matbaa-i Âmire, (Osmanlı Türkçesinden Çağdaş Türkçeye transkripsiyon yazara aittir).
- Hayrullah Efendi (1972), *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tarih-i* (Z. Danışman, Yay. Haz.) İstanbul: Son Havadis Yayınları, (1865).
- Findley, C. V. (1999), *Ahmed Midhat Efendi*

Avrupa'da (A. Anadolu, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (1998).

- Neumann, C. K. (2005), "Whom did Ahmed Cevdet represent?" E. Özdağ (Ed.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, Londra: Soas/ Routledge Curzon Studies on the Middle East.
- Pocock, J. G. A. (2008), "Historiography and Enlightenment: A View of their History", *Modern Intellectual History*, 5 (2), s. 83-96, (2008).

White, H. (1998), "The Historical Text as Artifact", B. Fay, P. Pomper, R. T. Vann (Ed.), *History and Theory: Contemporary Readings* (s. 15-33). Oxford: Blackwell.

White, H. (2001), "Historical Text as Literary Artifact", G. Roberts (Ed.), *The History and Narrative Reader* (s. 221-236). Londra: Routledge/ Routledge Readers in History.

DİPNOTLAR

- John Greville Agard Pocock (2008), "Historiography and Enlightenment: A View of their History", *Modern Intellectual History*, 5 (2), s. 86.
- İçindekiler Listesi'nden bir örnek: "Sultan Süleyman'ın vakayî dahiyyesi beyanındadır." Bkz. Hayrullah Efendi (1281/ 1865). *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, c. 11, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İçindekiler Listesi'nden: "Fransa, İtalya, Sardunya, Napoli ..." Bkz. Age.
- İçindekiler Listesi'nden: "Hindistan, Fransa, İtalya, Sardunya, Napoli, Portekiz, Rusya ..." Bkz. Age.
- İçindekiler Listesi'nden: "Şehzade Sultan Selim ile Sultan Bayezid'in Muharebesi" Bkz. Age.
- İçindekiler Listesi'nden: "Sultan Süleyman'a Birinci Fransuva'nın validesi tarafından yazılan mektup sureti." Bkz. Age.
- White'ın tanımladığı şekliyle *emploiement* kavramına uygun düşecek Türkçe bir karşılık olarak terkiib sözcüğü düşünülebilir. Arapça kökenli bir kelime olan terkiib, Ferit Devellioglu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati*'nda, "birkaç şeyi birleştirip karışık bir şey meydana getirme" anlamı taşımaktadır. Bkz. Devellioglu, F. (2003). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (20. bs., s. 1086). Ankara: Aydın Kitapevi.
- Hayden White (1998), "The Historical Text as Artifact", B. Fay, P. Pomper, R. T. Vann (Ed.), *History and Theory: Contemporary Readings* (s. 17), Wiley-Blackwell.
- Ferdinand de Saussure'ün kavramsallaştırması ışığında, semiyoloji, dilin taşıdığı semgesel anlamı ya da bir başka deyişle içinde barındırdığı ve etkileşimle ürettiği her türden işareti, anlama çabasıdır. Tarihsel bir metin ve/veya bir tarih çalışması metni de en az edebi bir metin kadar "söz"dür. Dilin taşıdığı semgesel anlamı içerir niteliktedir. Bu nedenledir ki her metnin içinde, Saussure'ün ele aldığı şekliyle, dilin değil ama sözün muellifinin izini sürmemiz mümkündür. Sözün dilden ödünç aldığı, hem geçmişte hem de bugüne dair referanslar taşıyan işaretlerin oluşumuna bu şekilde şahitlik edebiliriz. Konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Saussure, F. de (1985), *Genel Dilbilim Dersleri* (B. Vardar, Çev.), Ankara: Birey ve Toplum (1916).
- Hayden White (1998), "The Historical Text as Artifact", B. Fay, P. Pomper, R. T. Vann (Ed.), *History and Theory: Contemporary Readings* (s. 18), Wiley-Blackwell.
- "Kitab-ı haddi asrı min tarih Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye an sene 926 ile 974" Bkz. Hayrullah Efendi (1281/ 1865) *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, c. 11 (s. 2), İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- "Lakin İstanbul'un mevkî-i ıktızasınca Mısır'a değil bütün âlemin merkez ve mercii olacağından hüsn-i idare ile dünyanın her tarafına hükümlenmek umur-ı tabiyedendir binaberin padişah-ı asrın pederi Sultan Selim merhum bu dakikayı bildiğinden Mısır'ın istilasına hasr-ı elfak eyleyip her şeylere istila-i Mısırı takdim etmiştir zira hitta-i Misriyye memalik-i mahruze-i padişahiye mülhak ve münazzam olmadıkça Saltanat-ı Osmâniyye'nin kemal-i ikbal vasil olamayacağı berahın-ı adide ile sabit cümle hilafet ve imamet maddesi İslamiyyet mülahesesiyle umur-ı dimiyye ve dünyeviyeye bir niyabet ve vekaletten ibaret

olup tağallüb-i avan ile mortebe-i hükümdariye suud edenler mortebe-i hilafetin madunu olmakla her ne kadar kuvve(t)-i kâhire sahibi olsalar dahi yine emr-i dinde ve tenfiz-i ahkam-ı şeriatte mercii olamayacaklarından hilafet-i İslamiyye'nin kendilerine rebliğ ve feragat olunması ile beraber sermaye-i şerif ve şöhrat olan haremeyn-i şerifin hizmet-i mucübü'lî muhafharandan istihsal etmek ile bütün millet-i İslamiyye'nin merkez ve mercii olmak o asra göre Mısır'ın istilasına mevkul idi."

- Age, s. 4-5.
- "Şah İsmail ... de'va-i saltanatını de'va-i mezheb-i Şiiyye karıştırıp halkın zaman-ı idaresini umur-ı itikadiye ile birleştirip eline aldığından ikbal ve istidracı bir mertebeye varmış idi ki Sultan Selim merhum ile cyleddiği Çaldıran Muharebesi'nin kazanmış olaydı sit-i hükümetini İstanbul halkına dahi istima ettirir belki Mısırlara dahi riyaset-i mezhebiye iddiasıyla galebe ederek Bilad-ı Şarkıye'de mercii-i hükümdardan oldukları misillî memalik-i garbiyye dahi mera'-i müluk-i selatin olabılırdı." Bkz. Age, s. 10.
- Hayden White (1998), "The Historical Text as Artifact", B. Fay, P. Pomper, R. T. Vann (Ed.), *History and Theory: Contemporary Readings* (s. 16), Wiley-Blackwell, (çeviri yazara aittir).
- "Hamd-i İravan ve siyas-i bi-payan ol ve ani gun ve mekane(t) ki şimdide kadar misilli sabık etmeyen bu kaide-i memduha üzere saye-i feyzuaye-i padişahide onuncu cildine kadar yazdığım Devlet-i Osmâniyye Tarih'i'nden on birinci cildinin dahi tertibini bu abd-i müstedime mukadder cyleddi (nesaim-i teslimat ve reva'ih-i tazimat ol havace cihan ve peygamber-i ahir zamane ki ala-i kâle-i Allah eyle Saltanat-ı İslamiyyeyi tesis ve tahkim eyleyen Hanedan-ı Osmâniyye'nin vekai celilesini yazıp padişahıma ibraz-ı sadakat etmeye bende-i kadime-i meysir eyledi." Bkz. Hayrullah Efendi, age, s. 2.
- İçindekiler listesinden belirtildiği sırayla: "Hindistan, Fransa, İspanya, Şariken, Venedik, İtalya, Sardunya, Napoli, Portekiz, Danimarka, İsveç, Rusya, Leh ve Marar" Bkz. Age
- "İmdi işbu Moğollar Çengizyanın hüsn-ü idareleri semeresi olarak Çin ülkesine ayak basıp Çin Padişahlığını dahi ele almışlar iken ahali-i ashiyesinin usul ve 'adetini kendi usullerine takdim eyledikleri için Çin Padişahlığı'nda payidar olamadılar her ne kadar Moğollar Çin'den tard olunmuşlar ise de her türlü emti'a-i nefisesiyle mahsud-u alem olan Çin gibi bir hitta-i cesimeye ve ma'mureden ayırdıkları kendilerinin güçlerine gitmekle birkaç def'a ülke-i Çin'e hücum etmişler idi lakin hücumlarının fa'idesi olmayıp derun-i Çin'de zuhur eden bir celalı yirmi üçüncü tabaka-i krallıyyeyi teşkil eylemiştir." Bkz. Age, s. 17.
- Carter Vaughn Findley (1999), *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da* (A. Anadolu, Çev.) (s. 5), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (1998).
- Christoph K. Neumann (2005), "Whom did Ahmed Cevdet represent?" E. Özdağ (Ed.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy* (s. 120), Londra: Soas/ Routledge Curzon Studies on the Middle East.
- Hayden White (2001), "Historical Text as Literary Artifact", G. Roberts (Ed.), *The History and Narrative Reader* (s. 233-4), Londra: Routledge (çeviri yazara aittir).
- "Diğeri Kaşgardiya dedikleri nehirdir ki Kabil ve Kandahar ve Keşmir-i velhasıl Afganistan'ı geçerek giden nehre Hindus denir Yarkend ve

Kaşgar tarafından küçük Buhara'ya akan nehre Kaşgardiya derler. İşbu Amuderya ve Sir-i derya denilen nehirlerin ikisi de fasl-ı şitada muncemid olmağa üzerlerinden adad geçireni kerhan gelib geçerler ve bu Amuderya'nın bahra munassab olduğu mahal şubelere münkasım olmakla aralarında kain adalarda pek çok balıklar sayd olunur. Bu havali ahâlisinin ekserisi ehl-i İslâmın sunnî takımından olup pek az mîkdarı da Yahudi ve Mecusi vardır lakin Mecusiler'in çoğu Darvaza taraflarında sakındır. Umumen Türkistan Buhara Hiyye Kunduz Hokand hisar-ı şehri-i seyr-i Kırgız halklarına münkasımdır." Bkz. Hayrullah Efendi, age, s. 13-4.

"Hindistan denilen ülke-i cesime takriben yüz milyon nüfusa müstemil bir hitta-i azamiyye olup üzerinde edyan-ı muhtelif üzere birkaç hükümet vardır. Ez-cümle Bangalah tarafı bir hükümet olduğu misillî Merteban ve Malaga tarafları dahi başka bir padişahlık divanı ü Güccerat hevalisi ve Lahor ve Akra tarafları dahi birkaç padişahlık araziden ibaretir." Bkz. Age, s. 17.

- "Devlet-i Han-ı Lahor'dan Kabil'e gelip Babür Mirza'yı Hindistan hükümdarlığına gayretlendirdi Babür dahi birkaç def'a Delhi tarafına hücum eyleyerek bi'l ahare Sultan İbrahim'i esir eyleyip Hızır Hanıyyeyi Hindistan'da bitirip Devlet-i Moğolıyyeyi ne şekil cyleddi lakin Mirza Babür nefsinde Bahadır her türlü müşkülâtın hal ve fethine kadir olduğundan Afganistan'dan ta Martaban Körfezi'ne kadar mümted olan ülke-i ves'i aya malik olmuş idi müşarun-ileyhin müddet-i saltanatı dokuz yüz otuz yedi senesine dek sürmüştür müşarun-ileyhin dört şehzadesi olup birine Kamran Mızza diğerine yine Hümayun Mirza denilir iki Kamran Mirza Afganistan'da kalıp Hümayun Mirza Akra'ya valî olup Babür'ün vefatında Hümayun Mirza cülusunu ilan etmekle her taraftan tasdik edildi (Hayru'l Müluk) tarih-i hulûsudur Hinde'l ü Askeri nâhinde diğer iki biraderlerini dahi birer memlekete hâkim nasb eyledi ancak Güccerat Padişahı Bahadır Han ve Bangalah Padişahı Şir Han Babür'den sonra olan padişahlara ita'at etmediler." Bkz. Age, s. 18.
- "... Hind Padişahı Sultan İbrahim'in hem ahlaksızlığı ve hem de biraderleri hakkında eylediği gaddarlığı ümera-i Hindıyye'nin güçlerine gıdıp kendilerine elverişli hüsn-i terbiyeleri ıttıkadasına hâkimlerine ita'atten ma'ada birisi düşünmediklerinden 'isyan etmeyi hatırlarına getirmezler idi." Bkz. Age, s. 18.
- "İmdi işbu Moğollar Çengizyanın hüsn-ü idareleri semeresi olarak Çin ülkesine ayak basıp Çin Padişahlığını dahi ele almışlar iken ahali-i ashiyesinin usul ve 'adetini kendi usullerine takdim eyledikleri için Çin Padişahlığı'nda payidar olamadılar her ne kadar Moğollar Çin'den tard olunmuşlar ise de her türlü emti'a-i nefisesiyle mahsud-u âlem olan Çin gibi bir hitta-i cesimeye ve ma'mureden ayırdıkları kendilerinin güçlerine gitmekle birkaç def'a ülke-i Çin'e hücum etmişler idi lakin hücumlarının fa'idesi olmayıp derun-i Çin'de zuhur eden bir celalı yirmi üçüncü tabaka-i krallıyyeyi teşkil eylemiştir." Bkz. Age, s. 17.

TARİH ÖĞRETMEK İÇİN YAZMAK

ALİ REŞAD VE ALİ SEYDİ'NİN TARİH-İ UMÛMÎ'Sİ

ÖMER FARUK KÖSE

Tanzimat sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda, siyasi ve askeri hadiselerin resmi tarihçiler tarafından yazıldığı geleneksel tarihyazımının (vakanüvislik) yanı sıra, muhtevası, gayesi ve hedef kitlesi farklı tarih kitapları da yazılmaya başlanmıştır. Bu makalede geç dönem Osmanlı tarihyazımında meydana gelen değişimi, Ali Reşad ve Ali Seydi tarafından mekteplerde okutulmak üzere 1327/1911 yılında yayınlanan Tarih-i Umûmî adlı eseri üzerinden gözlemlemeye çalışacağız.

Şekil ve muhteva açısından inceleyeceğimiz *Tarih-i Umûmi* son kertede "Abdülhamid devri mektep kitaplarının genel özelliklerini mi yansıtmaktadır?" yoksa "II. Meşrutiyet devri tarihyazımının erken örneklerinden biri midir?" sorusuna cevap bulmaya çalışacağız. Ayrıca, geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda özel olarak tarih kitapları genelde de mektep kitaplarının hazırlanması ve gelişmesi hususlarını irdeleyeceğiz.

Resmi tarihçiler imparatorluğun sonuna kadar önemlerini korudular. Diğer yandan Osmanlı tarihini dünya tarihi içerisinde bir bağlama oturtmayı hedefleyen yeni bir tür tarih yazımı 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başladı. Tarihçilere ek olarak entelektüellerin ve gazetecilerin de katkıda bulundukları bu alanda Osmanlı tarihi, dünya tarihi, Avrupa tarihi, İslam tarihi ve çeşitli millî tarihler yazılmıştır. Matbuat âlemindeki gelişmeler de tarih kitaplarının çoğalmasına ve yayılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, tarih gazeteler aracılığıyla kendisine yeni bir zemin, yeni bir okur kitlesi bulmuştur. Önceleri sadece saray veya sınırlı bir entelektüel topluluk için yazılan tarih eserleri artık

daha geniş bir topluluğa hitap edere hale gelmiştir.¹

Osmanlı tarih yazımı, Osmanlı entelektüellerinin Batılılarla olan etkileşimlerinin artması, Fransızca gibi yabancı dillere olan rağbet ve tercüme tarih kitapları aracılığıyla Avrupa tarih yazımından önemli derecede etkilenmiştir. Bu noktada, umumi tarih yazarlarını iki kısma incelemek mümkündür. Ahmed Hilmi, Ahmed Midhat Efendi, Mehmed Atif, İbrahim Hakkı, Hasan Sırrı, Mehmed Şükrü, Ali Reşad, Ali Seydi, Mizancı Murad,

Ahmed Refik gibi dünya tarihi kitaplarını, Avrupa-merkezci yaklaşımlarını sorgulamadan tercüme eden veya uyarlayan tarihçiler birinci kısmı oluşturmaktadır. İkinci gruptaki tarihçiler ise Batı kaynaklarının kullanımında eleştirel bir tutum takınmışlar ve "yerli" kaynakların kullanımına daha fazla önem vermişlerdir. Süleyman Hüsnü Paşa, Diyarbakırlı Said Paşa, Ali Tevfik, Mehmed Eşref ve Abdurrahman Şeref bu gruptaki tarihçilere örnek verilebilir.²

Tanzimat öncesi dönemde modern anlamda ders kitabı yoktu. Ancak Tanzimat'la birlikte yeni mekteplerin açılması ve müfredatların genişlemesi merkez tarafından organize edilen okul kitaplarını gerekli kılmıştır. Akşin Somel ders kitaplarının önem kazanmasını şu şekilde açıklamaktadır: "Ders kitaplarının 'kültür aktardığı, değerler yansıttığı, bireylerin ve ulusun entelektüel gelişimi için bir sıçrama tahtası vazifesi gördüğü' genel kabul gören bir gerçek olup siyasi rejimler, çoğu kez, ders kitaplarının içeriğine müdahale ederek kendilerini meşrulaştırmaya ya da siyasi sistemlerinin meşruiyetini güçlendirmeye çalışırlar."³ Bu bağlamda mektep kitaplarının incelenip denet-

Ali Seydi ve Ali Reşad'ın birlikte yazdıkları *Tarih-i Umûmî*'nin birinci cildinin iç kapığı.

lenmesine hususi bir önem verilmiş, bu da Encümen-i Teftiş ve Muâyene, Tedkik-i Müellefât Komisyonu ve Kütüb-i Diniyye ve Şer'iyye Tedkik Heyeti gibi kurumlar aracılığıyla yerine getirilmiştir. Bu komisyonların onayı olmadan bir ders kitabının Osmanlı eğitim sistemine girmesi imkânsız hale getirilmiştir.⁴

Yeni okullarla birlikte tarih dersi ve tarih kitapları müfredatta önemli bir yer elde etmiştir. Çünkü devlet açısından Osmanlı tarihinin uygun bir şekilde öğretilmesi önem arz et-

diye mekteplerinde okutulmak üzere 1867 yılında kaleme aldı. Bu kitapta Osmanlı tarihi siyasi ve askeri hadiseleri kuruluş, büyüme, yükselme, gerileme, bozulma ve ıslahat çağı olmak üzere altı dönem halinde incelenmiş ve bu tasnif ilerleyen yıllarda başka tarihçilere de örnek olmuştur.⁶ *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'nin yanı sıra Selim Sabit Efendi'nin hazırladığı *Muhtasar Tarih-i Osmanî*, Süleyman Hüsnü Paşa'nın hazırladığı *Tarih-i Âlem* ve Abdurrahman Şeref tarafından yazılan *Tarih-i Devlet-i Osmanîye* tarih ders kitaplarının

leme, mekteplerde tarih öğretiminin yaygınlaşması ve savaş şartlarında tarihe duyulan ihtiyacın artması bu eğilimi kolaylaştırmıştır. Buna ek olarak, geniş kitlelerin ilgi ve alakasını artıracak muhteva ve biçime yönelik değişiklikler meydana gelmiştir; anlatının dili sadeleştirilmiş, metin resim ve haritalarla görsel malzemesi bol bir hale getirilmiştir. Diğer yandan bilimsel/akademik tarihçilik de Sultan V. Mehmed tarafından himaye edilen Tarih-i Osmanî Encümeni vasıtasıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Bu topluluk bir Osmanlı tarihi yazmak, arşiv belgelerini kullanarak ilmi bir dergi yayınlamak ve Osmanlı tarihi ile ilgili yazma eserleri basmak niyetiyle kurulmuştu. Fakat Osmanlı tarihi projesi 1917 yılında basılan bir ciltten sonra akim kalmıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni Osmanlı tarihine yaklaşımı açısından dönemin Türk milliyetçilerinin karşısında bilimsel ve akademik üsluplarını korumuşlardır.¹⁰

Selçuk Akşin Somel ders kitaplarının önem kazanmasını şu şekilde açıklamaktadır: "Ders kitaplarının 'kültür aktardığı, değerler yansıttığı, bireylerin ve ulusun entelektüel gelişimi için bir sıçrama tahtası vazifesi gördüğü' genel kabul gören bir gerçek olup siyasi rejimler, çoğu kez, ders kitaplarının içeriğine müdahale ederek kendilerini meşrulaştırmaya ya da siyasi sistemlerinin meşruiyetini güçlendirmeye çalışırlar."

1870 yılında Erzincan'da doğan Ali Seydi, 1891 yılında Mülkiye'den mezun oldu. Bağdat'ta idadilerde öğretmenlik yaptı ve bazı kabileler arasındaki problemlerin çözümü için görevlendirildi. 1909 yılında Tarih-i Osmanî Encümeni'nin daimi üyesi oldu. Çoğunluğu mektep kitabı olmak üzere doksana yakın eser kaleme aldı. Ali Seydi'nin kendi hazırladığı *Resimli Kamus-ı Osmanî*'nin (1330) ilk sayfalarında bulunan fotoğrafı.

mekteydi. Ders kitaplarındaki tarih anlatısı, devletin tarihe bakışıyla uyum içerisinde olması gerekiyordu. Maarif Nâzırı Saffet Paşa'nın 1869 yılında hazırladığı nizamname tarih dersleri için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu düzenlemeye göre farklı seviyelerde farklı tarih dersleri müfredata eklenmiştir: Sıbyan mekteplerinde *Muhtasar Tarih-i Osmanî*, rüşdiyede *Tarih-i Umûmî* ve *Tarih-i Osmanî*, idadide *Kavanîn-i Osmanîye* dersleri okutulmaya başlanmıştır.⁵ Ahmed Vefik Paşa ilk tarih ders kitabı olan *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'yi rüş-

ilk örneklerindendir.⁷ Bu dönem ders kitaplarının ortak özelliği siyasi ve askeri hadiseleri merkeze alan bir Osmanlı tarihi sunmaları ve padişahların saltanat sürelerine göre bir dönemlendirme/tasnif yapmalarıdır.⁸

Sultan II. Abdülhamid devrindeki devlet destekli eğitim ve devlet kontrolünde basılan ders kitapları imparatorluğun gençlerine İslam ahlakına dair usul ve kaideleri vermeyi hedefliyordu. İslami muhteva ile Batı kaynaklı metot ve biçim son dönem Osmanlı eğitim sisteminin melez/karışık yapısını göstermektedir.⁹ Aşağıda Ali Reşad ve Ali Seydi örneğinde görüleceği gibi tarih ders kitapları, Abdülhamid devri sonrasında bile ahlaki dersler vermeyi ve tarihi hadiseleri ahlaki değerler üzerinden anlatmayı gaye edinmiştir.

II. Meşrutiyet devrinde, Osmanlı tarihi dar entelektüel çevreden geniş kitlelere doğru olan gelişimini sürdürmüştür. Matbuat âlemindeki iler-

Tarih-i Umûmî'nin incelemesine geçmeden önce yazarların kariyeri hakkında biraz bilgi vermek faydalı olacaktır. 1870 yılında Erzincan'da doğan Ali Seydi, 1891 yılında Mülkiye'den mezun oldu. Hakkında verilen bir jurnal sebebiyle Bağdat'a sürgün edilen Seydi, orada idadilerde öğretmenlik yaptı ve bazı kabileler arasındaki problemlerin çözümü için görevlendirildi. 1909 yılında Tarih-i Osmanî Encümeni'nin daimi üyesi oldu. Çoğunluğu mektep kitabı olmak üzere doksana yakın eser kaleme aldı.¹¹ Ali Reşad ise 1877 yılında Lofça'da doğdu. Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne mezunu olan Reşad hayatı boyunca yönetici ve öğretmen olarak çalıştı. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası dönemde farklı seviyelerdeki devlet okulları için tarih ders kitapları hazırladı. Bazıları Fransızcadan tercüme, bir kısmı da müşterek yazarlarla olmak üzere elli beş civarında eser kaleme aldı.¹²

Tarih-i Umûmî'nin birinci cildi idadilerin üçüncü sınıfları için hazırlanmış ve şu başlıkları içermektedir: Medhal, Mısırlılar, Asurîler, Bâbilîler, İbrânîler (Benî İsrâîl), Fenikeliler, Kartacalılar, İranîler, Yunanîler, Makedonya, Romalılar, Barbarlar, Şarkî Roma

İmparatorluğu, İran, Frank Hükümeti, Almanya, İtalya, İskandinavya, Rusya, Lehistan. İkinci cilt idadilerin dördüncü sınıfları için hazırlanmış ve şu başlıkları içermektedir: Araplar, Hulefâ-ı Raşidin, Devlet-i Emeviyye, Devlet-i Abbasiyye, Endülüs Devlet-i İslamiyyesi, Tevaif-i Mülûk, Ehl-i Salıp Muharebeleri, Medeniyet-i İslamiyye, Kurûn-ı Vustâda Osmaniler, Kurûn-ı Uhra, Almanya, İtalya, İspanya, Portekiz, Flemenk, İngiltere, Fransa, İskandinavya, Rusya, Lehistan. Üçüncü cilt idadilerin beşinci sınıfları için hazırlanmış ve bu ciltte Yeniçağ Avrupa tarihi ve yazarların kendi zamanlarına kadar olan Osmanlı tarihi anlatılmıştır.¹³

Ali Reşad ve Ali Seydi eserin girişinde çalışmalarının güncel eğitim planına uygun olduğunu ve ilerleyen zamanlarda farklı seviyeler için yeni tarih ders kitapları hazırlamayı planladıklarını belirtmektedirler. Onlara göre eğitimin tüm kademelerinde her bir ilim için okutulacak ders kitabı, belli bir ahengin oluşması için tek bir müellif tarafından hazırlanmalıdır.¹⁴ Tarih eğitimine özel bir önem veren Ali Reşad tarihin farklı seviyelerdeki öğrenciler için üç temel gayesi olduğunu belirtmektedir: İbtidai mekteplerde öğrenciler daha önce görmedikleri dünyaları hayal eder ve hadiseler arasında sebep sonuç ilişkisi kurarak anlayışlarını geliştirirler. Rüşdiye mekteplerinde, insanlık tarihinin ilkel koşullardan uygarlık seviyesine olan seyri ve despot otoritelerle olan mücadeleleri anlatılarak öğrencilerin siyasi bir bilinç kazanmaları hedeflenir. İdadi mekteplerinde ise tarih, öğrenciler için gerçeklere dayalı bir bilimdir ve tarihi hadiseler nedenleri ile birlikte öğrenilmelidir.¹⁵

Reşad ve Seydi eserin giriş kısmında metodolojilerini, tarihe nasıl yaklaştıklarını, tarihin önemini, tarihin kaynaklarını ve tarihi nasıl dönemlere ayırdıklarını açıklamaktadırlar. Tarih daha evvelden yaşamış olan medeni kavimlerin siyasi ve toplumsal durumlarını anlatan güzel bir ilimdir. İnsanların iyi bir bürokrat, diplomat, asker veya yazar olabilmek için tarih ilmine önem vermeleri gerektiği vur-

gulanmaktadır. Bundan dolayı medeni memleketlerde tarih eğitimine daha fazla önem verilmektedir.¹⁶ Burada öğrencilere 'zamanın önemli mesleklerinde iyi bir mevki elde etmek istiyorsanız tarihe ehemmiyet vermelisiniz!' mesajı vermek istenmektedir.

Tarihin kaynakları geç dönem Osmanlı tarih yazıcılığında çokça tartışılan bir meseledir ve tarihçiler arasında bu konuda bir mutabakat oluşmamıştır. Reşad ve Seydi'ye göre üç çeşit kaynak bulunmaktadır: Birincisi, kitap, risale, gazete, resmi mek-

Bu tasnifi de etnografların boy, vücut, renk, yüz ve kafatası biçimi, saçların yapısına göre yaptıkları tasnife dayandırmaktadırlar. Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika halkları beyaz ırka-bunlara Kafkas cinsi de denmektedir-; Çinliler, Japonlar, Moğollar, Türkler, Eskimolar sarı ırka; Amerikalıların yerlileri ve Avustralya'nın eski sakinleri kırmızı ırka; Afrikalı zenciler de siyah ırka dâhildir. Umumi tarihlerde sadece beyaz ırka mensup olan kavimlerin geçmişlerinden bahsedilir, çünkü yazarlara göre medeniyet âleminde eser bırakanlar yalnızca on-

tup, anlaşma metni gibi yazılı kaynaklar; ikincisi, ağızdan ağza nakledilen hikâye, masal, rivayet gibi sözlü kaynaklar; üçüncüsü, eski milletlerden kalma bina, heykel, silah, tabut, sikke gibi eski eserlerdir. Bunların yanında coğrafya, arkeoloji, jeoloji, takvim, lisan, etnografya gibi diğer ilimler tarihin önemli yardımcılarıdır.¹⁷ Kutsal kitaplar ayrı bir kaynak olarak zikredilmese de, bazı yerlerde bu metinlerden istifade edilmektedir. Örneğin, Asurlular ve Babillilerin yaşadıkları yerler "Tevrat"ın verdiği izahat ve malumata¹⁸ göre tasvir edilmektedir.¹⁸

Kitabın önemli kısımlarından birisi de yazarların tarihi farklı ırklara göre tasnif etmesidir. Buna göre dört farklı ırk vardır: *İrk-ı ebyaz* (beyaz ırk), *İrk-ı asfar* (sarı ırk), *İrk-ı ahmer* (kırmızı ırk), *İrk-ı esved* (siyah ırk).

lardır. Bütün bir kitap boyunca yazarlar Çinliler veya Hintlilerden ayrı bir konu olarak bahsetmezler. Hatta Orta Asya'dan başlayan bir Türk anlatısı dahi yoktur. Avrupa'yı işgal eden Barbar kavimleri arasında Hunlardan bahsedilir, ancak onlar Türk olarak zikredilmez, sarı ırka aittirler ve Orta Asya'dan gelmişlerdir. Sonuç olarak, kitapta dönemin önemli düşünce akımlarından Türkçülüğün izlerine pek rastlanmaz. Daha çok biçim ve muhteva açısından Batı tesirinin örnekleri göze çarpmaktadır. Örneğin ikinci ciltte Avrupa'daki ülkelerin tarihi yüzde altmışlık bir kısmı oluştururken, Osmanlıların ilk yılları 13 sayfada anlatılmaktadır (ikinci cilt toplam 189 sayfa). Yusuf Akçura da bu hususta Ali Reşad'ı tenkit etmektedir: "II. Meşrutiyet döneminde umumi tarih, 'Avrupa müverrihlerince kabul

Ali Seydi'nin hazırladığı *Resimli Kamus-ı Osmanî*'nin 185. sayfasında ırkların resimli tasnifi. Üst sıra soldan sağa: *İrk-ı ebyaz*, *Habeş*, *Zenci*, *Arab*. Alt sıra: *Malezyalı*, *Hindli*, *İrk-ı Ahmer*, *İrk-ı asfer*.

edilmiş olan çerçeve içine tamamen yerleşmişti.' Bu dönemde, 'Ali Reşat Bey ve diğer tarih-i umumî telif eden meslekdaşlarımız, Fransız tarih-i umumî kitaplarını pek cüzi tadillerle aynen tercüme etmişlerdi.'¹⁹

Ali Reşad ve Ali Seydi'nin çağdaşı Mehmed Eşref *Tarih-i Umûmî Dersleri* adlı eserinde insanlığı diğer dört ırka melez ırkı da ekleyerek beş sınıfa ayırmıştır. O da tarihin belli ırklara mahsus olduğunu düşünmektedir. Ancak Reşad ve Seydi'den farklı olarak sarı ırkı (dolayısıyla Türkleri) medeni kabul etmekte ve tarih yazımında onlara da yer vermektedir.²⁰

Umumi tarihlerde tarihin dönemlendirilmesi meselesi tarihçiden tarihçiye farklılık arz etmektedir. Reşad ve Seydi'ye göre "kurûn-ı ülâ" Hz. Âdem'in yaratılmasıyla başlar, Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılmasıyla sona erer. "Kurûn-ı vustâ" ise 476 ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ve İstanbul'un 1453 yılında fetih arasındaki süreyi kapsar. "Kurûn-ı uhrâ" da 1789 Fransız İhtilali'ne kadar sürmüştür. Son olarak "kurûn-ı cedide" ise 1789 tarihinden itibaren geçen süreleri ihtiva etmektedir.²¹ Bu tasnifte yazarların çağları sınıflandırırken Avrupa'da meydana gelen önemli olayları temel aldıkları göze çarpmaktadır. Çağların açılıp kapanmasında, İstanbul'un fethi Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması ile kıyaslandığında ikinci derecede önemli iken, Fransız İhtilali yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Birinci cilt Mısırlılar, Asurlular ve Babililer gibi ilk medeni kavimlerle başlar, Yunan ve Roma medeniyetleriyle devam eder. Daha sonra Avrupa'yı modern anlamda milli devletler şeklinde tasnif eder. Bu başlıklar altında devletlerin siyasi, hanedan, kültür ve sosyal tarihleri anlatılır. Milletler mukayese edilirken en önemli ölçütlerden birisi onların insanlık ve medeniyetin ilerlemesine olan katkılarıdır. Bu bağlamda Mısırlılar ilk çağdaki en medeni kavimdir, muhtemelen medeniyeti kuran da Mısırlılardır. Ayrıca yazarlar Mısırlıların ne kadar medeni olduklarını göstermek

için bazı özelliklerini sıralamışlardır: "...birçok kavimlere numune olan kanun ve nizamları gayet mükemmel idi... Mısırlılar nezafet ve taharete son derece kadar riayet ederlerdi. Her gün vücutlarını yıkarlar ve temiz libas giyerlerdi." Reşad ve Seydi ayrıca Mısırlıların örf ve adetlerinden, inançlarından örnekler vermektedir: "Onların fikrince çok yiyen az yaşardı. Ekseriya büyük ziyafetlerde misafirlerce mücib-i ibret ve intibah olmak için seferinin yanına bir cenaze korlardı."²² Babil ve Asurlardan bahsedilen kısımda onların garip âdetlerinden bahsedilmektedir: "Senede bir gün Babil'de büyük bir sergi açılırdı. Ne kadar yetişmiş kız var ise oraya toplanırdı. Bekarlar bu sergide müzâyede tarihiyle beğendikleri kızları alıp izdivaç ederlerdi... Babililer hastalarını zukaklara, köşe başlarına bırakıp gelen geçenden o hastalığa dair bildiği ilaç, nüsha, tılsım varsa onu öğrenip icra ederlerdi."²³

Kitapta Yunan ve Roma medeniyetlerine ayrı bir önem verilir. Avrupa medeniyetinin kaynağı olarak anılırlar. Her ne kadar Mısırlılar, Keldaniler ve Fenikeliler büyük medeniyet oluşturmada Yunanlara takaddüm etmiş olsalar da, Yunanlar kadar büyük bir medeniyet bırakmamışlardır. Yunan medeniyeti büyük şairler, filozoflar, heykeltıraşlar, ilim adamları yetiştirmiştir. Tüm bu olumlu izlenimlere rağmen Yunanların çoktanrılı bir anlayışa sahip olmaları yazarları hayret içerisinde bırakmaktadır: "...Yunanilerin nasıl olup da vahdet-i âliheyi takdir edemeyerek birçok akıl ve mantığa mugâyir mabutlara ibadet eyledikleri, hurâfâta meyl-i fevkalâde göstermiş olmaları şâyan-ı hayrettir."²⁴ Aşağıda da göreceğimiz gibi, yazarlar İslami inançların ve ahlaki değerlerin çocukların eğitiminde önemli bir yeri olduğunu çeşitli vesilelerle vurgulamaktadırlar.

Romalılara gelince onlar bazı farklı özellikleri ile göze çarpmaktadırlar. Her ne kadar Yunanlar kadar filozof, şair yetiştirmemişlerse de "...Roma ahalisi pek ziyade hüsn-i ahlak ve hamiyet-i milliye ve vataniyye ile muttasıf idiler. Hep bu sayede deh-

şetli bir hükümet oldular." Ayrıca hukuki düzenlemelerde en ileri millet de Romalılardır. Romalıların yıkılması açıklanırken onların Yunanlarla karışmaları ve bunun neticesi olarak ahlaklarının bozulması gerekçe olarak gösterilmektedir.²⁵

Birinci cildin kalan kısımları Avrupa'daki ülkeler ve milletlerle alakalıdır. Siyasi hadiseler, taht mücadeleleri, dini müdahaleler ve bazı kültürel durumlar bu anlatının ana kısımlarını oluşturmaktadır. Yazarlar Avrupa tarihi anlatısına Frank hükümeti ile başlar, Almanya, İsviçre, Fransa, İngiltere, İskandinavya, Rusya ve Polonya ile devam ederler.

İkinci cilt İslam tarihini başlangıç noktası olarak ele alır ve İslam tarihinin ilk yıllarına ayrı bir önem verir. Hz. Muhammed'in hayatı, Dört Halifeler dönemi, Emevi, Abbasi ve Endülüs devletleri dönemi ikinci cildin ilk kısımlarını oluşturmaktadır.

Reşad ve Seydi'ye göre Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Arapları farklı seviyelerde İslam medeniyetine katkıda bulunmuşlardır. Emevi hanedanı daha çok fetihlerle meşgul olurken, Abbasiler, zamanlarını ekseriyetle ilim ve medeniyet faaliyetlerine hasretmişlerdir.²⁶ Endülüslülere gelince asıl olarak İslam medeniyetini şaşaalı bir duruma onlar getirmişlerdir. Avrupa medeniyetinin köklerini Endülüs'te aramak gerekir. Endülüs âlimlerinin kimya, tıp, felsefe ve mimarlık sahalarında yaptıkları çalışmalar Avrupalılara örnek olmuştur.²⁷

Yazarlar Arapların İslam medeniyetine olan katkılarından farklı örnekler vermekte ve bunların Avrupa'ya olan etkilerini açıklamaktadırlar. Ancak İslam medeniyetini sadece Arap katkısına indirgedikleri göze çarpmaktadır. İslam medeniyetinin inkırazına sebep olarak da üç nedeni ortaya koymaktadırlar: Birincisi, Cengiz, Hulâgü ve Timur'un akınları birçok insanın ölmesine ve sayısız kütüphanelerin de yok olmasına sebep olmuştur. İkincisi, Kuzey Avrupa'dan gelen Haçlı saldırıları Avrupa'daki İslam medeniyetinin yok olmasına neden

olmuştur. Üçüncüsü de, 10. yüzyıldan itibaren İslam hükümetlerinin müstebitlerin elinde kalması ve cehaletin her yeri kaplamasıdır.²⁸ Bu son nokta ile sadece Abdülhamid devrine değil, bütün bir Osmanlı tarihine gönderme yapılmaktadır.

İkinci ciltteki Osmanlı tarihi kuruluş-tan İstanbul'un fethine kadar olan kısmı kapsamaktadır. Anlatı Osmanlı hanedanının menşei ile başlar. Buna göre Horasan'daki Kayı Han Aşireti'ne mensup olan Osmanlılar, Tatar istilaları üzerine önce Erzincan'a oradan da Halep'e göç etmişlerdir. Son olarak da Domanic'te karar kılmışlardır. Yazarlar Osmanlı toplumundan bahsederken kendilerini o toplumun bir parçasıymış gibi görmezler. Osmanlı Devleti diğer devletler gibi bir devlettir, ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Yazarlar, Osmanlıların menşei ile ilgili detaylı bir tartışmanın içine girmez. Osmanlıların kısa sürede büyük başarılar elde etmesini de güzel ahlakları ile açıklarlar.²⁹

Tek tek milletlere geçmeden önce Reşad ve Seydi Avrupa'nın ortaçağlar-

daki genel durumu ile ilgili bir portre çizer. Buna göre Avrupa'da üç büyük monarşi vardır: Fransa, İngiltere ve İspanya. İtalya ve Almanya küçük prensliklere bölünmüştür; İsveç ve Norveç'in pek bir ehemmiyeti yoktur; Rusya "hal-i vahşette"dir; Doğu Avrupa Osmanlılar tarafından fethe-dilmiştir. Reşad ve Seydi daha sonra Amerika'nın Avrupalılar tarafından keşfinden bahseder.

İkinci cilt hemen hemen birinci ciltteki aynı Avrupa devletlerinden bahseder. Hanedan mücadeleleri yanında dini durumlar ve Protestan devrimi anlatının temel kısımlarını oluşturmaktadır. Martin Luther'in ortaya çıkışı şu şekilde ifade edilmektedir: Ortaçağlarda rahiplerin vaaz ve ibadetle meşgul olmak yerine zenginliklerini artırmaya yönelik faaliyetlerin içerisine girmeleri Katolik kilisesinin fesada uğramasına sebep olmuştur. Diğer yandan coğrafi keşiflerle halkın eğitim seviyelerinin yükselmesi rahiplerin hareketlerinin "pek çirkin" görünmesine neden olmuştur. Bu da Hristiyanlık içerisinde bir ıslah yapılması gerektiği fikrinin yayılmasına

neden olmuştur.³⁰ İtalya ile ilgili olarak yazarlar, papaların Protestanlık mezhebinin yayılmasını engellemek için kurdukları, "mezalimi meşhur" engizisyon mahkemelerinden bahseder. Bu mahkemelerde insanlar sadece fiillerinden değil, düşüncelerinden dolayı da idam edilirlerdi.³¹

Sonuç olarak, tarih kitapları bir eğitim aracı olarak geç dönem Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir rol oynamıştır. Devlet ders kitaplarını hem biçim hem de muhteva açısından kontrol altında tutmuş, öğrencilerde bulunması arzu edilen fikri ve ahlaki değerler metinlere derc edilmiştir. Bu bağlamda Ali Reşad ve Ali Seydi tarafından hazırlanan *Tarih-i Umûmî* Meşrutiyet devrinden çok, Abdülhamid devri tarih ders kitaplarının tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Muhteva ve biçimde Batı etkisi, gelenek ve ahlaki değerlere vurgu, Türklüğün ve Türk geçmişinin vurgulanmaması bu görüşü desteklemektedir.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS / FATİH SULTAN MEHMET
VAKIF ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

KAYNAKÇA

Akbayrak, Hasan. *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine* (Kitabevi, 2009).

Akün, Ömer Faruk. "Ahmed Vefik Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2 (1989), s. 143-157.

Ali Reşad-Ali Seydi, *Tarih-i Umûmî I-II-III* (İstanbul, 1327).

Çapa, Mesut. "Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Eğitimi", *Toplumsal Tarih*, 129 (Eylül, 2004), s. 80-87.

Ertürk, Bayram Eyüp. "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/9-10 (2000), s. 205-227.

Fortna, Benjamin J. "Islamic Morality in Late Ottoman 'Secular' Schools", *IJMES*, 32 (2000), s. 369-393.

Kaya, Hayrettin. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Dersi Müfredatı", *Toplumsal Tarih*, 100 (Nisan, 2002), s. 44-47.

Kuran, Ercüment. "Ottoman Historiography of the Tanzimat Period," B. Lewis and P. M. Holt, eds., *Historians of the Middle East*. (Londra, 1962), içinde s. 422-429.

Nakıp, Tahir. "Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umumiler," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Neumann, Christoph K. "Bad Times and Beter Self Definitions of Identity and Strategies for

Development in Late Ottoman Historiography (1850-1900)", editorler S. Faroqi and F. Adanir. *The Ottomans and the Balkans: A discussion of Historiography*. (Leiden, 2002), içinde s. 57-78

Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin* (İletişim, 2010).

Tekin, Nil Türker. "Tanzimattan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Tarih Öğretimi ve Ders Kitaplarına Genel Bir Bakış", *Toplumsal Tarih*, 105 (Eylül, 2002), s. 50-53.

Uzun, Mustafa. "Ali Seydi Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2 (1989), s. 442-445.

DİPNOTLAR

- 1 Christoph K. Neumann, "Bad Times and Beter Self Definitions of Identity and Strategies for Development in Late Ottoman Historiography (1850-1900)", S. Faroqi and F. Adanir, eds., *The Ottomans and the Balkans: A discussion of Historiography*. (Leiden, 2002), içinde s. 62-63.
- 2 Tahir Nakıp, "Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umumiler," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006, s. 49.
- 3 Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin* (İletişim, 2010), s. 236.
- 4 Somel, a.g.e., s. 239.
- 5 Nil Türker Tekin, "Tanzimattan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Tarih Öğretimi ve Ders Kitaplarına Genel Bir Bakış", *Toplumsal Tarih*, 105 (Eylül, 2002), s. 50-51.
- 6 Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2 (1989), s. 143-157.
- 7 Ercüment Kuran, "Ottoman Historiography of

- the Tanzimat Period," B. Lewis and P. M. Holt, eds., *Historians of the Middle East*. (Londra, 1962), içinde s. 425; Tahir Nakıp, "Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umumiler," s. 43.
- 8 Bu dönem tarih ders kitaplarının genel özellikleri için bkz. Somel, a.g.e., s. 236-56.
- 9 Benjamin J. Fortna, "Islamic Morality in Late Ottoman 'Secular' Schools", *IJMES*, 32 (2000), s. 375.
- 10 Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine* (Kitabevi, 2009), s. 189-191.
- 11 Mustafa Uzun, "Ali Seydi Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2 (1989), s. 442-445.
- 12 Bayram Eyüp Ertürk, "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/9-10 (2000), s. 205-227.
- 13 Ali Reşad-Ali Seydi, *Tarih-i Umûmî I-II-III* (İstanbul, 1327). Bu makalede üçüncü cilde temas edilmeyecektir.
- 14 Ali Reşad-Ali Seydi, *Tarih-i Umûmî I*, s. 3.
- 15 Hayrettin Kaya, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

- Tarih Dersi Müfredatı", *Toplumsal Tarih*, 100 (Nisan, 2002), s. 44.
- 16 Ali Reşad ve Ali Seydi, *Tarih-i Umûmî I*, s. 4.
- 17 A.g.e., s. 5.
- 18 A.g.e., s. 19.
- 19 Mesut Çapa, "Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Eğitimi", *Toplumsal Tarih*, 129 (Eylül, 2004), s. 86.
- 20 Tahir Nakıp, "Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umumiler," s. 97-98.
- 21 Ali Reşad ve Ali Seydi, *Tarih-i Umûmî I*, s. 8.
- 22 A.g.e., s. 15.
- 23 A.g.e., s. 24-25.
- 24 A.g.e., s. 56.
- 25 A.g.e., s. 71-2.
- 26 Ali Reşad ve Ali Seydi, *Tarih-i Umûmî II* s. 37.
- 27 A.g.e., s. 45.
- 28 A.g.e., s. 68.
- 29 A.g.e., s. 70-1.
- 30 A.g.e., s. 92.
- 31 A.g.e., s. 110-11.

BİR SÖZLÜ TARİH BAŞYAPITI

ERMENİ SOYKIRIMI: HAYATTA KALAN GÖRGÜ TANIKLARININ ANLATTIKLARI

BÜLENT BİLMEZ

Elli yıldan fazla süren sözlü tarih çalışmalarının toplamı 2011 yılında Ermenice (800 sayfa) olarak Erivan'da tek cilt halinde yayınlanan ve ardından İngilizce, Rusça ve Fransızca'ya çevrilen Verjine Svazlian'ın başyapıtı (opus magnum) nihayet Türkçeye de kazandırıldı. Bu zorlu ve onurlu işi, Türkiye'de birçok alanda öncülük yapmış olan Belge Yayınları'nın üstlenmesi şaşılabilecek bir şey değildir.

Daha önce aynı yazarın *Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza* (2005) başlıklı kitabını yayınlayan Belge Yayınları'nın sahibi Ragıp Zarakolu, 19 Ekim 2013 tarihli *Taraf* gazetesinde yazdığı makalede Svazlian'ın kitabının yayınlanacağını müjdesini verirken, bu çalışmanın ve yazarının önemini anlatıyor ve bir de dileğini açıklıyordu: "Bundan sonra sıra inşallah, 'İstanbul Ermenileri Folkloru'nu tercüme ettirip yayınlamakta." (<http://www.taraf.com.tr/haber-prof-dr-verjine-svazlian-ve-1915-in-sozlu-tarihi-137251/>)

Kendisi de soykırımdan kurtulmuş bir ailenin çocuğu olan ve 1934 yılında Kahire'de doğan etnolog halk bilimci Sivazlian, ilk eğitimini Mısır'daki Ermeni okullarında aldıktan sonra 1947 yılında ailesiyle Ermenistan'a göç etmiş ve 1956 yılında mezun olacağı Haçatur Abovyan Devlet Pedagoji Enstitüsü öğrencisiyken sözlü kültür kayıtları yapmaya ve tanıklıklar derlemeye başlamıştır. 1955 yılında başlayan bu çalışmaların birçok ürünü (kitap ve makaleler) olmuş, ancak söz konusu çalışmaların doruğunu tanıtmaya çalışacağım kitap oluşturmuştur: *Ermeni Soykırımı. Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları*. (Ermeniceden tercüme edenler: Tigran Ter Voğormiyacıyan ve Petros

Çavikyan), İstanbul: Belge Yayınları, Kasım 2013.

1958 yılında çalışmaya başladığı Ermenistan Bilimler Akademisi'ne bağlı Manuk Abeğyan Edebiyat Enstitüsü'nde derleme çalışmalarını sürdüren Svazlian, bu derleme çalışmalarını 1961 yılından itibaren Ermenistan Ulusal Bilimler Akademisi'ne bağlı Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü çatısı altında sistematik şekilde yürütmüştür. 1965 yılında doktorasını tamamlayan Svazlian, 1995 yılında profesör olmuş ve 1996-2004 yılları arasında (yine Akademi'ye bağlı) Ermeni Soykırımı Müze-Enstitüsü'nde çalışmıştır. (Kitabın İngilizce çevirisiyle birlikte dağıtılan CD'de verilen Svazlian Ailesi ile ilgili bilgiye göre yazar, modern Ermeni tarihinde önemli rol oynamış eğitilmiş bir aileden gelmektedir.)

Türkçesi 1.064 sayfadan oluşan kitabın Aralık 2013'te Ermenistan Ulusal Kütüphanesi'nde gerçekleştirilen tanıtım gününe katılan Ragıp Zarakolu'nun verdiği mesaj, bu çalışmanın Türkiye'de yaratmasını istediği etkiyi ve vicdanlı herkesin paylaşılabilecek bir dileği dışı vurmaktadır: "Göz, kulak ve ağız kapatılmamalı, tarih kabul edilmelidir". (<http://akunq.net/tr/?p=27365>)

Sekseninci yaş günü nedeniyle 6 Mart 2014 tarihinde Ermenistan Ulusal Kütüphanesi'nde düzenlenen bir törende onurlandırılan Svazlian ile geçen yaz (Ağustos 2013'te) Erivan'daki evinde yaptığımız görüşmede, İngilizce çevirisini hediye ettiği kitabın Türkçe çevirisinin yayınlanmasının kendisi için çok önemli ve anlamlı olduğunu büyük bir heyecanla belirtmiş, tarihsel adalet için yürüttüğü elli yıllık çalışmalarını aslında ne kadar zor koşullarda gerçekleştirdiğini anlatmıştı. Bunları dinleyince, aslında soykırım üzerine çalışmanın Sovyetler Birliği'nde de uzun süre tabu olduğunu öğrenmek beni şaşırtmıştı. Uzun süre Ermeniler dışındaki herkes bu trajediyi görmemekte ısrar etmiş, konuya "günlük" veya "ulusal" gözlüklerle bakılmıştı. Ancak Svazlian gibi kararlı bilim emekçilerinin verdikleri ürünler ve topraklarını terk etmek zorunda kalmış Ermeniler arasından çıkan görgü tanıklıklarının sonradan diasporada yazdıkları sayesinde bu insanlık suçu, bir gün bunları görmek ve yüzleşmek isteyenler için kayıt altına alınagelmiştir...

Ana gövdesi ("İkinci Bölüm: Tarihsel Birincil Kaynaklar", s. 105-898) sözlü kaynakların olduğu gibi aktarımından oluşan Svazlian'ın profesyonelce hazırlanmış kitabında, 315 görgü tanığı-

nin anlatısı ("Tarihi Anı-Tanıklıklar", s. 107-768) en büyük yeri kaplamaktadır. Bu bölümde ayrıca görgü tanıklarının çocuklarından 70 kişinin anlatısına ("Tarihi Hikâye-Tanıklıklar", s. 771-828) ve bazıları notalandırılmış halk şarkıları derlemesine ("Tarih Şarkı-Tanıklıklar", s. 829-898) yer verilmektedir. Çoğu bizzat Svazlian tarafından kaydedilmiş ve bazıları daha önce kaydedilmiş olmakla birlikte yazar tarafından kaleme alınmış olan bu dehşetli hikâyeler ve şarkılar, aynı zamanda Osmanlı son dönemi sosyal, siyasi ve iktisadi (özellikle gündelik) yaşamıyla ilgili de paha biçilmez bilgiler barındırmaktadır. Tamamını bir kerede okumak neredeyse olanaksız olan, anlatıcıları dünyanın birçok yerine dağılmış bu tanıklar ve şarkılar, Ermeni Soykırımı tarihini çalışmak isteyenler için eşsiz sözlü kaynak sunmaktadır. Şarkıların birçoğu Türkçe olduğu gibi, Ermenice şarkılar içinde de Türkçe sözcük ve tümceler bolca yer almaktadır. Bunların çevirisi konusunda Tigran Ter Voğormiyacıyan yazara yardımcı olmuş, kitabın Türkçe çevirisini de Petros Çavikyan'la birlikte yine Voğormiyacıyan gerçekleştirmiştir.

On-yıllarca sözlü kaynakları derleyerek soykırım tarihini öğrenmek isteyen herkesin ve özellikle tarihçilerin hizmetine sunan Svazlian, kitabının başında bu kaynaklara dayanarak "Ermeni Soykırımının Gidişatı"nı (s. 45-103) ikincil kaynakları da kullanarak anlatmaktadır. Yani yazar sözlü kaynakları olduğu gibi sunarken, bunların oldukça kapsamlı bir analizini de kitabın başında sunmaktadır. Yazarın bu bölümde vardığı sonuç ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nden beklentisi açıktır:

"...Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin de sadece yazılı değil aynı zamanda sözlü kanıtlarla da temellendirilen, kanıtlanmaya gerek duymayan, tarihi bu bariz gerçekliği tanımakla yetinmeyerek, ayrıca gerçekleşeni kınama ve Ermeni Soykırımı olarak adlandırılan bu tarihi gerçekliği Ermeni halkının manevi, maddi ve toprak kayıplarını tazmin etme cesareti göstermesinin zamanıdır." (s. 101)

Artık Türkçeye yerleşmiş 'sözlü tarih' yerine "Sözel Tarih Araştırması" ifadesi tercih edilmiş (İngilizcesinde bölüm başlığı sadece *Historical Study*: Tarihsel İnceleme). Bölümün başında metodoloji ve araştırma kaynakları (kolektif hafıza, tanıklar, bölgeler vs) kısaca tartışılıyor. (s. 35-44)

Gerçekten yoğun ve özenli bir emeğin ürünü olan ve detaylı bir içindekiler tablosu bulunan kitabın kullanışlı olmasını sağlayan en önemli bölümler, kitabın sonunda fon bilgileriyle birlikte verilen tanıklar (adı-soyadı ve doğum yeri) ve kayıtlar (yer ve yazıya döküldüğü yıl) tam listesi ile detaylı tematik, şahıs ve yer indeksleridir. Tanıkların birçoğunun vesikalık resimleri de kitabın sonunda kuşe kâğıda basılmış şekilde verilirken (s. 1027-1059), İngilizcesinde ayrı verilen kavram ve şahıs açıklamaları Türkçe çeviride "Açıklamalar" (s. 975-982) adı altında birlikte verilmiştir.

Yine kitabın sonunda verilen değişik dillerdeki (İngilizce, Fransızca, Almanca, Türkçe, Rusça ve Ermenice) özetlerin ne kadar yararlı olduğu konusunda şüphelerim var, ama Svazlian'ın kendi araştırmalarını anlattığı kısa "Giriş" (s. 29-32) bölümünü, yazarın derdini, sözlü tarih anlayışını ve kitabın yazılı hikâyesini anlamak açısından önemli buluyorum. İngilizce çeviride giriş bölümünün sonunda yazarın verdiği kitabın içeriğinin liste şeklindeki özetinin Türkçe çeviriye eklenmesinin unutulmuş olması (yarım kalan paragraf nedeniyle) tuhaf bir görüntü ortaya çıkarsa da (kitabın başındaki çok detaylı içindekiler tablosundan dolayı) aslında bu unutkanlık herhangi bir kayba yol açmıyor. Yazarın bu bölümün sonundaki cümlelerini aktarmakta yarar görmekteyim, ama buradaki haklı övünmenin kaynağının gösterişten çok yılların hak edilmiş gururu olduğunu belirtmek isterim:

"Ermeni soykırımından kurtulmuş görgü tanıklarının anlattıklarından yazıya dökülmüş, ses ve görüntü kaydı yapılmış birincil kaynak niteliği taşıyan şahadetlerin kapsamlı

coğrafi genişliği, aynı zamanda Ermenice ve Türkçe dillerindeki tarihi şarkıların ilk kez bilim çevrelerinde dolaşıma sunulması, benzeri çalışmanın karakteristiği yanında, nitel ve nicel özellikleriyle Ermenistan'da olduğu gibi, Diaspora'da da tek olduğu sonucuna ulaşmamıza izin hazırlamaktadır.

"Benim halkbilimsel çalışmalarımın 55 yılı esnasında, başlayan bu çalışmanın sonu olmadığına ve eğer bu devam ederse, sayının daha da aratacağı kanaatine vardım, zira bu sonu olmayan bir iş. Ermenistan'da ve Ermeni Diasporası'nın farklı yerleşim birimlerinde daha nice ses ve görüntü kayıtları, kendi kaybettikleri yakınlarının eliyle yazılmış şahadeti basılmaları için bana teslim etmek isteyen nice aileler var, zira Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni Soykırımı sonucunda tarihsel belleğinde trajik hikaye ve anılar insanı ve maddi kaybı olmayan hiçbir aile yok. İşte bu sebeple Soykırım konusu Ermeni halkının kanına işlemiştir." (s. 32)

Son yıllarda hızla artan, değişik ülke arşivlerine dayalı soykırım literatürüne eklenen bu çok değerli sözlü tarih çalışmasının Türkçeye kazandırılması, hem 1915'e bir kala soykırım araştırmalarına çok değerli bir katkı anlamına gelmektedir hem de genelde dönemin Osmanlı-Türkiye günlük yaşam tarihi için önemli kaynak sunmaktadır.

AVRUPA RESMİNDE MİTOLOJİK KONULU RESİMLER ATALANTE VE HİPPOMENES'İN HİLELİ AŞKLARI

Atalante çok iyi bir avcı ve hızlı bir koşucudur. Bir kâhinin sözleri üzerine bakirelik yemini etmiştir. Taliplerini yemin ettiğine inandıramayınca kurnazca bir yol bulur ve kendisi ile koşu yarışı yapmalarını ister. Hippomenes de Atalante'yi görüp, âşık olur ve evlenmek ister ama yarışmak zorundadır. Kızın yenilmez olduğunu bildiği için de yarışa hile karıştırır. Atalante kendisine yaklaştıkça elindeki altın elmalardan birini yere bırakır, kız bunları toplamaya çalışırken de yarışı kazanır. Bu olayı resimleyen isimlerden biri de 17. yüzyılda çok sevilen, 18. yüzyıla gelindiğinde ise sanat çevrelerine hâkim olan eleştirel yaklaşım nedeni ile kendisinden nefret edilen Guido Reni'dir.

Guido Reni.
Atalante ve
Hippomenes,
1612.

Tuval üzerine
yağlıboya, 206 x
297 cm.
Prado Müzesi,
Madrid, İspanya.

Arkadia bölgesinde Artemis'e yakın olduğu kabul edilen, avcı kız olarak tanınan Atalante'nin efsanelerde pek çok benzerini görebileceğimiz bir "ormana bırakılma" hikâyesi vardır. Zeus ile Artemis'in yakın arkadaşı Kallisto'nun çocukları olan Arkas'ın soyundan gelen, her zaman bir oğlu olmasını isteyen babası kızın

doğumundan hiç hoşnut kalmamış ve onu ormana bırakmıştır. Burada kızı önce dişi bir ayı emzirmiş, sonra avcılar bulmuş ve büyümüştür. Yetiştirdiği ortamın bir sonucu olarak Atalante çok iyi bir avcı ve hızlı bir koşucudur. Hatta bazı efsanelerde Kalydon domuzu avına ve Pelias onuruna düzenlenen yarışlara katı-

lıp Peleus'u bilek güreşinde yendiği anlatılır. Ayrıca iki Kentauros'un (at adam) tecavüzünden dövüşerek kurtulmuş ve onları öldürmüştür. Bir kâhinin kendisine "eğer evlenirsen artık hiçbir zaman kendin gibi olamayacaksın" demesinden sonra da bakirelik yemini etmiştir. Ancak güzel bir kız olan Atalante'nin pek

Noël Hallé.
*Atalante ve
Hippomenes
Arasındaki
Yarış*, 1762-65.

Tuval üzerine
yağlıboya, 321 x 712 cm,
Louvre Müzesi, Paris,
Fransa.

çok talibi çıkar. Bunları yemin ettiği-
ne inandıramayan genç kız kurnazca
bir yol bulur ve taliplerin kendisi ile
koşu yarışı yapmasını ister. Hiçbir
koşuda geçilemeyen Atalante yarış
sonunda taliplerini kargısı ile öldü-
rerek cezalandırır.

Bir gün Melanion ya da Ovidius'un
verdiği isimle Hippomenes² Atalan-
te'yi görür, âşık olur ve evlenmek
ister. Ancak kızın yeminini bozmaya-
cağını anlayınca Tanrıça Aphrodite'in
yardımı ile bir hile düşünür. Koşuya
giderken yanına üç altın elma alır. Bu
altınların Aphrodite'in tapınağından
geldiği söylenir. Yarış her zamanki gibi
Atalante'nin rakiplerine verdiği avans
ile başlar.³ Hippomenes, Atalante
kendisine yaklaştıkça elmalardan bi-
rini yere bırakır. Elmaları toplamaya
çalışan kız üç kez durup yere eğilin-
ce zaman kaybeder ve Hippomenes'i
yakalayamaz. Yarışı kaybeder. Verdiği
söz gereği de Hippomenes ile evlenir
ve yine anlatılara göre sevişmekten
aşırı zevk almaya başlar.⁴ Birlikte ava
giden, doğada dolaşan çift aslında
oldukça mutlu görünür. Bir gün av
dönüşü Zeus'un tapınağında (ya da
kutsal koruda) cinsel arzularına yenik
düşüp sevişince tanrıların gazabına
uğrarlar; her ikisi de aslana dönüş-
türülür. Ovidius öyküyü bilinen
biraz farklı anlatır.⁶ Yazara göre genç
çiftin sevişmeleri Kybele Tapınağı'nda
olmuştur. Tanrıça çifti işe alıp onlara
arabasını çektirir.

Görsel alanda daha çok Ovidius'un
anlatıldığı hikâye tercih edilmiştir. Ve

yine büyük çoğunlukla Atalante'nin
elmaları toplamaya çalıştığı an gös-
terilir. Bu an hem hareket hem de
kadınsı merakın vurgulanması açı-
sından anlatıma en elverişli olan an-
dır. Altınların çekiciliği ile kendine
olan aşırı güveninin, kibrin çelişkisi
Atalante hikâyesinde yerini bulur.

Reni de olayın tam bu anını resmet-
miştir. Resmin ön planına Atalante
ve Hippomenes'i yerleştirmiş, önce
Hippomenes'in geriye doğru attı-
ğı elmayı yerden almaya çalışırken
göstermiştir.

Her iki figürün de hareketi, hem üzer-
lerinde sarılı kumaşların uçuşması
hem de vücut dilleri açısından son
derece canlıdır. Reni'nin bedeninin çe-
şitli hareketi hâlinde alacağı durumu
çok iyi bildiği ve figürlerinde bunu
son derece başarılı bir şekilde gös-
terdiğini söylemek mümkündür. Her
iki figür üzerindeki ışık da son derece
dramatiktir. Hippomenes'in yüzünde-
ki kendine güven, Atalante'nin belki
koşudan belki de heyecandan kızar-
mış yanakları betimlemede dikkat
çekici unsurlardır. Oldukça karanlık
arka planda, belli belirsiz bir biçimde
yarışı izleyen iki kalabalık görülür.

Bologna'da doğmuş ve 9 yaşın-
da resim eğitimi almaya başlamış
olan Reni, popüler dini konuların
ve eleştirmenlerce takdir edilen
önemli mitolojik konuların ressamı
olarak tanınır. Roma'da Annibale
Carracci'nin atölyesinde çalışmış ve
ustasının ölümünden sonra Roma

Nicolas
Colombel.
*Atalante ve
Hippomenes*,
1680.

Tuval üzerine
yağlıboya, 141 x 127 cm,
Liechtenstein Müzesi,
Liechtenstein.

okulunun en önemli lideri olmuştur.
Koşulsuz en takdir ettiği ve izlemeye
çalıştığı sanatçı ise Raphael'dir. Reni
17. yüzyılda çok sevilmiş, 18. yüzyılda
ise sanat çevrelerine hâkim olan ve
John Ruskin'in başını çektiği eleştirel
yaklaşım nedeni ile nefret edilmiş bir
sanatçı olmuştur.

DİPNOTLAR

- 1 Kallisto'nun Zeus'tan olan oğludur. Hera'nın ayıya dönüştürdüğü annesini öldürmek üzere iken Zeus tarafından yıldızla çevrilir.
- 2 Melanion ya da Hippomenes adı sadece bu efsa-
nede geçer. Kahramanın karıştığı başka hiçbir
olay yoktur. Bu nedenle de kim olduğu açık de-
ğildir.
- 3 Kaynaklar bu avansı yarım *stadion*, yaklaşık 90 m
olarak yazar.
- 4 Kâhin, artık kendin gibi olmayacaksın, derken
herhalde bu şehvet düşkünlüğünü kastetmiştir.
- 5 Bazı kaynaklar bu tapınakta sevişme olayına
Zeus'un değil de Aphrodite'in kızdığını ve çifti
onun aslana dönüştürdüğünü yazar.
- 6 Ovidius, *Metamorphoses*, Book X: 560-705.
Harvard University Press, (Eng. Translation:
F.J. Miller), 1999, Londra.

Osmanlı Medeniyeti Tarihi

ABDULLAH SAYDAM

Trabzon Bibliyografyası

Cemal Toksoy

Osmanlı Medeniyeti Tarihi

ABDULLAH SAYDAM

Universitelerimizde okutulmakta olan Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi dersi ile ilgili derli toplu bilgi veren, kullanımı kolay bir yardımcı kitabın eksikliği öteden beri hissedilmekteydi. Ayrıca genel okuyucu kitlesi tarafından da Osmanlı tarihini öğrenmeyi ve anlamayı kolaylaştıracak, fazla ayrıntıya yer vermeyen bir esere duyulan ihtiyaç sıkça dile getirilmektedir. İşte bu çalışma ile hem kütüphane imkânlarının yetersiz olduğu merkezlerdeki Tarih Bölümü öğrencilerinin, hem de tarihe ilgi duyanların kolayca faydalanabilecekleri bir eserdir.

578 Sayfa • ISBN 978-805-4907-07-6

Trabzon Bibliyografyası

CEMAL TOKSOY

Bu bibliyografya Trabzon şehir tarihi araştırmalarında önemli bir başvuru kaynağı olarak bu alandaki boşluğu dolduracaktır. Başta tarih, edebiyat, coğrafya, ziraat vs. olmak üzere araştırmacıların istifade edebileceği konu başlıklarının yer aldığı bu bibliyografik çalışma daha önceki bir çok denemenin en gelişmiş bir şekli olarak değerlendirilebilir. Bibliyografyada yer alan künyeler; Kitap, Makale, Tez, Proje, Rapor ve Süreli Yayın başlıkları altında toplanmıştır. Bibliyografyanın hazırlanmasındaki esas gaye Trabzon çalışmalarına olan ilgiyi artırabilmektir. Çalışma bunu başarabilirse hedefine ulaşmış olacaktır.

604 Sayfa • ISBN 978-605-4907-11-3

Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması

AYHAN CEYLAN

Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak

Eyâlet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması

AYHAN CEYLAN

Geniş bir coğrafyada uzun bir dönem hükümlan olan Osmanlı Devleti farklı toplum ve devletleri hakimiyeti altında bulundurmıştır. Böyle bir yapı, devleti, güçlü bir idari teşkilat oluşturmaya, merkez-taşra ve devletlerarası denge ve uyumu dikkate alarak bazen iradi bazen mecburi farklı idare tarzları ortaya koymaya zorlamıştır. "Eyâlet-i mümtâze", çeşitli etkenlerle taşrada uygulamaya konulan idari tarzlardan biridir. İnceleme, tipik ve belki de en önemli uygulaması olan Mısır örneğinde eyâlet-i mümtâze statüsünü ve hukuki yapıyı genel hatlarıyla ele almayı hedeflemektedir.

136 Sayfa • ISBN 978-605-4907-10-6

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No:46/A Cağaloğlu - İst.

Tel: 0212 511 21 43 - 0212 512 43 28

Fax: 0212 513 77 26

www.kitabevi.com.tr

KONFEKSİYON MAKİNESİ 2014

24. Uluslararası Konfeksiyon Makineleri,
Nakış Makineleri, Konfeksiyon Yan Sanayi
ve Aksesuarları Fuarı

www.konfeksiyonmakinelertifuari.com

Kumaş
Özel Bölümü

 ufi
Küresel
Fuar Endüstrisi
Birliği

24 - 27 Nisan 2014